HADRIANAS DAIKOVIČIUS

DAKAI

HADRIANAS DAIKOVIČIUS

DAKAI

Iš rumunų kalbos vertė
EDUARDAS PUNDZEVIČIUS

VILNIUS 1973

Hadrian Daicoviciu DACII
Editura Pentru Literatură, 1968

Šią knygą parašiau, įsitikinęs, kad ji labai reikalinga. Stulbinantys atradimai, daugiausia padaryti per pastaruosius du dešimtmečius, parodė dakų kultūrą ir civilizaciją naujoje šviesoje. Rumunų archeologai savo triūsu iš istorijos gelmių iškėlė nežinomą, netikėtą pasaulį ir atskleidė visą jo antikinį grožį. Įkopęs į pietinių Karpatų plynaukštę, turistas šiandien gali gėrėtis įspūdingais Kosteščio, Blidaro, Piatra Rošijos, Kepilnos, Benicos ir Tiliškos tvirtovių griuvėsiais bei slėpiningomis Munčelul Greditėjos šventyklomis. Vakarų Transilvanijos kalnuose ant uolėto Pietrija Kreivijos kalnagūbrio jis vaikščios tomis vietomis, kur kadaise dunksojo dakų tvirtovės. Derlingame Ardžeso slėnyje Popeščio miesto griuvėsiai bei Pojanos gyvenviečių liekanos prie Sireto žemupio atskleidžia mūsų protėvių gyvenimą bei kultūrą, kaip ir esanti truputį toliau į šiaurę, viršum Piatra Neamco miesto, Bitka Doamnos tvirtovė, sergėjusi aplinkinius laukus bei pievas. Keliaudami po kalnus ar miškus, po gilius slėnius ar plačius laukus, dažniausiai nė nepagalvojame, kad senovėje čia stovėjo dakų kaimai ir miestai, bet šalies muziejuose surinkti daiktai byloja, kaip šiame krašte žmonės gyveno prieš daugelį šimtmečių.

Mokslininkai kruopščiai ir aistringai tyrinėjo dakų civilizacijos paminklus, pradedant galingomis tvirtovių sienomis Oreštijos kalnuose ir baigiant degtų molinių indų šukėmis. Daugelio archeologinių iškasenų reikšmė atskleista, kitų kol kas neišaiškinta ir laukia naujų tyrinėtojų bei naujų išvadų. Mūsų archeologų ir senovės istorijos tyrinėtojų darbo rezultatai aprašyti daugelyje mokslinių veikalų, kuriuos, malonu pripažinti, skaito ne vien specialistai.

Pagal gausių ir įvairių studijų medžiagą mokslininkas lengvai gali įsivaizduoti dakų-getų bendruomenės politinį bei kultūrinį vystymąsi. Kur kas sunkiau nespecialistui, nors ir jis labai trokšta tai žinoti. Jam reikalingas sintetinis veikalas, neperkrautas mokslinių terminų ir smulkaus archeologinės bei kitokios medžiagos aprašymo.

Nebuvo eiliniams skaitytojams prieinamos istorinės knygos apie dakų ekonominio, kultūrinio bei politinio išsivystymo apogėjaus laikotarpį. Norėdamas tą spragą užpildyti, nusprendžiau parašyti šią knygą.

Šita knyga — ne vadovėlis. Joje pateikiau ne vien istorikų atskleistus tikrus ir vienbalsiai aprobuotus faktus. Daugelį trūkstamų duomenų tiek literatūriniuose šaltiniuose, tiek archeologiniuose, epigrafiniuose bei numizmatiniuose paminkluose, užpildžiau specialistų jau pripažintomis mokslinėmis hipotezėmis arba išreiškiau tiktai savo asmenišką nuomonę. Negaliu užtikrinti, kad visos hipotezės teisingos, nes nauji atradimai, naujas interpretavimas gali paneigti vieną ar kitą prielaidą. Tačiau visos hipotezės šioje knygoje paremtos jau ištyrinėta medžiaga.

Be to, jeigu kokia nors problema dar nepakankamai išnagrinėta, taip ir paaiškinu, užuot citavęs kokią prielaidą, jeigu ji, mano nuomone, nėra teisinga. Manau, jog nereikia klaidinti skaitytojo, teigiant jam, kad specialistai žino daug daugiau, negu iš tikrųjų. Ir nespecialistas turi teisę žinoti, ką sužinojo mokslininkai, tyrinėdami savo tėvynės praeitį.

Stengiausi šiai knygai suteikti dvejopą pobūdį. Viena, norėjau, kad ji būtų populiari, suprantama daugumai skaitytojų, o antra, kad ji turėtų mokslinę vertę be didelio skaičiaus bibliografinių nuorodų; vengiau sauso mokslinio stiliaus, bet stengiausi, kad ji būtų objektyvi ir paremta faktais bei argumentais. Palieku spręsti pačiam skaitytojui, ar tatai man pavyko.

Knygos pobūdis neleidžia padėkoti praeities ir šiuolaikiniams mokslininkams, kurių darbais daug kur naudojausi. Norėčiau bent karštai padėkoti visiems mokslininkams, įnešusiems savo indėlį į mūsų mokslo lobyną apie dakus. Esu įsitikinęs, kad be jų vaisingo darbo ši knyga niekada nebūtų pasirodžiusi.

H. D.

PIRMAS SKYRIUS

NARSIAUSI IR TEISINGIAUSI IŠ VISŲ TRAKŲ

Archeologai dažnai patenka į tokią padėtį, kuri kasdieniniame gyvenime atrodo labai keista. Argi, pavyzdžiui, vien iš matymo pažįstant žmogų, galima spręsti, kokiame name jis gyvena, kuo verčiasi, kokius darbo įrankius, kokius indus savo buityje naudoja, kokiais drabužiais vilki, kokiais papuošalais dabinasi, nežinant ne tik jo vardo, bet ir neturint nė mažiausio supratimo apie jo tautybę bei gimtąją kalbą? Archeologams tokia situacija ne naujiena. Kruopščiai ištyrinėjus kasinėjimų vietas, galima tiksliai nustatyti šimtus detalių apie bendruomenę, kuri išnyko prieš daugelį šimtmečių, nors nežinome, kokiai tautai ji priklausė. Kaip save vadino žmonės, sukūrę nuostabiąją Kukutenio kultūrą? Arba tie paleolito epochos medžiotojai, palikę pėdsakus Baja de Fiero urvuose? Niekas to nežino ir tikriausiai niekada nesužinos.

Tvirtovių atradimas Oreštijos kalnuose yra šiuolaikinių archeologų nuopelnas. Už tai, kad žinome apie tuos žmones, kurie jas pastatė, kurie jas gynė ir kurie jas užgrobė, turime būti dėkingi prieš daugelį šimtmečių arba net tūkstantmečių gyvenusiems istorikams. Senovės graikų bei romėnų rašytojų kūriniuose išliko kadaise šiame krašte gyvenusių žmonių pavadinimas: getai-dakai.

Sunku nustatyti, kada tie ilgaplaukiai žalvario ar geležies epochos žmonės pirmą kartą susidūrė su graikais. Šių dienų Rumunijos teritorijoje rastas žalvarinis kalavijas, priskirtinas II tūkstantmečio pr. m. e. antrajai pusei; jis atgabentas nuo Egėjaus jūros, kur tuo metu gyveno achajai. Gal patys achajai pasiekdavo tuos kraštus? O gal žalvario amžiuje Transilvanijos gyventojai sausuma buvo nuvykę į Peloponesą ir atsigabeno tą puikųjį kalaviją? Gal jis pamažu keliavo šiauryn iš vienos genties į kitą ir jį nukalęs mikėnietis amatininkas net pats nežinojo, kas juo kovojo su priešais. Šiandien dar negalime to tiksliai nustatyti, tačiau labiausiai reikia tikėti pastarąja hipoteze.

Be abejo, VIII šimtmetyje pr. m. e. graikų laivai pradėjo skrosti *Pontus Euxinus,* kitaip sakant, Juodąją jūrą. Senovės graikus tikriausiai ska-

tino plaukti kitapus jūros būdingas jiems žingeidumas, noras pažinti pasaulį, o labiausiai būtinybė atrasti naujų žemių, iš kur galėtų gabentis į Graikiją javus, medieną, galvijus, o tenai išvežti savo gaminius. Atradę tinkamą vietą, graikų pirkliai apsilankydavo vieną, du sykius, dešimt sykių, ir čia, laikui bėgant, įsikurdavo gyvenvietė, kuri ilgainiui išaugdavo į miestą. Pirmoji graikų kolonija Dobrudže buvo Histrija; ją įkūrė VII šimtmečio pr. m. e. pabaigoje laivais atplaukę pirkliai iš Mileto, klestinčio miesto Mažosios Azijos vakarinėje dalyje. Įkūrė jie miestą teritorijoje, apgyventoje žmonių, kuriuos pavadino getais, matyt, todėl, kad tie ir patys šitaip save vadino. Vėliau, stiprėjant ryšiams tarp atvykėlių ir vietinių gyventojų, iš pirklių užrašų ir rejestrų šis vardas — getai — pateko į istorikų ir geografų veikalus.

Galimas daiktas, kad didelė dalis pačios seniausios informacijos apie dakus-getus žuvo per tiek šimtmečių. Visai neatsitiktinai apie juos mums paliko duomenų Mileto logografas Hekatėjas. Jis gimė VI-jo šimtmečio pr. m. e. viduryje, buvo valstybės veikėjas, istorikas, geografas. Kaip valstybės veikėjas, jis dalyvavo Mažosios Azijos miestų sukilime prieš persų tironiją; kaip geografas ir istorikas, be kitų kūrinių, parašė veikalą, kurį pavadino „Aplink pasaulį"; išliko tiktai atskiri šio kūrinio fragmentai. Beje, viename jų minimos dvi gentys: krobyzai ir trizai (gal tirizai), gyvenantys Dobrudžo pietuose. Ir vėlesniuose šaltiniuose šios gentys minimos kaip priklausančios getų padermei; tokiu būdu, Hekatėjo dėka getai pateko į istorijos metraščius.

Reikia pripažinti, kad išlikęs Hekatėjo veikalo fragmentas nedaug ką sako. Tai veikiau etnografiniai ir geografiniai duomenys, negu istoriniai. Nelabai reikšmingas ir tas faktas, kad Sofoklis savo tragedijos „Triptolemos" (ji bemaž visa dingusi) viename eilėraštyje kalba apie karalių Charnaboną, „kuris valdo getus". Taigi pirmą kartą getų vardas aptiktas literatūros kūrinyje, tačiau neįmanoma nustatyti, ar kalbama apie kokią nors padermę iš pietinių Balkanų netoli Graikijos, ar apie mūsų getus.

„Mūsų getai"... Kas gi jie pagaliau?

KAS TIE DAKAI-GETAI?

Norint atsakyti į klausimą, kas tie dakai-getai, reikia remtis įžymiojo istoriko Herodoto veikalu. Jis pirmasis ryžosi pateikti savo amžininkams teisingą viso pasaulio istoriją, paskirdamas ir getams šiek tiek vietos. Tad grįžkime prie Herodoto aprašymo ir pasitenkinkime nuotrupomis, pilnai atsakančiomis į anksčiau iškeltą klausimą, kurį pasirinkau viso skyriaus

pavadinimu. Herodotas tvirtina, kad getai yra „narsiausia ir tauriausia trakų gentis", tuo paaiškindamas etninę dakų-getų priklausomybę. „Istorijos tėvas" getus laiko didžiosios trakų genties šiaurine atšaka, skirtingai vadinama ir turinčia kitokius papročius.

Herodoto informacija labai svarbi, tačiau mūsų nepatenkina. Sutinkame, kad getai — trakų padermė. O dakai? Gal jie kilę iš kito kamieno? Ir pagaliau jeigu getai yra trakų kilmės, bet tapo atskira gentim, tai kada jie atsiskyrė nuo pagrindinio kamieno? Kokia kalba jie kalbėjo? Iš kur kilo jų pavadinimas? Kada jie apsigyveno tame krašte, kur su jais susidūrė Herodotas? „Istorijos tėvas" mums neatsako nei į vieną klausimą. Tačiau mokslininkai nesitenkina vien Herodoto raštais, jie vykdo archeologinius kasinėjimus, gvildena negausius getų-dakų kalbos paminklus, nagrinėja ir lygina kitų rašytojų duomenis, kad, remdamiesi ta visa medžiaga, išsklaidytų mūsų abejones.

Herodotas gyveno V šimtmečio pr. m. e. antroje pusėje, bet rašė apie ankstesnio šimtmečio pabaigos įvykius. Vadinasi, jau nuo VI šimtmečio getai gyveno Rumunijos teritorijoje: Herodoto informacija visiškai sutampa su miletiečio Hekatėjo aprašymu. Archeologams pavyko įrodyti, kad VI šimtmetyje pr. m. e. šiame krašte klestėjo Halštato kultūra (būdinga ankstyvajam geležies amžiui), vienodai paplitusi visoje Rumunijoje, o jos šaknys siekė žilą senovę, atseit, žalvario epochos pradžią. Pagal tai specialistai daro teisingą išvadą, kad getai gyveno ne vien Dobrudže, kaip tvirtina Herodotas, bet žymiai didesnėje Rumunijos teritorijoje, ir šiame krašte jie apsigyveno ne VI šimtmetyje, o daug anksčiau. Tiksliai nežinome, kokį indėlį įnešė neolito gyventojai, formuojantis dakams-getams, tačiau nėra abejonės, kad 1700 m. pr. m. e., žalvario epochos pradžioje, prie Dunojaus ir Karpatų gyvenantys žmonės dar nebuvo dakai-getai, tik vėliau galėjo sudaryti jų pagrindą. Ši aplinkybė leidžia galvoti, kad tuo metu, kai getų vardas pateko į rašytinę istoriją, graikų akimis žiūrint, jų jau nuo seno gyventa šioje teritorijoje.

Istoriniai ir lingvistiniai tyrinėjimai rodo, kad dakai ir getai priklauso tai pačiai etninei grupei. Senovės geografas Strabonas, gyvenęs senosios ir naujosios eros sandūroje, aiškiai konstatavo, kad dakai ir getai kalbėjo viena kalba; archeologai taip pat patvirtino, kad šių genčių medžiaginė kultūra vienoda. Jeigu senovės šaltiniuose jie vadinami skirtingai, tai vien todėl, kad prieš politinį susivienijimą šio krašto gyventojai susidarė iš daugelio genčių, kaip, pavyzdžiui, anksčiau minėti krobyzai ir trizai. Getai ir dakai galėjo būti pačios skaitlingiausios ir stipriausios gentys, kurių vardu pradėjo vadintis ir kitos giminės. Getų vardas paplito Užkarpatėje ir Muntenijoje, pietinėje Moldavijoje bei Dobrudže. O dakais imta

vadinti žmones, kurie gyveno vakarinėje dabartinės Rumunijos dalyje (Transilvanijoje, Banate, Krišane, Marmureše ir, gal būt, Oltenijoje). Graikai, pasiekę Rumunijos pietus ir pietryčius, pirmiausia susidūrė su getais, todėl jų šaltiniuose dažniausiai ir randama šis vardas. Romėnai vakaruose susitiko su dakais, todėl jie vartoja šį pavadinimą. Žinia, pasitaiko ir išimčių, kurios turi istorinės reikšmės; bet šiaip nereikia kreipti didesnio dėmesio į skirtingą genčių pavadinimą. Suprantama, kad getams bei dakams susivienijus į galingą Burebistos valdomą valstybę, ankstesnio geografinio (ne etninio) padalinimo į getus ir dakus ėmė nebepaisyti toks mokslininkas, kaip Strabonas, todėl, sekdami jo pavyzdžiu, vienoda prasme vartosime pavadinimus dakai, getai, dakai-getai ir getai-dakai, kalbėdami apie tuos pačius žmones.

Iš kur kilo šitie pavadinimai? To niekas tiksliai nežino, nors aiškinimų yra įvairių. Galimas daiktas, kad getų pavadinimas kilęs iš senovės indoeuropiečių kalbos žodžio, reiškiančio „kalbėti, pasakoti", kaip tatai galvoja istorikas ir filologas I. I. Rusus. To paties mokslininko nuomone, dakų pavadinimas gali būti kilęs iš kito indoeuropiečių kalbos žodžio, kurio prasmė „dėti, patalpinti". Tačiau akademikas K. Daikovičius labiau linkęs galvoti, kad šis pavadinimas yra kilęs iš spėjamo, nors dokumentais nepatvirtinto žodžio „daka", kuriuo turėjo būti vadinamas peilis arba kalavijas. Vadinasi, čia gali būti atvejis, atspindintis senovėje paplitusį paprotį vadinti žmones pagal jų naudojamus ginklus.

Bulgarų mokslininkas Vl. Georgijevas kitaip galvoja; žodį „dakas" jis riša su „daos", gimininga frigiečių kalba reiškiančiu „vilką". Jo hipotezę patvirtina tas faktas, kad Trajano kolonoje vilkagalvis slibinas pavaizduotas kaip dakų kovos ženklas. Nežinia, kiek čia tiesos. Neatsisakydami ir toliau jos ieškoti, turime bent džiaugtis, kad pats getų-dakų vardas neišnyko istorijos ūkanose.

Senovės literatūriniai šaltiniai bei dakų-getų kalbos paminklai, apie kuriuos vėliau kalbėsime, leidžia konstatuoti, kad dakai priklausė didžiajai indoeuropiečių šeimai. Ją sudarė daug genčių, labai skirtingų fiziniais požymiais, tačiau kalbančių gimininingomis kalbomis. Labai keista, kad kalbiniu požiūriu dakai buvo artimesni skitams ir senovės indams, o mažiau graikams ir lotynams, tačiau taip iš tiesų buvo.

Remdamiesi istoriniais ir lingvistiniais duomenimis, kalbininkai anksčiau galvojo, kad senovėje indoeuropiečiai kalbėjo bendra kalba ir turėjo bendrą tėvynę. Pagal naujausius, pavyzdžiui, mokslininko Boscho-Gimpero tyrinėjimus ši hipotezė atkrinta, nes indoeuropiečių vystymasis yra labai sudėtingas istorinis procesas, trukęs kelis tūkstančius metų ir ke-

liuose atskiruose teritoriniuose „centruose". Taip pat spėjama, kad indoeuropiečiai galėjo išsiskirti įvairiose epochose. Kol kas neįmanoma išspręsti šios problemos, ir čia ne vieta ją nagrinėti. Pakanka tik prisiminti, kad žalvario epochoje ne tiktai visa šiandieninės Rumunijos teritorija, bet ir rajonai įpiečiau Dunojaus buvo apgyventi indoeuropiečių, kurie asimiliavo tenykščius neolito kultūros gyventojus. Šiandien sunku nustatyti, kuo buvo skirtingos Karpatuose, prie Dunojaus ir Balkanuose gyvenusios gentys, iš kurių vėliau atsiskyrė ilirai, trakai ir getai-dakai. Kai kurių mokslininkų nuomone, skilimas į trakus ir ilirus prasidėjo žalvario epochos pabaigoje, o dakai-getai išsiskyrė tik pirmojo tūkstantmečio pr. m. e. viduryje. Kai kurie teiginiai apie medžiaginę kultūrą Karpatų ir Balkanų krašte Halštato epochoje patvirtina šią prielaidą; antra vertus, juk žinome, kad II tūkstantmečio pr. m. e. viduryje egzistavo senovės graikų kalba, užfiksuota rašytiniuose dokumentuose (linijinis B raštas ant molinių plytelių, rastų Kretos saloje ir Peloponese); tad sunku įsivaizduoti, kad nuo to laiko dar praėjo bemaž tūkstantis metų, kol dakai-getai susiformavo į atskirą trakų šaką, apie kurią žinojo Herodotas.

DAKŲ-GETŲ KALBA

Norint suvokti mokslinius kalbos pagrindus, nepakanka išmokti vien kalbėti. Ar daug žmonių, gerai kalbančių ir rašančių rumuniškai, gali pasigirti, kad išmano visus rumunų kalbos subtilumus? Ar daug žmonių gerai žino jos gramatinę sandarą, pagrindinį leksikos fondą, sugeba nurodyti dažniausiai vartojamų žodžių kilmę? Kalbos mokslas net apie gerai žinomą, gyvą ir mūsų dienomis vartojamą kalbą yra sudėtinga mokslo šaka. Dar sunkiau pažinti mirusią kalbą, iš kurios dažniausiai teišlieka mažareikšmės nuotrupos.

Tarkime, kad iš visos turtingos ir gražios rumunų kalbos kas nors žino vos keletą žodžių (daiktavardžių ar būdvardžių), keletą vietovardžių, žmonių vardų bei genčių pavadinimų. Kaip iš tokios medžiagos atkurti kalbą ir jos struktūrą? Ką galima pasakyti apie jos savybes, apie jos gramatiką, ryšius ir gimininguma su kitomis kalbomis? Iš tiesų tatai labai sunku ir įmanoma tik apytikriai padaryti. Didesnių ar mažesnių klaidų šiuo atveju negalima išvengti.

O vis dėlto mokslininkai ėmėsi šio sunkaus ir nuobodaus darbo — dakų kalbos atkūrimo. Išlikusi medžiaga labai negausi ir padrika, todėl nėra jokių galimybių pilnai atkurti mūsų prosenelių dakų-getų kalbą; iš turimų

duomenų kol kas negalima ir tikriausiai niekuomet nebus įmanoma to padaryti. Reikia pasitenkinti, tik bendrais bruožais charakterizuojant dakų-getų kalbą ir nustatant jos vietą kitų indoeuropiečių kalbų tarpe. Net ir tada ne visos hipotezės teisingos; retas atvejis, kad dakų kalbą tyrinėjantys du mokslininkai būtų vienodos nuomonės apie to paties žodžio reikšmę bei kilmę, jau nekalbant apie esmines kalbos problemas.

Pagrindinis klausimas, dėl kurio nesutaria mokslininkai, yra getų-dakų ir pietų Balkanuose gyvenusių trakų kalbos panašumas. Ar čia du vienos kalbos dialektai? Ar dvi giminingos, tačiau atskiros kalbos? Pirmosios hipotezės laikosi rumunų mokslininkas I. I. Rusus, kuris remiasi ne vien ištyrinėta lingvistine medžiaga, bet ir Strabono tvirtinimu, kad getai ir trakai kalbėję bendra kalba. Bulgarų kalbininkas Georgijevas, savo tyrinėjimus paskelbęs rumunų „Klasikinėse studijose", trakų ir getų kalbas laiko atskiromis. Savo hipotezę jis grindžia nevienoda vietovardžių struktūra (daug trakų vietovardžių turi galūnę „para", pvz., Bendipara, o daugelis dakų vietovardžių — „dava", pvz., Sucidava) bei skirtinga fonetine sistema.

Tačiau kol kas neįmanoma šios problemos teisingai išspręsti, nes trūksta argumentų pritarti vieno ar kito mokslininko nuomonei. Be abejo, šie abu dialektai turi skirtumų, tačiau ne tokių didelių, kad būtų galima paneigti aiškų Strabono tvirtinimą. Todėl, remdamasis rumunų mokslininkų jau ištyrinėta medžiaga, manau, kad tai yra du dialektai — getų-dakų ir trakų.

Toks nuomonių nesutapimas neturi nieko stebinti. Lingvistai tyrinėja labai skurdžią ir vienpusišką medžiagą. Galima sakyti, kad neišliko net trumpiausio teksto trakų-dakų kalba. Tiesa, Munčelul Gredištėjoje rasta molinis indas su paviršiuje įspaustu įrašu dakų kalba; iš trijų žodžių du yra vardai. Kiek ilgesnis tekstas graikiškomis raidėmis išliko ant auksinio žiedo, rasto trakų kape prie Jezerovo (Bulgarijos Liaudies resp.); mokslininkai jį iššifravo ir perskaitė, tačiau ligi šiol niekam nepavyko jo išversti. Tiktai Mažosios Azijos frigiečiai, giminingi trakams, nors daugeliu atžvilgių ir skirtingi, ant antkapių paliko kelis religinius užrašus — prakeiksmus tiems, kurie drįs išniekinti kapus; tuos tekstus pavyko perskaityti ir išversti tik apytikriai; tatai labai vertinga medžiaga, tačiau pagal ją negalima iššifruoti trakų kalbos paslapčių.

Kaip matome, iš trakų bei dakų kalbos išliko tiktai menkos nuotrupos. Senovės leksikografai (ypač Hesichijus ir Fotijus) užrašė apie aštuoniasdešimt žodžių trakų-dakų kalba su graikišku vertimu. Tatai svarbi medžiaga, nors jos vertę sumažina tas faktas, kad trisdešimčiai žodžių sunku nustatyti

tikslią etimologiją, tikriau sakant, nežinoma, iš kokių šaltinių, kokių indoeuropiečių žodžių jie kilę.

Graikų gydytojo Diskorido, gyvenusio I mūsų eros šimtmetyje, ir Pseudo-Apulėjaus gydomosios botanikos traktatuose pavartoti dakiški vaistinių augalų pavadinimai: pirmojo veikale 27, o antrojo —15. Tačiau, neseniai mirusio bulgarų mokslininko D. Dečevo nuomone, tų žodžių mokslinė vertė nedidelė, nes tiktai nedaugelio jų išaiškinta etimologija, kai kurie pavadinimai iškreipti, taip pat sunku nustatyti, kaip jie buvo tariami. Minėtų kūrinių originaluose dakiškų pavadinimų nebuvo, juos ten įtraukė perrašinėtojai vėlesniais amžiais.

Kur kas gausesni ir vertingesni trakų-dakų kalbos paminklai yra senovės rašytojų graikiškai bei lotyniškai užrašyti arba monetose iškalti žmonių ir dievų vardai, giminių, kaimų, upių, ežerų bei kalnų pavadinimai. Jų daug: apie 2050, iš šio skaičiaus 1150 žodžių sietini su žmonių arba jų gyvenviečių vardais, likusieji 900 — vietovardžiai, upių, ežerų, kalnų pavadinimai. Iššifravus atskirų žodžio dalių reikšmę, gauta labai vertingos lingvistinės medžiagos. Pavyzdžiui, pavyko išaiškinti, kad dakų genties *costoboci* pavadinimas reiškia „garbingieji", kad *bostes* yra dalis žodžio *tarabostes,* kuriuo vadinta dakų aukštuomenė (šio žodžio prasmė „garsus, šviesus"); galūnė „dava" daugelyje dakų vietovardžių reiškia „gyvenvietę, kaimą, miestą", o dakų karaliaus Oroles vardą galima apytikriai išversti „erelis" ir t. t.

Taip pat mėginta nustatyti daugelio trakų-dakų vardų etimologiją, tačiau iškilo daug abejonių, nes mokslininkai įvairiai ją aiškina.

Naujausi tyrinėjimai, ypač tie, kuriuos atliko I. I. Rusus, rodo, kad dakų kalba neišnyko be pėdsakų, bet paliko žymę šiandieninėse kalbose. Rumunų ir albanų kalbose yra daug žodžių, kurių negalima laikyti nei skoliniais iš kitų kalbų, nei lotynų kalbos palikimu; šie žodžiai ir yra trakų-dakų kalbos liekanos. I. I. Rusus surado apie 160 tokių žodžių, kurių dauguma įeina į pagrindinį rumunų kalbos leksikos fondą: tatai žmogaus kūno dalių, jo veiklos, būstų, įrankių, gyvulių ir augalų pavadinimai. Tokie žodžiai kaip *baci* (piemuo), *balaur* (slibinas), *barza* (gandras), *brad* (eglė), *gard* (tvora), *grumaz* (sprandas), *mal* (krantas), *mistreț* (šernas), *mînz* (kumeliukas), *prunc* (kūdikis), *răbda* (kentėti), *speria* (gąsdinti), *strugure* (vynuogių kekė), *strungă* (plyšys), *urdă* (avių pieno sūris), *valtră* (ugniavietė), *zburda* (šokinėti), *zgardă* (šuns antkaklis), paveldėti iš dakų, kurie juos vartojo ta pačia arba panašia prasme, nors, galimas daiktas, tardavo kiek kitaip; žodžių tarimo šiandien atkurti neįmanoma.

Trakų-dakų kalbos paminklai negausūs ir išsklaidyti, tačiau mokslininkai sugebėjo šią kalbą apibūdinti ir nustatyti jos vietą didžiojoje indoeuropiečių kalbų šeimoje.

Indoeuropiečių kalbos skirstomos į dvi grupes — „kentum" ir „satem". Skirtumas yra tas, kad „kentum" grupės kalbose palatalizuoti priebalsiai atitinka frikatyvinius priebalsius „satem" tipo kalbose; atseit, pirmosios grupės leksiniai elementai, turintys priebalsius k ir g (h), atitinka priebalsius s ir z antrosios grupės analogiškuose elementuose. Kaip pavyzdį galime paimti lotynišką žodį *centum* (tariamą kentum), reiškiantį 100, ir sanskrito kalbos žodį *satem*. Pagal šiuos žodžius mokslininkai pavadino abi kalbų grupes.

Į „kentum" grupę įeina lotynų, graikų, keltų, senoji germanų ir kitos kalbos; o į „satem"— sanskritas, skitų, persų, baltų, slavų ir kt. Pavyko išaiškinti, kad trakų-dakų kalba taip pat priklauso „satem" grupei ir yra gimininga sanskritui, iraniečių, baltų, slavų ir ypač ilirų kalbai, kuri buvo paplitusi Balkanų pusiasalio vakarinėje dalyje ir pietryčių Italijoje (Kalabrijos bei Apulijos srityse).

Tokiu būdu dakai-getai pamažu iškyla iš amžių glūdumos. Jau žinome jų kilmę, numanome, kada jie atsiskyrė nuo trakų, šį tą išsiaiškinome apie jų kalbos ypatybes. Dabar belieka atsakyti į klausimą, kaip jie atrodė.

DAKŲ IŠVAIZDA IR APDARAS

Senovės žmonės nežinojo antropometrijos, kitaip tariant, nemokėjo išmatuoti žmogaus kūno moksliniu metodu. Todėl negalima tikėtis atrasti senoviniuose šaltiniuose tikslaus ir moksliško dakų išvaizdos aprašymo, tačiau jų išorę galime įsivaizduoti iš vienos kitos užuominos, kurių randame Trajano kolonos bei Adamklio paminklo bareljefuose bei keliolikoje romėnų skulptorių statulų, vaizduojančių dakus, žinia, tik ne taip detaliai ir tiksliai, kaip norėtumėm.

Deja, šiuolaikinis antropologijos mokslas nieko negali padėti. Mat, dakai pagal savo papročius lavonų nelaidodavo, o juos degindavo. Ir geriausias antropologas bejėgis, kai iš viso žmogaus kūno teišlikęs žiupsnis apdegusių kaulų, lengvai sutelpančių nedidelėje urnoje. Labai retai pasitaiko rasti kapus, kur palaidota nesudeginti lavonai, todėl antropologiniams tyrimams nėra medžiagos. Belieka vien remtis senovės autorių raštais, bareljefais bei skulptūromis.

Antikiniai literatūriniai šaltiniai tvirtina, kad getai-dakai ir net trakai panėšėjo į Šiaurės Europos gyventojus: skitus, keltus bei germanus. Da-

kai buvo augaloti, tvirto sudėjimo, žydraakiai, šviesiaplaukiai. Plaukus ant kaktos pasikirpdavo, o kitus laisvai paleisdavo ant pečių, todėl juos vadino *comati* (ilgaplaukiai); sunku pasakyti, kaip šukavosi aukštuomenės vyrai *(tarabostes, pileati)*, kurie, pabrėždami savo visuomeninę padėtį, dėvėjo veltines kepures. Ir prastuoliai, ir didžiūnai augino ūsus ir barzdą, pasikirpdavo žirklėmis. Vieni senovės metraštininkai tvirtina, kad getai-dakai tatuiruodavosi kūną, kiti teigia, kad tatuiruote ženklindavę vergus, tačiau šie duomenys nelabai patikimi, todėl negalima padaryti tikslios išvados.

Dakų moterys atrodė išvaizdžiai, jų grožis buvo paprastas, tačiau išraiškingas. Trajano kolonoje skulptoriai jas pavaizdavo gal šiek tiek idealizuodami: grakščias, lieknas, stiprias, su užšukuotais ant smilkinių, per vidurį perskirtais plaukais, pakaušyje susuktais į bumbulą.

Getų-dakų vyrų apdaras buvo visai paprastas, šiek tiek panašus į rumunų valstiečių drabužius. Vyrai dėvėjo dvejopas kelnes su platesnėmis ir siauresnėmis klešnėmis, panašiai kaip dabar kalniečiai. Marškinius su praskiepais šonuose užsileisdavo ant kelnių, juosėdavo platų odinį arba storos drobės diržą. Viršutinis apdaras — tai klostuotas apsiaustas su rankovėmis, trumpa tunika, kartais papuošta kutais, ir neilgi kailinukai su vilna į vidaus pusę. Sege susegtas apsiaustas turėjo gobtuvą, kuriuo dakai prisidengdavo galvą per lietų. Moterys vilkėjo rauktus marškinius trumpomis rankovėmis ir sijonus. Trajano kolonoje iškaltos kelios moterys ilgais klostuotais apsiaustais. Ryšėdavo tikriausiai spalvotomis skarelėmis.

Tiek aukštuomenė, tiek prastuomenė, vyrai bei moterys, avėjo veltiniais bei odinėmis naginėmis, o kaimiečiai vasarą, be abejo, vaikščiojo basi. Archeologinių kasinėjimų metu rasta geležinių vinių, kurias dakai kaldavosi į apavo padus, kad neslidinėtų, eidami per ledą bei sniegą. Dakų raiteliai naudojo geležinius pentinus.

DAKŲ-GETŲ GENTYS

Getai ir dakai buvo didžiausios ir stipriausios gentys, ir jų pavadinimas pamažu paplito tarp visų šiaurėje gyvenusių trakų. Tačiau jis neišstūmė senųjų genčių ir regionalinių pavadinimų, kurie labai dažnai aptinkami senovės šaltiniuose, kaip kad rumunų pavadinimas neišstūmė atskirų sričių gyventojų pavadinimo (pavyzdžiui, banatietis, ardelenas, moldavas, oltenietis ir t. t.). Net sujungus visus ar bent daugumą dakų į vieną valstybę, šaltiniuose kartais tebevartojamas ankstesnis genčių pavadinimas.

Pavyzdžiui, be senųjų krobyzų ir trizų, kuriuos mini Hekatėjas, žinome apulus („galinguosius ir narsiuosius"), gyvenusius Apulume ir jo apy-

linkėse (dabar Alba Julia), sukus, kurie gyveno prie Oltulo, ties jo žiotimis į Dunojų, burus, Muntenijos ir Oltenijos kalnų gyventojus, ardesus prie Ardžeso upės, biefijus Dakijos vakaruose, didžiuosius dakus prie Marmurešo ir Krišano, kostobokus šiaurrytinių Karpatų abiejuose šlaituose, karpus, gyvenančius prie Juodosios jūros, o vėliau Moldavijoje (ligi šiol dar nenustatyta, ar karpai buvo dakų gentis). Kai kurias šias gentis vienu kitu žodžiu pamini senovės metraštininkai, tačiau kitos, kaip, pavyzdžiui, karpai, kurie nuo III šimtmečio nuolat puldinėjo romėnų valdas, figūruoja istoriniuose šaltiniuose gana dažnai.

Metas užbaigti šį skyrių. Jau žinome, apie ką eina kalba. Dabar galime peržvelgti daugelio šimtmečių dakų-getų istoriją; dakus romėnų poetai ne sykį pavadino rūsčiais; Ovidijus laikė dakų kalbą netobula, tačiau, būdamas ištremtyje, šia kalba sukūrė net eiles imperatoriaus garbei. Be abejo, pirmiausia mus sudomins garbingi Burebistos ir Decebalo viešpatavimo laikai, o kad viską suprastumėm, reikia žinoti ir ankstesnius įvykius. Todėl pamėginkime įsivaizduoti, kaip nuo VI šimtmečio pr. m. e. gyveno ir vystėsi, Herodoto žodžiais tariant, narsiausia ir teisingiausia trakų gentis.

ANTRAS SKYRIUS

VALSTYBĖS KŪRIMO KELYJE

Mintyse pabūvokime su drąsiaisiais graikų jūreiviais, kurie jau nuo VII-jo šimtmečio pr. m. e., perskrodę Juodosios jūros vandenis, pasiekdavo jos šiaurinius ir vakarinius pakraščius. Reikia manyti, kad jūra juos sutikdavo priešiškai, jiems tekdavo grumtis su bangomis ir rūkais, daug laivų pasiglemždavo audros, todėl pirmieji graikų jūreiviai, iš vietinių gyventojų sužinoję iranietišką jūros pavadinimą Akšana (juoda), pakeitė graikišku — Aksenos (nesvetinga). Pradžioje Juodoji jūra graikams tikrai buvo nesvetinga.

Tačiau, laikui bėgant, daug kas pasikeitė. Graikai ėmė statytis tobulesnius laivus, todėl sumažėjo ir pavojų. Dažniau plaukiodami, laivų kapitonai geriau pažino jūrą ir sugebėdavo pasirinkti tinkamiausią laiką išplaukti. Be to, graikų pirkliai greitai patyrė, kad prekyba su vietiniais gyventojais labai pelninga. Todėl graikų laivai vis dažniau ir dažniau leisdavosi per Bosforo sąsiaurį. Žinia, ir tuomet nuskęsdavo vienas kitas laivas, bet daugumas laimingai grįždavo ir pargabendavo į Eladą vertingų krovinių — javų, kailių ir statybinės miško medžiagos. Norėdami jūrą palenkti, graikai pakeitė jos pavadinimą. Juodąją jūrą nebevadino Aksenos (nesvetingąja), bet Euksenos (svetingąja), nes ji tapo palanki atvykėliams graikams, ir jie pradėjo statytis miestus jos pakraščiuose.

Pirmoji graikų kolonija šiandieninėje Rumunijos teritorijoje buvo Histrija. Turtingo Mileto išeiviai VII-jo šimtmečio pr. m. e. antroje pusėje išsikėlė į krantą įlankoje, kuri dabar vadinama Sinojės ežeru, 50 kilometrų į šiaurę nuo Kanstancos, ir ant skardingo iškyšulio įsirengė nedidelę gyvenvietę. Sekančio šimtmečio pabaigoje atsikėlė ateiviai iš Ponto Heraklėjos — megareniečių kolonijos, buvusios dabartinės Turkijos šiauriniame pakraštyje: heraklėjiečiai apsigyveno Dobrudžo pietuose, derlingose Mangalijos žemėse, ir ten įkūrė Kalačio gyvenvietę. Tuo pačiu metu, o gal V-jo šimtmečio pradžioje, toje vietoje, kur dabar Konstanca, miletiečiai įsteigė nedidelę gyvenvietę prekybiniams mainams su vietos gyventojais ir ją pavadino Tomiu.

Kokiu tikslu buvo įkurtos šios kolonijos? Ir kodėl būtent Dobrudže?

Reikia pripažinti, kad parinkta gera vieta. Sinojės ežeras, kurio pakraštyje išaugo Histrija, tuo metu buvo jūros įlanka — saugus prieglobstis laivams, bet ne ežeras, kaip dabar, į kurį negali įplaukti laivai dėl smėlio slenksčių. Kalatis taip pat turėjo gerą uostą, o apylinkių žemės buvo derlingos; tuometinis Tomis dabar yra geriausias ir svarbiausias Rumunijos uostas Konstanca.

Tačiau graikai čia įsikūrė ne vien dėl palankių gamtinių sąlygų. Derlingų žemių, gerų prieplaukų buvo ir kitur. Kokia nauda iš geriausio uosto, jeigu pirkliai neturėtų kur parduoti savo prekių ir įsigyti tolimosios Graikijos gyventojams reikalingų produktų? Net geriausias uostas prie neapgyventų žemių nebūtų priviliojęs graikų pirklių. Kas kita, kai apylinkėse gyvena daug žmonių, kurie neniekina graikiško vyno bei alyvos ir noriai keičia savo prekes ir derlių į graikų amatininkų pagamintus ginklus, įrankius ir papuošalus.

Akademiko Em. Kondurakio nuomone, svarbiausias stimulas graikų kolonijoms kurtis buvo ne gamtinės sąlygos, nors ir jos turėjo nemenkos reikšmės, bet vietinių gyventojų visuomeniniai ir gamybiniai santykiai. Tik ten, kur gamybiniai santykiai tiek išsivystę, kad gyventojai jausdavo poreikį keistis prekėmis su graikais, pastariesiems apsimokėdavo steigti koloniją. Šitaip buvo ir Dobrudže, kur vietiniai gyventojai jau 20 metų prieš Herodotą buvo sukūrę ankstyvosios geležies epochos kultūrą.

Dabar iškilo klausimas, kurį reikia išsiaiškinti, ir tik po to tęsti pasakojimą. Kas ta ankstyvoji geležies epocha?

DVI GELEŽIES EPOCHOS

Archeologai seniausią žmonijos istoriją skirsto į tam tikrus periodus pagal žmonių naudotą žaliavą įrankiams bei ginklams gamintis ir jos apdorojimo būdą. Tas laikotarpis, kai žmonės naudojo akmeninius įrankius, pavadintas akmens epocha. Pagal akmens apdorojimo būdą (skaldymą, gludinimą) ši epocha dar skirstoma į 3 periodus: paleolitą (seniausią akmens epochą), kada žmonės akmenį apdorodavo skaldymo technika; mezolitą (viduriniąją akmens epochą), kada įrankius gamindavosi iš akmens ta pačia skaldymo technika, bet jau su pastebima technine pažanga, ir neolitą (naujausią akmens epochą), kai akmenį jau išmoko gludinti.

Šimtus tūkstančius metų naudoję vien akmeninius, medinius bei kaulinius įnagius, žmonės pagaliau išmoko lydyti bei apdirbti metalus, pasigaminti metalinių įrankių; pirmiausia pradėjo naudoti varį (vario-akmens,

o pagal mokslinį terminą eneolito, chalkolito epocha), vėliau žalvarį, kitaip sakant, vario bei alavo lydinį (žalvario epocha) ir galiausiai geležį (geležies epocha). Suprantama, kad vystantis gamybinėms jėgoms, per tūkstančius metų keitėsi ir visuomenė; pradedant klajoklių būriais, būdingais paleolito pradžiai, neolito laikotarpiu žmonės jau pasiekė matriarchalinę gimininę stadiją, o žalvario epochoje susidarė patriarchalinės giminės ir gentys. Per daugelį tūkstančių metų žmonės palaipsniui išmoko dirbti žemę, auginti gyvulius, gaminti įvairius įnagius ir ginklus iš akmens ir metalo, daryti molinius indus, kuriuos ilgainiui ėmė degti krosnyse. Žalvario epochoje europiečiai labai išvystė žemdirbystę, augino daug gyvulių ir buvo nagingi amatininkai. Gamyboje vyrams atiteko pagrindinis vaidmuo, todėl jie pirmavo ir visuomeniniame gyvenime (patriarchatas). Iš pirmykštės bendruomenės išsiskyrė gausios patriarchalinės šeimos, apimančios kelias kartas pirmaeilių ir daugelį tolimesnių giminaičių; jų galva būdavo seniausias vyras. Gamybos įrankiai, gyvuliai, gyvenamieji būstai, užaugintas derlius buvo tokios šeimos nuosavybė. Tiktai dirbami laukai, ganyklos, miškai, upės bei ežerai tebebuvo visos genties bendra nuosavybė. Aplamai imant, tokį kultūros lygį europiečiai pasiekė II tūkstantmečio pr. m. e. viduryje. Tuo metu Mažosios Azijos gyventojai hetitai išrado būdą geležiai iš rūdos išgauti ir ją apdirbti. Pamažu, priklausomai nuo įvairių istorinių sąlygų, iš hetitų geležį perėmė Artimųjų Rytų gyventojai ir europiečių gentys. Rytų kraštų gyventojai (senovės egiptiečiai, Mezopotamijos, Kinijos ir Indijos gyventojai) vystėsi ypatingomis sąlygomis; dar žalvario epochoje šiuose kraštuose susidarė antagonistinės klasės ir susikūrė valstybinė organizacija; geležis čia tiktai paspartino ekonominę pažangą, nesukeldama esminio visuomeninių santykių pasikeitimo. Užtat daugelyje Europos genčių geležis padarė tikrą perversmą. Engelsas teigia, kad geležies epochoje buvo daug daugiau permainų gamyboje, negu per visas kitas epochas, sykiu paėmus. Ir iš tiesų, kai žalvarį pakeitė geležis, įvyko dideli pasikeitimai visose ūkio šakose.

Pirmiausia žemės ūkyje. Savo veikale „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" Engelsas pabrėžia, kad tiktai geležiniu kirviu bei kauptuku žmonės pajėgė iškirsti didelius miškų plotus ir paversti juos dirbamais laukais bei ganyklomis. Tačiau tiek daug žemės nebūtų galima įdirbti, jei žmonės nebūtų turėję geležinio norago plūgui, į kurį jau buvo įkinkyti gyvuliai. Plūgas su geležiniu noragu buvo daug našesnis už savo pirmtaką su akmeniniu ar kauliniu noragu, naudotu žalvario amžiuje. Engelso nuomone, žemdirbystės išvystymas to meto sąlygomis įgalino beveik neribotai didinti maisto produktų gamybą. Geležis stimuliavo ir pažangesnius žemdirbystės metodus. Žemė buvo padalinta į dirbamus laukus, pievas bei

ganyklas, derlingiausi plotai paskirti nuolatiniam dirbimui, įvesta sėjomaina. Prasidėjo darbo našumo ir žemės ūkio gamybos augimo laikotarpis.

Ir amatininkystėje geležis padarė perversmą. Geležis amatininkui davė įrankį tokio kietumo ir aštrumo, prieš kurį neatsilaikė nei akmuo, nei joks kitas tuomet žinomas metalas. Nėra ko stebėtis, kad tuo metu išsivystė metalurgija, rūdos gavyba, dailidystė, akmens apdirbimas ir daug kitų amatų. Pamažu geležis paplito ir galutinai pakeitė žalvarinius bei akmeninius įrankius pagrindinėse gamybos šakose; dėl to padidėjo ne tik darbo našumas, bet ir atpigo dirbiniai, nes žalvaris buvo daug retesnė ir brangesnė žaliava už geležį.

Geležies atradimas ir jos naudojimas stimuliavo techninę pažangą ir kitose gamybos šakose, neturinčiose tiesioginio ryšio su naujuoju metalu — tai gyvulininkystė, keramika, audimas. Tuo metu gaminami vis galingesni ir tobulesni tiek gynybiniai, tiek puolamieji ginklai: šalmai, ietys, ragotinės, kalavijai, geležiniai strėlių antgaliai.

Gamybos tobulėjimas bei ekonominė pažanga visuomet sukelia permainų visuomenėje. Šį sykį daugeliui Europos genčių jos buvo nepaprastai reikšmingos.

Suklestėjus amatams ir padidėjus amatininkų dirbinių paklausai, tie patys genties nariai nebegalėjo verstis ir žemdirbyste, ir amatais. Tiesa, kai kurie amatininkai tebedirbo namuose (pavyzdžiui, audėjai), tačiau kiti verslai, kaip rūdos gavyba, metalų bei akmens apdirbimas, reikalavo specializacijos. Dabar jau kiekviena gentis turėjo įgudusių amatininkų, kurie užsiėmė tik savo verslu. Šis reiškinys vadinamas amatų atsiskyrimu nuo žemdirbystės, tatai antras didysis darbo pasidalinimas; pirmasis pasidalinimas įvyko neolito ir žalvario epochų sandūroje, kai žemdirbiai atsiskyrė nuo gyvulių augintojų.

Nesunku įsivaizduoti antrojo bendruomeninio darbo pasidalinimo svarbą. Amatininkai disponavo savo dirbiniais: ginklais, įrankiais, kasdieninio naudojimo reikmenimis, o žemdirbiai — javais ir gyvulininkystės produktais. Tat kiekvienoje gentyje buvo dvi žmonių kategorijos, kurios valdė skirtingas vertybes, bet vartojo ir kitos kategorijos žmonių pagamintus produktus. Suprantama, kad amatininkai ėmė keisti savo dirbinius į maistą, o vėliau pradėjo gaminti tik mainams, kitaip sakant, prasidėjo pirmoji prekinės gamybos stadija genties ribose. Laikui bėgant, prekių mainai tiek vienoje gentyje, tiek tarp atskirų genčių labai suintensyvėjo, ir senoji mainų sistema (daiktiniai mainai) pasidarė nebepatogi; tuomet žmonės pradėjo naudoti sąlygines vertybes: galvijus, metalų gabaliukus, vertingus daiktus ir pagaliau — monetą.

Geležis turėjo įtakos ir nuosavybės santykiams. Geležiniu kirviu bei kapliu ir mažesnė žmonių grupė pajėgdavo iškarčiuoti miško plotą, ir šio darbo imtis nebereikėdavo visai giminei; taip atsirado sklypų, kuriais naudojosi nedideli žmonių kolektyvai. Ilgainiui tie sklypai tapo juos išdirbusių žmonių nuosavybe. Vadinasi, jei žalvario amžiuje privatinė nuosavybė buvo tik darbo įrankiai, gyvuliai bei šeimos nusiimtas derlius, tai dabar jau tapo ir dirbama žemė.

Kas buvo tie savininkai? Žalvario amžiuje nuosavybės teisę turėjo patriarchalinė šeima (pagal šeimos galvą), nes ji buvo pagrindinis dirbančiųjų kolektyvas, pati svarbiausia visuomenės ląstelė. Pradėjus naudoti geležinius įrankius, padidėjo darbo našumas, todėl apsirūpinti maistu dabar galėjo ir mažesnis kolektyvas, taip sakant, paprasta šeima — tėvai ir vaikai. Šitokia nedidelė šeima stengėsi gauti savo nuosavybėn tas vertybes, kurios anksčiau priklausė patriarchalinei šeimai; šis reiškinys sukėlė prieštaravimus, kurie išsisprendė mažos šeimos naudai. Kaip šio ilgo proceso išdava, maža šeima tapo svarbiausia visuomenės ląstele ir pasidarė darbo įrankių, gyvulių, gyvenamųjų būstų, pagamintų produktų ir dalies dirbamos žemės savininkė. Kadangi dauguma dirbamos ir nedirbamos žemės priklausė visai genčiai, privatinės nuosavybės plitimas buvo gerokai varžomas, nes nauja nuosavybės forma ardė patriarchalinės šeimos pagrindus. Bet pamažu bendruomenė, kuri rėmėsi giminystės ryšiais, suiro, ir susikūrė bendruomenė kaip šeimų kolektyvas, gyvenantis vienoje teritorijoje ar vienoje vietovėje, nesvarbu, ar tos šeimos tarpusavyje susietos giminystės ryšiais, ar ne. Tatai jau teritorinė arba kaimo bendruomenė.

Ėmus naudoti tobulesnius įrankius, pakilo darbo našumas, ir šis reiškinys atvedė prie pridedamosios vertės atsiradimo. Kitais žodžiais tariant, tobulesni įrankiai įgalino žmones gaminti daugiau produktų, negu reikėjo savo poreikiams patenkinti, todėl susidarė sąlygos išnaudoti kitų žmonių darbą. Jau neolito pabaigoje ir vėliau, žalvario amžiuje, pradėta nebežudyti nelaisvėn paimtų priešų; be to, nugalėjusi gentis nebelaikė jų lygiateisiais nariais kaip anksčiau, bet paversdavo vergais ir išnaudodavo prie darbo. Šis reiškinys dar labiau įsigalėjo geležies epochoje, tačiau vergija tebebuvo patriarchalinio pabūdžio, nes vergų buvo nedaug ir jie nevaidino svarbesnio vaidmens gamyboje, o dirbo tik namų ūkyje.

Kai ėmė rastis prekybai skirtų gaminių, dėl patriarchalinės vergijos, o labiausiai dėl privatinės nuosavybės išryškėjo turtinė šeimų nelygybė. O toji nelygybė nulėmė ir skirtingą padėtį visuomenėje: turtingiausi ir įtakingiausi asmenys, pirmoje eilėje karo vadai, pradėjo klasta arba jėga grobti bendruomeninį turtą ir versti prastuomenę dirbti savo naudai. Šitaip išaugo genties aristokratija su „karaliais", genties ar kilties vadais, kurie

pamažu suėmė visą valdžią į savo rankas. Tuo metu jau vykdavo ginkluotų žmonių, išimtinai vyrų, susirinkimai; jie turėdavo teisę rinkti vadą, spręsti bendruomenę liečiančius klausimus: dėl taikos ir karo, dėl pasiuntinių siuntimo, dėl mirties nuosprendžių ir t. t. Tai buvo karinės demokratijos laikotarpis, kurį aprašė Homeras „Iliadoje" ir „Odisėjoje". Šioje epochoje susidarė sąlygos vergovinei bendruomenei bei vergovinei valstybei susikurti.

Aiškiai matyti, kokia svarbi geležies epocha žmonijos istorijoje. Daugelyje kraštų, jų tarpe ir Rumunijoje, tai buvo pereinamasis laikotarpis, kada iro pirmykštė bendruomenė ir kūrėsi bendruomenė su antagonistinėmis klasėmis, būtina fazė prieš vergovinę santvarką ir valstybės susikūrimą. Kaip matome, visas šias didžiules permainas sukėlė išaugusios gamybinės jėgos, ėmus plačiai naudoti geležį. Engelsas teisingai pabrėžia, kad geležis buvo paskutinė ir svarbiausia žaliava, suvaidinusi istorijoje revoliucinį vaidmenį.

Aprašant bendruomenės ekonominio vystymosi procesą geležies epochoje, užteko kelių puslapių. Bet pats procesas truko keletą šimtmečių. Ne visur jis prasidėjo vienu metu ir ne visur vienodai vyko. Graikai jau lydė geležį 1200 m. pr. m. e., tačiau Rumunijos teritorijoje pirmieji vietinių gyventojų pagaminti geležies dirbiniai pasirodė 800—700 metais pr. m. e. Geležies gamyba vystėsi, priklausomai nuo konkrečių sąlygų.

Ne visi anksčiau aprašyti reiškiniai vyko vienu metu. Geležinis kirvis pasirodė geležies epochos pradžioje, tačiau geležinis noragas tik jos pabaigoje. Pirmaisiais geležies epochos šimtmečiais molinius indus tebelipdė rankomis, žiedžiamąjį ratą pradėjo naudoti daug vėliau.

Ir visuomeniniai reiškiniai vienur vyko lėčiau, kitur greičiau.

Pagal visuomenės išsivystymo laipsnį mokslininkai padalino geležies epochą į du periodus: ankstyvąjį pavadino Halštatu (pagal vietovę Austrijoje, kur buvo atkastas didelis to meto kapinynas), o antrąjį periodą pavadino Latenu (la Tenė — pagal vietovės pavadinimą Šveicarijoje, prie Neušatelio ežero, kur aptiktos keltų stovyklos liekanos). Tų periodų trukmė įvairiose Europos vietose nevienoda, nes skirtingai vyko perėjimas iš vieno periodo į kitą. Tačiau būdingus Halštato ir Lateno periodams bruožus randame beveik visoje Europoje.

Ankstyvajame geležies amžiaus laikotarpyje naujasis metalas dar buvo retas ir brangus. Tiesa, žemės plutoje jo gausu, šiaip ar taip, daug daugiau, negu vario ir alavo, iš kurių lydomas žalvaris, tačiau iš rūdos išgauti geležį nelengvas dalykas; nepamirškime, kad geležis lydosi tik prie 1500 laipsnių temperatūros, o norint gauti geros kokybės geležį su 0,5%—1% anglies priemaiša, reikalingos atitinkamos technologinės žinios, kurių žmo-

nės įgijo tik po ilgų bandymų ir tyrinėjimų. Todėl geležinių įrankių dar buvo maža (jau minėjau, kad kirvį turėjo, o norago ne); gal kiek dažniau buvo vartojami ginklai. Žemdirbystė dar tik vystosi; gyvuliai jau traukia arklą, tačiau jo noragas dar iš akmens, kaulo ar medžio. Gyventojų kol kas nedaug, ir jie suvartoja mažai maisto produktų. Bendrame ūkyje gyvulininkystė užima svarbią vietą (kai kuriuose rajonuose daug svarbesnę, negu žemdirbystė). Indai lipdomi rankomis. Žmonės daugiausia gyvena žeminėse. Gamybiniai ir visuomeniniai santykiai išlikę beveik tokie patys, kaip ir žalvario amžiuje.

Visai kitoks vaizdas Lateno laikotarpyje. Gausėja žmonių gyvenviečių, jos darosi vis turtingesnės. Plačiau apdorojama geležis: įrengiamos naujos rūdos kasyklos, daugėja rūdos lydymo krosnių ir kalvių, pasirodo naujų geležinių padargų, pagrindinę vietą užima noragas. Iš žalvario gaminama tik papuošalai, o geležis, priešingai, tampa beveik universalia žaliava: ją naudoja kone visur, pradedant stambių padargų, ginklų ir baigiant vinių bei pentinų gamyba. Žmonės rečiau begyvena žeminėse, bet iš tašytų rąstų statosi medinius namus, kuriuos kartais surenčia ant akmeninių pamatų; sienas tinkuoja moliu. Auksakaliai daro puikius papuošalus iš tauriųjų metalų. Puodžiai žiedžiamuoju ratu žiedžia naujų formų indus iš geresnės kokybės molio ir tobulai juos išdega. Žemdirbiai gauna didesnius derlius, ir kaimuose padaugėja duobių grūdams laikyti. Pagyvėja prekyba ir su tolimesniais, ir su artimesniais kaimynais bei pačios genties ribose, pradedami vartoti tokie patys pinigai, kaip ir vergovinėse valstybėse prie Viduržemio jūros. Labai padidėja skirtumas tarp turtuolių ir beturčių, tarp laisvųjų ir vergų; vis auga aristokratų galybė, ir jie tampa viešpataujančia klase; vergų ir prastuomenės rankomis jie stato tvirtoves ne vien apsiginti nuo išorės priešų, bet ir pavergti bei tramdyti savo krašto gyventojus. Norėdami pralobti, didžiūnai ima puldinėti savo kaimynus. Pradėjus naudoti geležį, gentinė bendruomenė greitai persiformuoja, ir sparčiai klostosi sąlygos antagonistinėms klasėms susidaryti ir valstybei susikurti.

Daug europiečių genčių iš pirmojo geležies epochos periodo į antrąjį perėjo graikų vergovinės civilizacijos įtakoje. Graikai buvo įsteigę daug kolonijų Viduržemio, Juodosios ir Marmuro jūros pakrantėse. Per savo kolonistus jie supažindino vietos gyventojus (keltus, trakus, getus-dakus bei skitus) su vergovinės civilizacijos produkcija: įrankiais, ginklais, papuošalais, aukštos kokybės ir didelės meninės vertės keramika, audiniais ir kt. Naudodami tuos daiktus, vietiniai gyventojai išmoko ir patys jų pasigaminti. Šitokiu būdu ant Halštato kultūros pamatų, veikiant graikų civilizacijai, suklestėjo Lateno civilizacija.

Tuo metu, kai pirmieji graikų kolonistai atsikėlė į Dobrudžo pakraštį, getai-dakai jau prieš šimtmetį buvo pradėję naudoti geležį. Jų kultūrinis lygis buvo būdingas geležies epochos pradžiai: graikai čia rado nedideles gyvenvietes, kur žmonės gyveno žeminėse, vartojo primityvią keramiką, papuoštą įbrėžtu ir iškiliu ornamentu.

Pastarųjų metų archeologiniai atradimai akivaizdžiai patvirtina, kad, kuriantis graikų kolonijoms Dobrudže, šiame krašte gyveno daugiausia getai. Po 1948 metų kasinėjimų Histrijoje rasta ne tik senovinės graikų keramikos, bet ir daug vietinių gyventojų nulipdytų Halštato tipo indų šukių, o šis faktas liudija, kad getai gyveno ir pačiame mieste, kurį įsteigė kolonistai iš Mileto. Tariverdėje, kairiajame Junanderės upelio pakraštyje, jau prieš daug metų buvo kasinėta getų gyvenvietė. 1952 metais ištirtos penkios žeminės, ir jose rasta daug keramikos: archainės graikų keramikos ir primityvių lipdytinių indų šukių; tie lipdytiniai indai, be abejo, priklausė vietiniams gyventojams. Vieną indą pavyko restauruoti; jis juosvos spalvos, plokščiu dugnu, pusovalis, prie angos krašto papuoštas penkiais moliniais rutulėliais, o palei dugną tokiu pat skaičiumi išgaubų. Kitos šukės yra indų su lygiu pakraščiu, pagražintu iškilia juostele su išgaubomis. Ši keramika, kuri priskiriama VI šimtmečiui ir kiek vėlesniam laikotarpiui, būtent, sekančio šimtmečio pradžiai, liudija, kad dakai-getai ne tik gyveno Tariverdėje, bet ir palaikė glaudžius ir intensyvius prekybinius ryšius su graikais.

Tokių radinių, kaip prie Junanderės upelio, aptikta ir kitose Dobrudžo vietovėse. Sinojuje ant skardaus Zmeikos ežero kranto atkasta senovinės graikų keramikos liekanų; sykiu rasta ir vietinių gyventojų lipdytų indų, priskirtinų geležies epochos pirmajam periodui. Panašus reiškinys ir pilkapiuose prie Histrijos; ir čia seniausiuose kapuose (VI šimtmečio pr. m. e. trečiasis ketvirtis) taip pat aptinkama getų medžiaginės kultūros paminklų sykiu su graikiškais daiktais. Pagal tas liekanas ir tam tikrus laidojimo ritualo ypatumus Bukarešto mokslininkai Petrė Aleksandreskus ir Viktorija Eftimija mano, kad pirmieji kapai Histrijos kapinyne buvę getų. Tatai kol kas hipotezė, bet esama rimto pagrindo jai pasitvirtinti.

Gausiai randami graikiški dirbiniai Dobrudže liudija apie prekybinius ryšius tarp vietos gyventojų ir atvykėlių. Vadinasi, kuriantis graikų kolonijoms Histrijoje ir Kalatyje, getų-dakų bendruomenė jau buvo pakankamai išsivysčiusi prekiauti su kolonistais. Mainais už puikius amatininkų gaminius, už įrankius bei juvelyrinius dirbinius, už audinius, ginklus ir papuošalus, už vyną bei alyvą, už aukščiausios kokybės keramiką — už

šias Graikijos centrų Mileto, Rodo, Kioso, Naukračio bei Korinto, o vėliau ir Atėnų prekes — vietiniai gyventojai duodavo javų, žuvies, kailių, galvijų, medienos, medaus, vaško bei vergų. Žinia, jog šitokia prekyba buvo suinteresuoti ne tik graikai, bet ir vietinių genčių diduomenė. Juk ji turėdavo pasiglemžus produkcijos perviršį ir galėjo jį skirti mainams; ji taip pat buvo pagrindinė graikiškų prabangos dalykų vartotoja. Turto troškimas, noras įsigyti kuo daugiau graikiškų prekių skatino diduomenę labiau išnaudoti kitus genties narius; ši aplinkybė pagreitino visuomeninę turtinę diferenciaciją ir sustiprino gentinę aristokratiją.

Būtų klaidinga galvoti, kad graikų miestai, įsikūrę Juodosios jūros pakrantėje prie Dobrudžo, vertėsi tik tranzitine prekyba, atseit, iš pietų gabeno įvairias prekes ir pardavinėjo vietiniams gyventojams. Teisybė, ligi V-jo šimtmečio vidurio pr. m. e., ligi to laiko, kol Histrija tapo svarbiu amatų centru, daug dirbinių būdavo atvežama iš anksčiau minėtų miestų. Bet jau VI-jame amžiuje Histrijos amatininkai daug ką patys gamino prekybai su vietiniais gyventojais. Seniausiame Histrijos sluoksnyje (VI šimtmetis pr. m. e.) ir didelėje V-jo šimtmečio sluoksnio dalyje apsčiai randama žiestos pilkosios keramikos; tai nedideli įvairios formos ąsotėliai *(oinochoiai)*, įvairaus dydžio bei formos nevienodai papuošti dubenėliai, skirti kasdieniniam naudojimui. Nors kol kas neturime pagrįsto įrodymo, bet galime tvirtinti, kad bent dalį šių indų tikrai žiedė Histrijos amatininkai.

Apie prekybinius getų saitus su Histrija taip pat kalba reikšmingas faktas, kad panašių indų rasta ne tik Tariverdėje, bet ir getų miestelyje Aleksandrijoje, Munteanos lygumoje; tiesa, jie ten galėjo patekti ir iš kitų Graikijos centrų įpiečiau Dunojaus.

Ne vien Dobrudže aptikta to meto getų-dakų gyvenviečių. Zimničėjoje atkasta didelė gyvenvietė, joje randami daiktai liudija apie glaudžius getų ryšius su trakais ir Trakijoje įsikūrusiais graikų miestais, tiktai kol kas nėra tikrų įrodymų apie Zimničėjos getų saitus su Dobrudžo Juodosios jūros pakraščio kolonijomis. Tokių radinių (pilkoji graikų kilmės žiestinė keramika sykiu su vietinių gyventojų lipdytiniais indais, būdingais Halštato laikotarpiui) aptikta ir Aleksandrijoje, Epurešte prie Neažlovo, Muntenijos centre, George Dožoje (Jalomicos raj.) maždaug už 100 km. nuo Dunojaus, Salčijoje (Oltenijoje, Mehedincos raj.) bei keliose pietinių karpatų vietovėse. Šie radiniai aiškiai byloja apie intensyvėjančius graikų ir getų-dakų prekybinius ryšius VI—III šimtmetyje pr. m. e. ir vis didėjančią graikų įtaką vietiniams gyventojams.

Moldavijoje taip pat apstu panašių radinių. Pojanoje prie Sireto aptikta stambi gyvenvietė su gynybiniais įtvirtinimais (senovėje Pirobori-

dava), čia kultūriniai sluoksniai slūgso vienas viršum kito nuo VII šimtmečio pr. m. e. ligi mūsų eros II šimtmečio pradžios. Archeologinės iškasenos ligi IV šimtmečio daugiausia atsitiktinės ir sunkiau apibūdinamos, tačiau viename šio laikotarpio sluoksnyje aptikta keturkampių medinių, moliu apdrėbtų gyvenamų namų, nedideliame plote sukimštų kits prie kito, su netaisyklingos formos praėjimais tarpuose. Be vietinės gamybos dirbinių (ypač lipdytinių indų), randama atvežtinių daiktų — tai trakiškos bronzinės segės, tribriauniai skitiški strėlių antgaliai, amforų bei prabangios graikų keramikos šukės. Vėlesniuose sluoksniuose, atkastuose Pojanoje, atvežtinių daiktų gausėja.

Šiek tiek vėlesnio laikotarpio gyvenvietės, negu Pojana — Piroboridava, su gynybiniais įtvirtinimais ar be jų, daugiausia iš Halštato epochos pabaigos ir Lateno pradžios, aptiktos ir Moldavijoje: Stinčeste, netoli Botošanų, Lunka Čiurėje bei Kriveštė (Jasų raj.) ir kt.

Kiek kitokia padėtis Transilvanijoje. VI šimtmetyje pr. m. e. į šį kraštą įsibrovė skitai, kurie apsigyveno palei Murešo vidupį ir prie Tirnavos. Nuo jų laikų išliko keli plokštiniai kapinynai be antkapių su būdingais daiktais: geležiniais durklais *(akinakai)*, kauliniais bei žalvariniais strėlių antgaliais, žalvario veidrodėliais ir t. t. Skitai labai padėjo išplėsti ir patobulinti geležies gamybą Transilvanijoje. Patys buvo klajokliai, gyvulių augintojai, tačiau iš vietinių gyventojų išmoko žiesti indus, todėl skitų kapuose aptinkama didžiulių puodų dvigubo nupiauto kūgio formos, dubenų su atlenktais kraštais, didelėmis ąsomis samčių ir panašiai. Per du šimtmečius nelabai skaitlingi skitai susiliejo su vietiniais gyventojais.

Nors Transilvanijoje gerai žinomi skitų kapai, bet tai nereiškia, kad šiame krašte nerasta getų-dakų gyvenviečių. Beje, daugelis jų priklauso ankstesnei epochai. Kaip pavyzdį galima paminėti Halštato epochos gyvenvietę Serecele (prie Bystricos), puikią gyvenvietę su trim sluoksniais Somesul Rečėje (prie Kliužo), IV šimtmečio pr. m. e. gyvenvietę Kliuž Meneštūre ir tikriausiai to paties laikotarpio kitą gyvenvietę prie šv. George Badehazos.

Ne tik graikai ir skitai atsikėlė į mūsų kraštą geležies epochos pradžioje. VI šimtmetyje pr. m. e. Oltenijos pietvakariuose įsikūrė ilirų kolonija. Apie jos egzistavimą liudija Balta Verdėje aptiktas kapinynas; Adžigiolyje, Dobrudže, yra turtingas pilkapis, kuriame rasti trakų vado palaikai (matyt, Kotyso, sprendžiant pagal graikiškomis raidėmis parašytą vardą ant vieno iš rastų daiktų); kape buvo daug sidabrinių daiktų, papuoštų skitų stiliumi, ir V šimtmečio pr. m. e. graikų keramikos šukių.

Ne vien gyvenviečių liekanos bei kapinynai liudija apie dakų-getų bendruomenės vystymąsi ir jos artimus ryšius su graikais. Jau anksčiau minėjau, kad seniausiuose kapuose prie Histrijos rasta vietinių gyventojų dirbinių (primityvūs lipdytiniai indai), o kartu ir graikiškų gaminių. Biršeštyje (Vrančėjos raj.) degintiniuose kapuose rasta keli graikiški daiktai, taip pat Halštato tipo vietinių gyventojų ar skitų dirbiniai. Černavodoje prie Dunojaus rasti keturi degintiniai kapai, uždengti akmens plokštėmis; laužo liekanos supiltos į būdingas Halštato laikotarpiui urnas, dvi iš jų papuoštos charakteringais ornamentais; pagal peiliuką ir žalvarinį veidrodėlį, rastą tarp pelenų, šį kapą galima priskirti V šimtmečio pr. m. e. antrai pusei.

Satu Nou, taip pat Dobrudže 1958 metais atkasti du degintiniai kapai. Viename pelenai supilti į lipdytinę Halštato tipo urną, o antrame į graikišką urną, kuri, jau užkasant į žemę, nebeturėjo ąsų ir dalies dugno. Graikų keramikai gausiausiai atstovauja Tazo ir Heraklėjos amforos bei žiestoji pilkoji keramika, randama Murgiolyje, Dobrudžo šiaurės rytuose, getų-dakų degtiniuose kapuose, kuriuos reikia priskirti IV ir, galimas daiktas, sekančiam amžiui prieš mūsų erą. Murgiolyje rasta daug vietinių gyventojų keramikos; indų įvairumas čia yra ne puodžiaus fantazijos padarinys, bet veikiau liudija, kad juos lipdė ne specialistas amatininkas, o pats šeimininkas savo namų reikalams. Kai kuriuose kapuose atkasti vienašmeniai truputį išlenkti peiliai su medinėmis, o kartais kaulinėmis kriaunomis. Viename kape rastas trumpas (55 cm) dviašmenis kalavijas ir daug tribriaunių antgalių strėlėms. Neseniai atkasti to paties laikotarpio kapai su panašiais daiktais Nuntašyje netoli Histrijos (Dobrudže), Muntenijai atstovauja Zimničėjos kapai, o Moldavijai — kapinynai Biršeštyje ir Pojanoje. Vėliau graikų keramika ir kiti dirbiniai pateko ir į Transilvaniją.

Dabar iškyla klausimas, kaip vyko dakų-getų prekyba su graikais. Koks buvo tų prekybinių santykių intensyvumas ir apimtis?

Nėra abejonės, kad pradžioje buvo tik mainų prekyba; už graikiško saldaus vyno amforą getų didikas duodavo tam tikrą kiekį (ir visada nemažą) javų ar kitų produktų. Tačiau laikui bėgant, kai prekių vis gausėjo, mainų prekyba pasidarė nebepatogi. Getai dar neturėjo pinigų (tačiau greitai patyrė, kokie jie naudingi) ir pradžioje prekiaudami naudojo daiktus, turinčius sąlyginę vertę; senoviniame sluoksnyje Histrijoje ir Tariverdėje aptinkama nedailintų ir nenusmailintų žalvario strėlių antgalių be praktinio naudojimo požymių,— jie naudoti prekyboje kaip atsiskaitymo priemonė. Turnu Megurelėje dar praėjusiame šimtmetyje buvo atkastas lobis, kurį sudarė 433 auksiniai žiedai ir kiti auksiniai cilindro

formos daiktai, nukalti pagal Kiziko miesto (prie *Propontidos* — Marmuro jūros) monetų dydžio ir svorio pavyzdį.

Beje, truputį vėliau, V šimtmetyje, getų-dakų „rinkoje" pasirodo savos monetos. Seniausi Dobrudže naudoti pinigai buvo Kiziko ir Olbijos monetos, tai liudija Salsovijoje, netoli Histrijos, rasta *aes grave* (didelė primityvi Olbijos varinė moneta) ir Čuzgune rasti keli Kiziko stateriai iš aukso ir sidabro lydinio. Nuo V šimtmečio vidurio Histrija, kurioje pradeda vystytis sava prekių gamyba, kala sidabrinius pinigus (drachmas) ir tikriausiai žalvarines monetas, nuo IV šimtmečio ją mėgdžioja ir Kalatis. Histrijos monetos, skirtos prekybai su vietiniais gyventojais, intensyviai cirkuliuoja Dobrudže, ir dakai-getai daug jų sukaupia; nemaža tokių monetų rasta Bejenėje prie Tulčės ir netoli Konstancos. Kiziko staterių rasta Galacyje.

Į IV šimtmečio pabaigą pinigų apyvarta padidėja. Getus-dakus pasiekia daug tetradrachmų ir kitų monetų, kaldintų Makedonijos karalių Pilypo II-jo ir Aleksandro Didžiojo bei Trakijos karaliaus Lisimacho. Šių monetų rasta daugelyje Rumunijos vietovių: Albeštyje, Slava Rusoje, Dejenyje (Dobrudže), Andolinoje (prie Kelerašo), Munteanos lygumoje, Ačelyje (Sibio raj.), Transilvanijoje, Mic Bečicherecule (Banate), Jaslovece (Sučeavos raj.). Moldavijoje tiktai keliose vietose aptikta tokio pobūdžio radinių. Keli iš jų, kaip pvz., Slava Rusoje arba Dejenyje, yra tikri savininkų užkasti lobiai, kurie išsilaikė ligi mūsų dienų.

Vietinių gyventojų prekybos su graikais turėta būti labai intensyvios — juk archeologų atkasta tiktai maža, nereikšminga dalis graikų amatininkų dirbinių ir graikų bei makedoniečių pinigų, kurie V—IV šimtmetyje pr. m. e. cirkuliavo getų-dakų gentyse. Teisingai rašė Vasilijus Pirvanas, kad maždaug 500 metų prieš mūsų erą „Dunojus net ligi Sireto žiočių buvo graikų upė, Histrijos žvejai ir pirkliai labai gerai pažino getų ir skitų kraštą, kurį dažnai aplankydavo, plaukiodami aukštyn ir žemyn ta Dunojaus dalimi". Na o Munteanos lygumos ir Oltenijos gyvenvietės palaikė prekybinius ryšius su graikų ir trakų miestais šiandieninės Bulgarijos teritorijoje.

Sunku pasakyti, kokias vietoves lankė graikų pirkliai. Iš Viktorijos Eftimijos žemėlapio, sudaryto graikiškų amforų paplitimo šiame ir kiek vėlesniame laikotarpyje pailiustravimui, matyti, kad daugiausia amforų rasta Dobrudže (26), gana daug Muntenijoje (12), užtat Moldavijoje tiktai 4, o Oltenijoje 3. Tiesa, nežinome, ar graikų pirkliai patys vykdavo į tas vietas, tačiau nėra abejonės, kad jie išvažinėjo skersai ir išilgai visą Dobrudžą, pietinę Moldaviją, Munteniją palei Dunojų, o į tolimesnes vietoves graikų gaminiai, ko gero, patekdavo tarpgentinių mainų keliu. Nėra

pagrindo galvoti ir pagaliau neįtikima, kad koks nors graikų pirklys pats būtų nusigavęs per kalnus net ligi Transilvanijos, bet graikų gaminiai (žiestoji keramika) bei makedoniečių monetos pasiekdavo ir šį kraštą.

Tiek daug rašau apie getų-dakų santykius su graikais ne todėl, kad graikų įtaka būtų paspartinusi vietinių gyventojų ekonomikos išsivystymą, bet todėl, kad šie santykiai rodo gana aukštą getų-dakų kultūrinį lygį. Be to, atkasti daiktai ir graikų bei makedoniečių pinigai leidžia tiksliau nustatyti, kada įsikūrė žinomos getų-dakų gyvenvietės.

Kad ir nėra tokių vaizdžių duomenų, kaip literatūriniai šaltiniai, tačiau pagal archeologines iškasenas galima atkurti to meto getų-dakų gyvenimo paveikslą, kada jie užmezgė pirmuosius ryšius su graikais. Auštant žemdirbys išeina iš žeminės ir ruošiasi į darbą. Įkinko jaučius į žagrę su raginiu noragu ir eina arti arba piauna gerai užderėjusius javus, ar miške kirviu kerta ištekinius medžius, iš kurių graikai daro laivų stiebus. O pievose vaikai gano gyvulius ir žaidžia „karą" mažais mediniais kalavijais, panašiais į tikrus, geležinius, arba šaudo medinėmis strėlėmis iš mažų lankelių. Namie pasilikusios moterys viduryje žeminės kūrena ugnį, o pro apvalią angą šiaudiniame, nendrių ar lentelių stoge kyla dūmai. Iš podėlio šeimininkė atsineša kviečių ir, juos pasipylusi ant didelio plokščio akmens, mala mažesniu akmeniu arba suberia į savo pačios nusilipdytą puodą ir verda. Galimas daiktas, kad tuo metu žmonės jau daug geriau maitinasi; kuris nors vienas šeimos vyras eina medžioti arba žūklauti (palei Greakos ežerą rasti žvejybos įrankiai ir žuvų kaulai liudija apie šio verslo svarbą kasdieniniame dakų gyvenime) ir grįžta namo medžioklės arba žūklės laimikiu nešinas. Arba, sakysim, šeimininkė paduoda vyriausiajai dukteriai žalvarinį veidrodėlį, kurį pirko iš Histrijos pirklio per prekymetį; mergina grožisi stikliniais karoliais, žalvariniu su schematiška žalčio galva lankeliu plaukams padabinti bei kūgio formos auskarais (tokių papuošalų rasta Murgiolio kapinėse).

O dabar pažvelkime į bendruomenės vadą, didžiūną. Jo gyvenamas namas didesnis ir gražesnis už kitų. Jam nereikia dirbti, nes kiti už jį triūsia. Drauge su žmona jis eina pas Histrijos pirklį. Vyras apsisiautęs brangios graikiškos medžiagos apsiaustu, ant peties susegtu žvilgančia geležine sagtim, prie kairio šono ant diržo kabo trumpas durklas; kartais ant peties jis užsikabina lanką ir strėlinę su tribriaunėmis bronzinėmis strėlėmis. Žmonos dabiniai taip pat brangūs: jos galvą puošia sidabrinis lankelis, ausyse sidabriniai auskarai, o ant riešo ornamentuota žalvarinė apyrankė. Juos lydi vergas, kuris turi parnešti pirkinius. Didžiūnas išsirenka vieną amforą kvapaus Kioso vyno, o antrąją — alyvų alyvos, kelias nuostabias vazas, papuoštas raudonais piešiniais, o mainais duoda

pirkliui kailių ir javų. Jų vertė didesnė, negu pirkinių. Tačiau menka bėda, pirklys išsitraukia piniginę ir atskaičiuoja šiam aristokratui dvidešimt Histrijos drachmų su jūros ereliu vienoje monetos pusėje ir dviejų jaunuolių atvaizdais kitoje.

Skaitytojas gali pasakyti, kad čia fantazija. Iš dalies taip. Joks senovės rašytojas neaprašė šitokios scenos, nei vienas skulptorius neiškalė jos akmenyje ir nei vienas dailininkas nenutapė ant kokios nors vazos. Čia ne istorinis įvykis, užrašytas dokumentuose, bet jis tikėtinas. Gal viena kita detalė ne tokia, gal viskas vyko kitaip, o gal iš viso nebuvo tokio įvykio. Bet, šiaip ar taip, bendras vaizdas, kurį mums pateikia archeologinės iškasenos, tikrai vertingas ir realus.

Realus, tačiau nepilnas. Archeologija daug pasako apie dakų medžiaginę kultūrą, jų gyvenimo būdą ir ryšius su graikais bei skitais. Ar negalėtų ji prabilti ir apie getų dvasinę kultūrą, apie jų tikėjimą bei mokslą?

DVASINĖS KULTŪROS ELEMENTAI

Deja, pažinti tautos dvasinę kultūrą pagal archeologinius duomenis daug sunkiau. Tiesa, šiek tiek informacijos apie getų-dakų religiją paliko antikiniai rašytojai, bet jos maža ir ji labai išbarstyta, tad nėra kaip nagrinėti dviejuose skyriuose,— apie tai kalbėsime vėliau, kada bus galima palyginti su tam tikrais archeologiniais duomenimis. Šiuo tarpu reikia pasitenkinti tuo, kas jau atskleista (beje, ir ne kartą paminėta), kasinėjant gyvenvietes ir kapinynus.

Daugiausia informacijos archeologija pateikia apie laidojimo papročius bei apeigas. Kruopščiai ištyrinėjus šias iškasenas, peršasi įdomios išvados apie getų-dakų tikėjimą.

Daug tyrinėtojų tvirtina, kad Halštato epochos pradžioje vyravo griautinis laidojimo būdas. Lavoną užkasdavo, o viršum kapo visuomet supildavo žemių kaupą. Tiktai retais atvejais mirusįjį palaidodavo be įkapių, o šiaip į kapą dėdavo įrankių, ginklų, papuošalų, kuriais velionis naudojosi gyvendamas, taip pat ir indų su valgiais bei gėrimais. Šis paprotys įsigalėjo, pradėjus tikėti į pomirtinį gyvenimą ir dėl prietaringos absurdiškos baimės, kad, ko nors trūkstant, velionis neimtų trikdyti ramybės ir keršyti gyviesiems.

Geležies epochos pirmojo periodo viduryje ir gale padėtis pasikeitė. Jau nuo VI šimtmečio Biršeštyje (pietinėje Moldavijoje) ir Feredžele (Oltenijoje) getai-dakai pradeda deginti mirusiuosius. Jeigu patys seniausi pilkapiai Histrijoje tikrai yra getų, tai tą patį galėtume pasakyti ir apie Dobrudžo kapus; šiaip ar taip, lėkšti kapai su urnomis Černavodoje

(V šimtmečio antroji pusė) patvirtina, kad ir Dobrudžo getai buvo priėmę naują laidojimo ritualą. Murgiolyje ir Satu Nou beveik visur mirusieji deginami; Murgiolyje aptikti vos keli griautiniai kapai. Taip pat ir Zimničėjoje VI—V šimtmečio pr. m. e. kapai griautiniai, o IV šimtmečio — degintiniai. Tiktai Piroboridavoje tarp IV—III šimtmečio pr. m. e. gyvenviečių liekanų rasti suaugusių ir vaikų skeletai, vieni bet kaip sumesti į duobes, o kiti užkasti pagal ritualą suriesta poza (keliai būdavo pririšami prie krūtinės, tikriausiai dėl to, kad mirusysis negalėtų sugrįžti į žemę) su papuošalais, o palei juos pridėta indų. Pojanos kapinyno atradėjas profesorius Radus Vulpė teigia, kad pirmosios grupės žmonių griaučiai gali būti mūšio aukų, kurios palaidotos po savo namų griuvėsiais, nors taip pat kyla mintis apie žmonių aukojimą.

Šiaip ar taip, šie keli išimtiniai atvejai nepaneigia, kad griautinį laidojimo būdą pakeitė mirusiųjų deginimas. Toks pasikeitimas sietinas su dakų-getų religijos pasikeitimu.

Dabar sunku tiksliai nustatyti tos permainos priežastį. Gal mirusiųjų deginimas turėjo ryšį su nauja nemirtingumo koncepcija; matyt, anksčiau dakai galvojo, kad žmogus keliauja į pomirtinį gyvenimą su visu kūnu, todėl stengdavosi jį išsaugoti palaidodami, o vėliau, tur būt, įsivyravo nuomonė, kad tik siela nemateriali ir nemirtinga ir reikia ją ugnimi išlaisvinti iš kūniškojo kalėjimo. Taip pat galimas dalykas, kad pagal senąjį tikėjimą po mirties žmogus turėdavo eiti pas požemio dievus, o naujasis tikėjimas teigė, kad jis patenka į dangų prie žvaigždžių; pirmuoju atveju realu numirėlį laidoti, o antruoju — paversti jį dūmais ir pelenais. Tur būt, nereikia aiškinti, kad ir pirmasis, ir antrasis požiūris į nemirtingumą klaidingas. Tikėjimas pomirtiniu gyvenimu natūralus dalykas toje epochoje, kada žmonės dar buvo tamsūs ir nesuprato daugelio gamtos, fizikos, biologijos ir kitokių reiškinių, kuriems taip pat priklauso gyvenimo ir mirties procesas.

Dar neišaiškinta, kodėl mirusieji buvo skirtingai deginami. Kartais, kaip pavyzdžiui, Murgiolyje, lavonus sudegindavo ant laužo vienur, o pelenus su urna užkasdavo kitur. Zimničėjoje bei Pojaneštyje (Moldavijoje) aptikti du kapinynai, kuriuos atradėjai, tur būt, klaidingai, pavadino mirusiųjų deginimo krosnimis. Netikiu, kad būta tokių krosnių, greičiausiai čia tokie atvejai, kai sudeginti lavonai užkasami sudeginimo vietoje. Galima panašiai apibūdinti to paties laikotarpio netoli Histrijos rastus tris getų pilkapius (XVII, XIX ir XII).

Du iš jų itin įdomūs. XVII pilkapyje, be ugniavietės liekanų pačiame centre, jį juosiančiame griovyje bei ant to griovio išorinio krašto rasti
 trijų žmonių ir keturių arklių griaučiai, prie kurių nebuvo jokio invento-

riaus. Žmonių griaučių padėtis labai keista: dviejų žmonių klūpota prie pat griovio surištomis ant nugaros rankomis, trečiasis skeletas taip pat klūpinčio žmogaus, tik jo rankos surištos ant krūtinės. XIX pilkapį juosiančiame griovyje taip pat rasti dviejų žmonių skeletai, gulintys vienas ant kito; tokia neįprasta padėtis rodo, kad lavonai į griovį buvo sumesti. Dar keistesnis reiškinys pastebėtas, kasinėjant šiaurinę šio pilkapio dalį: čia rasta du kolektyviniai kapai, visai nepanašūs į kitus, juose buvo 35 žmonių griaučiai, 6 arkliai, 50 arklių kojų bei atskirų kojų kaulai, 11 arklių kaukolių. Žmonių griaučiai gulėjo padrikai, prie jų nebuvo jokių daiktų (tik keturi žalvariniai auskarai); šios aplinkybės rodo, kad visi lavonai vienu metu buvo verste suversti į duobę.

Jeigu tie kapai iš tikrųjų getų, tai čia labai įdomus aukojimo atvejis (gal karo belaisvių), laidojant getų-dakų vadus.

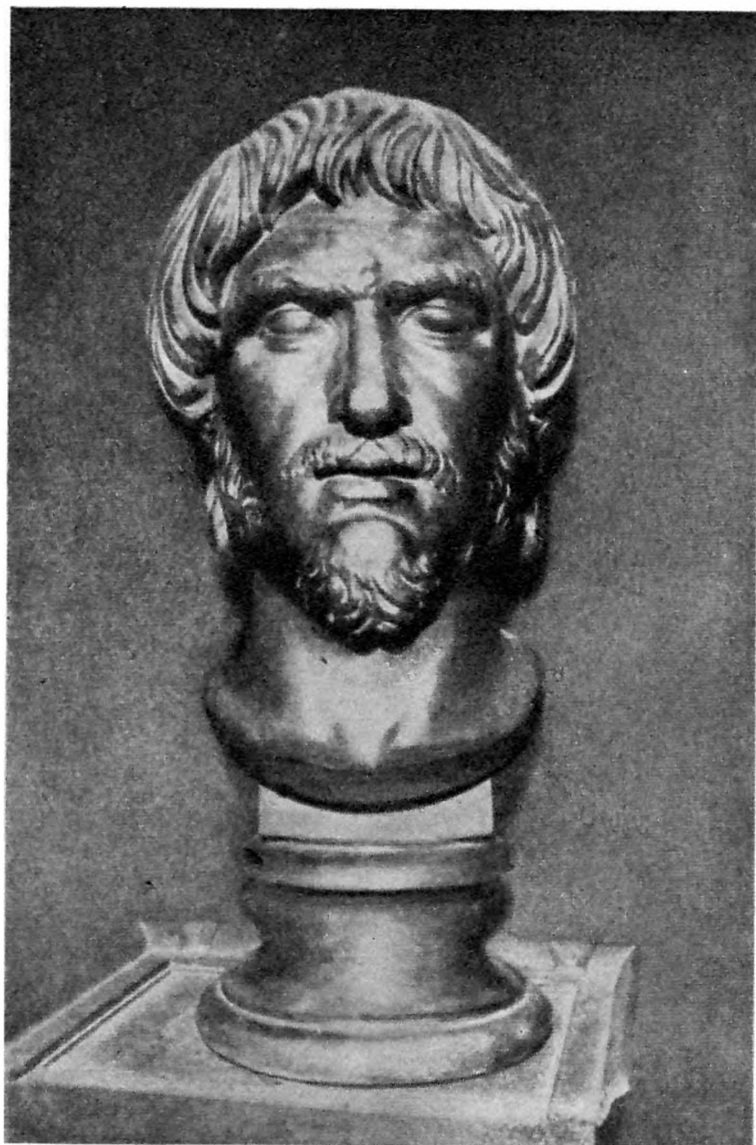
GETAI-DAKAI ĮŽENGIA Į ANTRĄJĮ GELEŽIES EPOCHOS PERIODĄ

Dakų-getų medžiaginė kultūra, kurią konstatavome Halštato laikotarpio gyvenvietėse, užmezgus pirmuosius ryšius su graikais, nestovėjo vietoje, o vystėsi, darėsi sudėtingesnė, turtingesnė. Vystėsi dakų ekonomika: pradėta auginti daugiau javų, gaminti didesni kiekiai įrankių bei ginklų. Javų reikėjo be perstojo daugėjantiems gyventojams maitintis ir prekybai su graikais, įrankiai buvo reikalingi daugiau ir sparčiau gaminti įvairių dirbinių, o ginklai — kariauti su giminingomis gentimis ir atremti besiveržiančius skitus, keltus ir bastarnus. Derlingos žemės bei gamtos turtai sudarė palankias sąlygas vystytis krašto ūkiui, o aukštos kokybės graikų prekės buvo puikūs pavyzdžiai metalų lydymo, kalvystės ir keramikos srityje. IV šimtmečio pabaigoje ir sekančiame šimtmetyje greitai auga Zimničėjos, Pojanos ir Tariverdės gyvenvietės, jose gausėja įvairių graikų ir vietos amatininkų pagamintų prekių ir graikų bei makedoniečių monetų. III šimtmečio pabaigoje Munteanos lygumoje išauga naujos gyvenvietės: Piskul Krešanas prie Jalomicos, Tinosulas prie Prahovos, o sekančiame šimtmetyje Popeštis prie Ardžeso upės; tuo pačiu metu Moldavijoje įsikuria ir suklesti Lunka Čiurės gyvenvietė.

Perėjimą iš pirmojo į antrąjį geležies epochos periodą nulėmė vidinis getų-dakų bendruomenės išsivystymas ir didelė tiesioginė bei netiesioginė graikų įtaka. Tiesiogiai veikė prie Juodosios jūros įsikūrusios graikų kolonijos, kurių pirkliai pardavinėjo vietiniams gyventojams iš pietinių rajonų atvežtas, o nuo V šimtmečio vidurio daugiausia vietos amatininkų pagamintas prekes. Netiesiogiai graikai veikė dakus-getus per trakus,

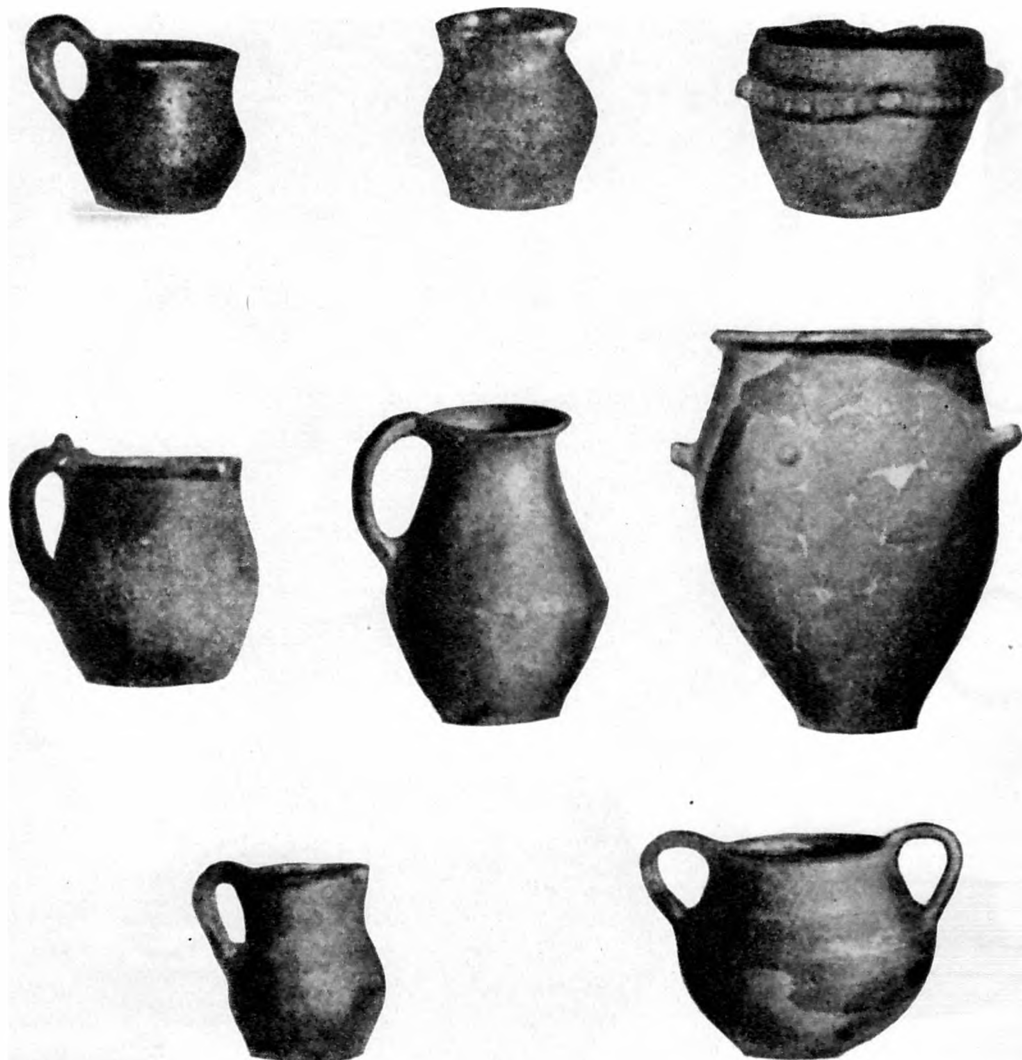
1. Moters statulėlė, terakota

2. Dako galva

3. Keltų dirbiniai

4. Moliniai indai

5. Sidabriniai indai iš Sinkrejenio lobio

6. Sidabrinė taurė iš Sinkrejenio lobio

7. Žalvarinė taurės rankena

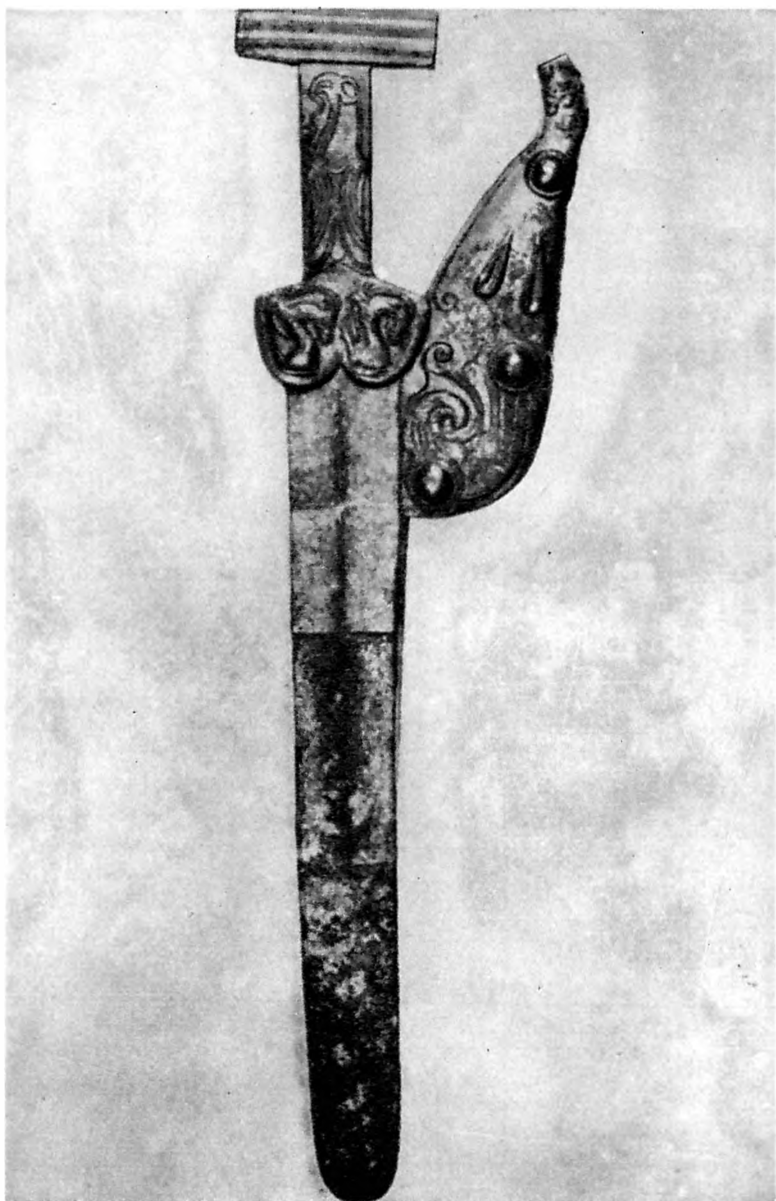
8. Žalvarinė vazos rankena

9. Dakų moneta

10. Dakų moneta

11. Žalvarinis kalavijas

gyvenančius įpiečiau Dunojaus. Nuo seno trakai buvo graikų kaimynai ir artimai su jais bendravo, todėl graikai darė didelę įtaką trakų medžiaginei kultūrai. Šie artimi dakų giminaičiai pasisavino daug graikų civilizacijos elementų, kuriuos iš jų perėmė getai.

Tokiomis aplinkybėmis klostėsi Lateno kultūra Užkarpatės rajonuose. Archeologinės iškasenos aiškiai rodo pažangą. III ir II šimtmečio sluoksniuose Pojanoje daugiau randama geležinių įrankių ir duobių su maisto produktais, žalvariniai strėlių antgaliai randami kartu su geležiniais. Murigiolyje III šimtmečio kapuose aptinkama daugiau žiestosios keramikos, dalis jos graikiškos kilmės, tačiau atrodo, kad nemaža indų buvo nužiedę ir vietiniai puodžiai. Šio šimtmečio pabaigoje Pojanos getai pradėjo naudoti žiedžiamąjį ratą, netrukus indus žiesti išmoko Moldavijos, Munteanos lygumos ir Dobrudžo getai-dakai. Archeologiniai tyrinėjimai Četecenyje, prie Dimbovicos, ir Mošnenyje, netoli Mangalijos, liudija, kad II šimtmečio antroje pusėje dakai-getai patys gamino geležinius noragus, nors, kaip tvirtina Klužo mokslininkas Krišanas, jie galėjo būti nukalti pagal graikišką pavyzdį.

Gali atrodyti keista, kad Užkarpatės rajonų dakams-getams, kurie naudojo graikų gaminius dar VII—VI šimtmetyje (aukštos kokybės metalo dirbinius, žiestąją keramiką ir kt.), prireikė 300—400 metų įsisavinti pažangesnę graikų techniką. Juo keisčiau, kad getai visą laiką noriai ir dideliais kiekiais pirkdavosi graikų prekes ir kad buitinė graikų keramika turėjo įtakos vietinei puodininkystei. Bukarešto mokslininkė Marija Koža tik graikų įtaka aiškina tą faktą, kad vietiniai gyventojai, vos išmokę naudoti žiestuvą, pradėjo žiesti būdingus graikams indus — dubenį ir ąsotį. Getai-dakai patobulino šių indų formas ir sukūrė naujas, tačiau dar ilgai žiestus puodus degdavo be oro; šitaip išdegta keramika įgaudavo pilką spalvą.

Nesunku paaiškinti, kodėl dakai taip ilgai neperėmė tobulos graikų technologijos. Žmonių bendruomenė neatsisako savo gamybos būdo, vien susidūrusi su pažangesne kito krašto technika. Pasikeitimas, atseit, kokybinis šuolis įvyksta tiktai tuomet, kai žmonėms iškyla ekonominė būtinybė įdiegti naujus gamybos būdus ir kai jie esti pajėgūs tuos būdus įsisavinti. Kol dakai-getai išmoko lydyti ir apdirbti metalus, praėjo daug laiko, nes Užkarpatės rajonų getai (ypač Dobrudžo, Muntenijos ir Moldavijos) turėjo mažai rūdos, o Transilvanijos dakus retai pasiekdavo graikų kalvių dirbiniai. Išmokti žiesti molinius indus tikriausiai buvo lengviau, bet, norint tuo verstis, amatininkams reikėjo specialių dirbtuvių, o jas steigti neapsimokėjo, neturint tiems gaminiams didesnės paklausos (geros kokybės keramiką daugiausia pirkdavo aristokratai); be to, nebuvo įmanoma konkuruoti

su pigia graikų keramika. O kada, gausėjant gyventojams, prireikė daugiau maisto produktų ir kitokių materialinių gėrybių ir graikų pirkliai nebegalėjo aprūpinti ginklais, įrankiais bei papuošalais, iškilo būtinybė ir ekonomiškai apsimokėjo imtis naujų gamybos būdų, kuriuos dakai-getai nuostabiai greitai įsisavino.

Nereikia galvoti, kad ėmė trūkti graikiškų prekių. Priešingai, helenų epochoje graikai intensyviau prekiauja su getais-dakais. Jie įsteigia naują miestą Aksiopolį (dabar Černavoda) ir prekybos faktorijas Karsiume (dabar Hiršova) bei Barbošyje. Vyną ir alyvą pirkliai gabena tokiais dideliais kiekiais, kad net skurdžiausio namelio savininkas Histrijos pakraštyje galėjo išsigrįsti grindis graikiškų amforų kakleliais. Čiurės kaime netoli Jasų rasta daug amforų ąselių su Rodo salos antspaudais. Kadangi gyventojai pagal savo išteklius galėjo nusipirkti daugiau prekių, negu jų atgabendavo pirkliai iš Juodosios jūros miestų, getų-dakų amatininkai patys pradėjo gaminti dirbinius pagal graikišką technologiją ir net imituoti graikiškų indų formas bei pagarsėjusių dirbtuvių antspaudus. Gal būt, todėl šešiose Muntenijos vietovėse rastos getų puodžių nužiestos amforos su imituotais graikiškų amforų antspaudais.

Panašus reiškinys ir su pinigais. Graikų pirkliai getų-dakų rinkoje paleido apyvarton daug pinigų, bet jų neužteko. Ypač trūko vidaus prekyboje, todėl kai kurių getų genčių ir genčių junginių vadai III šimtmetyje pr. m. e. pradėjo kaldinti savo pinigus. Tie pinigai nebuvo originalūs nei savo svoriu, nei išvaizda, ir jokia valstybinė valdžia nelaidavo jų vertės dėl paprasčiausios priežasties: tokios valdžios getai-dakai dar neturėjo. Bemaž visi dakų pinigai sidabriniai; tai makedoniečių (Pilypo II ir Aleksandro Didžiojo tetradrachmų), trakų (Lisimacho) ir graikų (Amfiopolio ir vėliau Tazo salos) monetų kopijos. Rumunijos teritorijoje rasta keli šimtai tokių monetų.

Vienos dakų monetos buvo disko formos, kitos — įgaubtos (scyphate). Dažnai jos netiksliai nukaltos ir monetų tipai sumaišyti, vietoje piešinių yra tik kelios scematiškos linijos, kartais dviejų skirtingų monetų piešiniai iškalti vienoje getų-dakų monetoje. Įdomu ir tai, kad getų-dakų nukaltos monetos yra ne falsifikatai, bet originalų imitacija. Jos nukaltos grubiai, tačiau jų svoris ir sudėtis tokie pat, kaip ir monetų, vartojamų pietų šalyse. Tatai geriausias įrodymas, jog čia ne finansinė klastotė, tiktai savomis priemonėmis patenkintas getams-dakams iškilęs ūkinis poreikis — pinigų poreikis.

Sprendžiant pagal ekonominį išsivystymą, visi faktai kalba, kad Lateno periodo pradžia Užkarpatės Dakijoje reikia laikyti maždaug 300-sius me-

tus prieš mūsų erą; šitokią išvadą daro Pirvanas, nors ir dėl kitokių motyvų. Tą patvirtina ir politiniai reiškiniai, kuriuos aptarsime vėliau.

Kas tuo metu vyksta Transilvanijoje? Kadangi šis kraštas buvo toli nuo graikų gamybos ir prekybinių centrų, VI—IV šimtmečiuose čia nebuvo tokio gausumo graikiškų prekių, kaip Užkarpatės rajonuose. Bet graikų gaminiai pasiekdavo ir Transilvaniją, ir kai kuriuos dirbinius, kaip, pavyzdžiui, amforas, vėliau pradėjo imituoti vietiniai puodžiai, tačiau tokių amforų nedaug teišliko. Tiesa, numizmatai Judita Vinkler ir Konstantinas Preda konstatavo, kad Pilypo II monetų rasta daugiau Ardeale (kitaip sakant, Transilvanijoje ir Banate), negu Užkarpatėje. Tačiau ši aplinkybė dar neįrodo, kad to krašto gyventojai tiesiogiai prekiavo su graikais.

Neveikiamos arba mažiau teveikiamos graikų įtakos, Transilvanijos dakų gentys VI—IV šimtmetyje vystėsi daug lėčiau; apie 300 metus pr. m. e. Transilvanija buvo kur kas toliau nuo Lateno lygio, negu Dobrudžas, Munteanos lyguma ir centrinė bei pietų Moldavija.

III šimtmečio pradžioje ir Transilvaniją paliečia išorinė įtaka, kaip kad graikai paveikė Užkarpatės rajonus. Tai keltų atsikėlimas.

Keltai buvo indoeuropiečių šeimos, „kentum" grupės, gyveno vakaruose. Savo tėvynėje, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir Pietų Vokietijoje, keltų bendruomenė I-jo tūkstantmečio pr. m. e. viduryje visapusiškai išsivystė ir graikų kultūros įtakoje sukūrė savitą Lateno kultūrą. Jie buvo geri žemdirbiai, gyvulių augintojai, turėjo nagingų amatininkų (ypač geležies ir žalvario apdirbimo; taip pat keramikos srityje, nes jų puodžiai naudojo žiedžiamąjį ratą) ir statybininkų, kurie mokėjo statyti galingas tvirtoves. Verždamiesi į rytus (pirmojo tūkstantmečio antroje pusėje), III šimtmečio pradžioje jie pasiekė Transilvaniją, matyt, dviem keliais: Somešo ir Murešo upių kloniais. Šiek tiek vėliau, nusileidę prie Dunojaus, keltai pradėjo brautis į Oltulo dešiniojo pakraščio rajonus. Iš keltų laikų daugiausia išliko degintiniai kapai, kuriuose sudeginti palaikai supilti į urnas arba tiesiog ant žemės šalia urnos. Įdomiausi keltų kapai atkasti Silivaše prie Ajudo, Apachidoje ir Dezimire prie Klužo, Medijaše, taip pat ir Keleraše, Oltenijoje, tačiau yra ir kitur. Kapuose randama įvairių keltams būdingų daiktų: tai įrankiai (žirklės, peiliai), ginklai (ilgi geležiniai kalavijai, geležiniai iečių antgaliai, sunkūs koviniai kalavijai, šalmai, skydų bei karo vežimų dalys), papuošalai (žalvarinės apyrankės ir antkakliai, žalvarinės apyrankės, suvertos iš daugelio dalių, vadinamų *semiove*, žalvarinės ir geležinės sagės, žydros spalvos stiklo masės apyrankės) bei žiestinė juosvai pilkos spalvos keramika iš geros kokybės molio ir tobulai išdegta. Būdingas formas turi ir dubenys bei puodai, pagražinti įstrižomis mažyčių įspaustų taškelių linijomis arba spalvintais ornamentais.

Žinome tiktai vieną tų laikų keltų gyvenvietę: Čiumeštį, Marmurešo rajone; ten atkastos kelios žeminės, rasta įvairių daiktų, tarp jų gerai išsilaikęs iškilmių šalmas, papuoštas žalvariniu ereliu.

Reikia manyti, kad keltai neatėjo į Transilvaniją be kovos ir tiktai įnirtingas dakų pasipriešinimas sutrukdė jiems užgrobti visą kraštą. Bet keltai greitai susigyveno su vietiniais gyventojais; tai liudija ir Čiumeščio bei Dezimiro kapinynai, kuriuose vykdyti archeologiniai kasinėjimai. Transilvanijos dakai perėmė iš keltų tai, ką jų giminaičiai kitapus Karpatų pasisavino iš graikų ir pietiniuose rajonuose gyvenančių trakų: pažangesnį geležies apdirbimo būdą ir žiedžiamąjį ratą. Bendraudama su keltais, Transilvanijos dakų bendruomenė sparčiau vystėsi ir greičiau sukūrė Lateno kultūrą. Nors raidos tempai ir forma buvo kiek skirtingi, tačiau atrodo, kad dakų bendruomenė vystėsi analogiškai tiek Užkarpatės, tiek Karpatų rajonuose, ir III šimtmetyje pr. m. e. sukūrė Lateno kultūrą. Vėliausiai apie 150 metus pr. m. e. visos dakų gentys pasiekė daugmaž vienodą kultūros laipsnį ir pasiekė ribą tarp giminінės gentinės bendruomenės ir vergovinės santvarkos.

Apie Transilvanijos dakų progresą byloja ir neseniai vykdyti archeologiniai kasinėjimai. Jau nekalbant apie šv. George Badehazos gyvenvietę, kuri tuo metu pradėjo augti, pakanka prisiminti, kad Somešul Rečėje viršum trijų Halštato epochos sluoksnių yra ankstyvojo Lateno sluoksnis. Dobošenyje, Kovasnos rajone, 1957 metais aptiktos dvi tų laikų geležies rūdos lydymo krosnys liudija, kad buvo pradėti intensyviai naudoti Transilvanijos metalų resursai. Moreštyje, Podėjos plynaukštėje, kurioje gyveno žmonės įvairiose epochose, profesorius Kurtas Horetas rado dakų gyvenvietės liekanas; čia atkastos šešios asimetrinės be jokio plano įrengtos žeminės, šalia jų, matyt, stovėjo keli nameliai, nes kasinėjant rasta jų pėdsakai. Žeminės kiek įleistos į geltoną molį, jose nėra židinių (ugnį, tur būt, kūrendavo kieme). Šalia primityvių lipdytinių indų šukių, papuoštų juostelėmis bei išgaubomis pagal Halštato tradicijas, aptinkama ir keltų žiestosios keramikos. Sidabrinė segė iš vidutinio Lateno (pagal vakarų ir centrinei Europai taikomą chronologiją) bei žydro stiklo apyrankės dalis rodo, kad ši gyvenvietė įsikūrė III—II šimtmetyje pr. m. e. Panašios to paties laikotarpio gyvenvietės atkastos Lechnica de Mureše, Mediaše, Nošlake prie Ajudo ir Sebeš Alboje. Netrukus įsitikinsime, kad Transilvanijoje progresą lėmė ir politiniai reiškiniai.

Šitaip pavadindamas skyrių, suprantama, turėjau omenyje VI—II šimtmečio pr. m. e. dakų-getų politinę istoriją, nes ekonominę raidą jau smulkiau aprašiau. Visai neatsitiktinai, bet dėl rūsčių aplinkybių šį skyrių pavadinau ne „Dakų-getų istorija", bet „Dakų-getų genčių istorijos puslapiai". Mat, nežinau visų dakų-getų genčių VI—II šimtmečio pr. m. e. politinės istorijos. Iš viso didžiulio veikalo apie dakų senovės istoriją išliko tiktai keli lapai; dešimtys, ko gero, pačių įdomiausių puslapių dingo amžinai, o gal senovės autoriai pačių svarbiausių dalykų nė nebuvo aprašę.

Ligi Herodoto laikų neturime smulkesnių žinių apie getus, neskaitant Hekatėjo informacijos apie krobyzus ir trizus; taip pat nesame įsitikinę, kad joje aprašyti įvykiai būtų dėjęsi anksčiau, negu 514 metais prieš mūsų erą.

Tais metais baisi žinia žaibo greitumu apskriejo Juodosios jūros pakraščius: karalių karalius Darijus, milžiniškos persų imperijos valdovas, vedė savo kariuomenę prieš skitus, norėdamas atkeršyti, kaip jis tvirtino, už ankstesnius įžeidimus, bet iš tikrųjų jis tiktai norėjo įsiviešpatauti Juodosios jūros baseine, kaip kad anksčiau buvo užvaldęs Egėjaus pakraščius. Persikėlusi per Helespontą, milžiniška persų kariuomenė pamažu žygiavo per trakų kraštą, tuo pačiu metu Juodosios jūros bangomis plaukė laivynas iš puikių finikiečių bei Jonijos graikų laivų. Išsigandusios persų galybės, viena po kitos pasidavė trakų gentys. Nesutikdamas pasipriešinimo, Darijus įžengė į Dobrudžą. O dabar suteikime žodį Herodotui:

„Tada atžygiavo ligi Istro, iš pradžių sumušė getus, kurie tikėjo sielos nemirtingumu. Salmydese gyvenantys trakai ir tie, kur gyveno aukščiau Apolonijos ir Mesembrijos miestų, vadinami skirmiadais ir nipsajais, nesipriešindami pasidavė Darijui, tačiau getai įnirtingai gynėsi, bet buvo pavergti, nors jie patys narsiausi ir teisingiausi iš visų trakų... Tada, persų nugalėti, getai ėjo paskui Darijaus armiją."

Pralaimėjus narsiesiems getams, Histrijai iškilo sunkus klausimas. Kaip pasielgti miestui persų atžvilgiu? Suprantama, histrijiečiai nebuvo palankūs persams, bet ar jie galėtų kiek nors priešintis persų kariuomenei — juk bus visiškai sutriuškinti? Taip pat ar galėjo histrijiečiai, palaikantys glaudžius prekybinius ryšius su metropolija Milete, pamiršti, kad miletiečiai su savo laivais talkininkauja Darijui? Antra vertus, getai mėgino pasipriešinti persų karaliui ir buvo nugalėti. Nuo getų ir nuo Mileto priklausė Histrijos gerovė. Be to, Histrijai kėlė pavojų skitai. Jei-

gu histrijiečiai kartu su Darijum sumuštų skitus, viskas būtų gerai. Bet kas bus, jeigu žygis nepasiseks? Ar tada skitai nekeršys miestui?

Persų kariuomenės grėsmė vis artėjo. Po triukšmingų pasitarimų histrijiečiai nusprendė nesipriešinti. Bet, kaip žinome, šitas žygis Darijui nepasisekė; persų karaliui nepavyko įtraukti skitų į lemiamą mūšį, ir galų gale jo didžiulė kariuomenė, išbadėjusi ir puldinėjama iš visų pusių, turėjo trauktis. Iš užkariautų kraštų Darijus išlaikė tiktai pietinę Trakijos dalį. Dakai vėl tapo savo krašto šeimininkais ir, gal būt, su skitų pagalba nubaudė neištikimą Histriją: VI šimtmečio pabaigoje buvo išgriauta Histrijos šiaurvakarinė gyvenamoji dalis.

Herodoto pasakojimas yra tarytum spindulys, švystelėjęs giliose sutemose, su kuriomis galima palyginti VI—V šimtmečio pr. m. e. dakų-getų istorijos nežinojimą. Po to istoriniai šaltiniai ir vėl pusantro šimtmečio visiškai tyli. Tiktai iš Tukidido sužinome, kad Dobrudžas V šimtmetyje prieš mūsų erą įėjo į trakų genčių sąjungą, vadinamą odryzų karalystės vardu. Tas pats šaltinis teigia, kad odryzų karalius Sitalkas valdė ir šiaurėje gyvenančius getus, kurie jam tiekdavo raitelius; kitoje vietoje tvirtinama, kad odryzų valdos driekėsi nuo Abderos, Trakijos pietuose, ligi pat Dunojaus žiočių, o karaliaujant Seutui, Sitalko įpėdiniui, barbarai ir graikai mokėjo odryzams didelę duoklę — 400 talentų sidabru. Tukidido informaciją patvirtina Adžigiolyje, Dobrudžo šiaurėje, aptiktas trakų karaliaus kapas.

Nors ir didelę duoklę reikėjo mokėti, odryzų valdymas užtikrino Dobrudžui politinę pusiausvyrą ir ramybę, reikalingą ekonominiam vystymuisi. Visai nenuostabu, kad tuo metu suklesti graikų miestai (prisiminkim, kad VI šimtmetyje Histrija išvystė savo prekių gamybą ir pradėjo kalti pinigus), ima augti ir senbuvių gyvenvietės, kaip, pavyzdžiui, Tariverdė.

Tylos uždanga, gaubusi, gal būt, ilgą ramybės laikotarpį, prasiskleidė tiktai IV šimtmečio viduryje, tiksliau sakant, 339 metais. Tuo metu bando įsiveržti į Dobrudžą ir, galimas daiktas, į Munteanos lygumą, galingos skitų gentys, kurioms vadovauja karalius Atėjas. Skitams atkakliai priešinasi anoniminis *rex Histrianorum* (Histrijos gyventojų karalius), kuris negalėjo būti Histrijos miesto karalius (Histrija buvo vergovinė respublika), tik prie Dunojaus ir Histrijos apylinkėse gyvenančių getų valdovas. Mūšį getai laimėjo, ir Atėjui teko kreiptis į garsųjį Makedonijos karalių Pilypą II pagalbos, už kurią pažadėjo skitų sosto įpėdinystę. Makedonijos valdovas paramą atsiuntė, tačiau tuo metu mirė *rex Histrianorum*, o Atėjas grąžino Pilypui II kareivius, matyt, nesumokėjęs jiems nė skatiko, tik pranešdamas jų valdovui, kad pats turi sveiką sūnų, todėl nė nemano

kam nors kitam perleisti sosto. Pilypas II nenorėjo taip lengvai susitaikyti su tokiais dalykais: čia buvo ne vien pinigų ir įžeidimo klausimas,— svarbiausia, kad Atėjas, mirus jo priešui getui, įsiveržė į Dobrudžą ir patraukė į Balkanus, į tas žemes, kurias Pilypas II buvo prisijungęs prie savo valdų, sutriuškinęs senąją odryzų karalystę. Makedonijos karalius pats vedė kariuomenę prieš Atėją; šaltinis teigia, kad „skitai buvo narsūs, bet pralaimėjo dėl Pilypo II klastingumo". Makedonijos karalius paėmė 20 000 belaisvių (moterų ir vaikų), daug galvijų ir apie 20 000 skitų kumelių, kurios pagerino makedoniečių arklių veislę. Atėjas pralaimėjo, ir po odryzų bei neilgo skitų viešpatavimo Dobrudžas pateko į makedoniečių jungą.

Nepraėjus nei ketveriems metams, prie Dunojaus žemupio gyvenantys getai-dakai vėl išėjo į politinę areną. 336 metais, baigiant ruoštis žygiui prieš persus, buvo nužudytas Pilypas II, o į Makedonijos sostą įžengė dvidešimtmetis jaunuolis Aleksandras,— jis tapo visos rytinės Balkanų pusiasalio dalies ir prieš dvejus metus nukariautos Graikijos valdovas. Makedonijos pavergtieji „barbarai" ir graikai įžiūrėjo šiame valdovų pasikeitime gerą progą nusimesti Pilypo II uždėtą jungą. Pradžią padarė tribalai, trakų gentis, gyvenanti Dunojaus dešinėje pusėje, priešais Oltulo žiotis; tiesą sakant, net Pilypas II nepajėgė sutramdyti tribalų, o dabar jų įžūlumas buvo geras pavyzdys pavergtoms padunojės gentims,— maištaudami jie galėjo kelti grėsmę kariuomenės užnugariui, Aleksandrui vykdant sumanytą žygį prieš persus. Todėl jaunasis karalius laikinai atidėjo žygį ir išsiruošė prie Dunojaus susidoroti su tribalais. Juos nugalėjo, tačiau nesutriuškino: vadovaujami karaliaus Sirmoso, tribalai kartu su kitais trakais pasitraukė į Dunojaus salą. Aleksandras bergždžiai mėgino išlaipinti savo kareivius į salą, nes vos laivas priartėdavo prie kranto, „barbarai tučtuojau atskubėdavo prie jo. Laivų buvo maža, kariuomenės juose taip pat nedaug, salos krantai skardūs, o susiaurėjusios upės vagoje smarki srovė irgi trukdė išlipti". Be abejo, didelę reikšmę turėjo ir tai, kad iš kairiojo kranto Sirmosą rėmė getai, tiekdami maistą, todėl tribalai galėjo ilgai priešintis. Kaip talentingas strategas, Aleksandras nusprendė nedelsiant pulti getus.

Šį įvykių aprašymą, į kurį įeina ir mūšis su getais, mums pateikia graikų metraštininkas Arianas, aukštas pareigūnas Romos imperijoje II šimtmečio pr. m. e. pirmoje pusėje. Nors, kaip matyti, apie tuos įvykius jis rašė daug vėliau, tačiau jo veikalas „Aleksandro Didžiojo žygiai" apie Aleksandro Makedoniečio žygius ir nukariavimus labai vertingas šaltinis, nes autorius rėmėsi Ptolemėjo, Lago sūnaus, kronikomis: Ptolemėjas, makedoniečių karvedys, vėliau tapęs Egipto karaliumi, vienuose Alek-

sandro žygiuose pats dalyvavo, o apie kitus gerai žinojo iš dalyvavusių pasakojimo.

Štai ką rašo Arianas:

„... Sugrąžinęs laivus, Aleksandras nusprendė perplaukti Istrą ir susidoroti su getais anapus upės. Prie Istro išvydo didelius būrius, pasiruošusius pulti, jei tik Aleksandro kariai mėgintų priplaukti prie kranto. Ten buvo apie keturi tūkstančiai raitelių ir dešimt su viršum tūkstančių pėsčiųjų. Bet Aleksandras žūt būt panoro persikelti į kitą krantą. Užlipo ant savo laivo denio ir įsakė prikimšti šieno odines palapines bei iš visur suplukdyti eldijas — iš medžio kamieno išskaptuotus laivelius, kurių buvo apstu šiose apylinkėse, nes Istro pakraščių gyventojai naudoja eldijas žvejodami bei lankydami kits kitą ir ypač plėšikaudami.

Suplukdė labai daug eldijų, ir jomis perkėlė tiek kariuomenės, kiek tik įstengė. Šitaip Aleksandras perkėlė apie pusantro tūkstančio raitelių ir beveik keturis tūkstančius pėstininkų."

Kaip matome, Aleksandras padarė labai rizikingą žingsnį. Getų kariuomenė buvo dvigubai skaitlingesnė už makedoniečių. Kadangi Aleksandras neseniai tebuvo čia atžygiavęs, žinia apie jo žygį negalėjo labai plačiai pasklisti, todėl reikia manyti, kad getų kariai susirinko iš nedidelės, bet tankiai apgyventos teritorijos. Paprastai skaičiuojama, kad vienam kariui tenka keturi kare nedalyvaujantys žmonės (moterys, vaikai, seniai); jeigu eina kalba apie 14 000—15 000 getų karių, tai galima daryti išvadą, kad ten gyveno apie 70 000—75 000 žmonių. Įdomi ir informacija apie daugybę eldijų, naudotų ne vien bičiuliškiems vizitams ir ne vien taikiems tikslams, kaip žvejyba ar prekyba, bet ir plėšikavimui; plaukdami Dunojumi, graikų pirkliai, matyt, nebuvo visai saugūs karinės demokratijos klestėjimo laikotarpiu.

Toliau cituoju istoriką:

„Kareiviai kėlėsi naktį ties tankiu rugių lauku, kad niekas nepastebėtų. Prieš aušrą Aleksandras nuvedė kariuomenę pasėliu, įsakęs pėstininkams ietimis prilenkti javus prie žemės, ir šitaip pasiekė nedirbamą lauką. Raiteliai jojo paskui pėstininkus. Kai tik kariai išbrido iš javų, pats Aleksandras nuvedė kavaleriją į dešinį sparną, o Nikanorui įsakė vesti pėstininkus suglaustomis gretomis. Getai neatlaikė net pirmosios raitelių atakos. Juos apstulbino Aleksandro narsa, kad jis per vieną naktį taip lengvai perkėlė kariuomenę per didžiausią upę Istrą, net nestatęs tilto; falangos jėga jiems pasirodė siaubinga, o kavalerijos puolimas nesulaikomas. Getai pasileido bėgti į miestą, kuris nuo Istro buvo už vienos parasangos (apie 5,5 km.— *aut. pastaba*). Kai tik getai pamatė, jog Aleksandras nesustodamas veržiasi pirmyn su raiteliais, palikęs kariuomenės ir prie

upės, kad iš užnugario kas klastingai neapsuptų, jie pasitraukė iš menkai įtvirtinto miesto, pasiimdami tik tiek moterų ir vaikų, kiek panešė jų arkliai. Getai bėgo tolyn nuo upės į stepių gilumą. Aleksandras įsiveržė į miestą ir pagrobė visą getų paliktą turtą. Grobį išgabenti paliepė Meleagrui ir Pilypui. O pats sulygino miestą su žeme, vėliau sudėjo padėkos aukas ant Istro kranto gelbėtojui Dzeusui, Herakliui ir Istro upės dievui, kad netrukdė persikelti. Tą pačią dieną, nepatyręs nuostolių, parvedė visą savo kariuomenę į stovyklą."

Nesustodami prie šio aiškaus patvirtinimo apie getų-dakų išvystytą žemdirbystę ir užuominos apie plačias ganyklas, pasekime Aleksandrą.

Perėjusi javų lauką, makedoniečių kariuomenė puolė į priekį: raitininkai jojo dešinėje, o pėstininkai žygiavo kairėje pusėje palei upę į vakarus ar šiaurės vakarus. Čia ir įvyko trumpas kavalerijos susirėmimas, kurį lengvai laimėjo makedoniečiai, o getai atsitraukė į mažai sustiprintą miestą su „dava" tipo įtvirtinimais, kuriuos sudaro tiktai žemės pylimas ir aptvara iš rąstų, be akmeninių sienų; getai vylėsi, kad makedoniečiai neišdrįs pulti miesto. Tačiau ryžtingai verždamasi Aleksandro kariuomenė sukėlė paniką, ir getai be mūšio atidavė miestą, o dauguma gyventojų pasitraukė. Ten galėjo būti keli tūkstančiai žmonių, nes, atrodo, tuo metu, be miestiečių, kurių tikriausiai buvo mažiau, slėpėsi ir aplinkinių vietovių žemdirbiai. Kadangi miestas buvo mažai sustiprintas, Aleksandras paėmė gana didelį grobį (galimas dalykas, javų, galvijų, tauriųjų metalų dirbinių, drabužių) ir vertingesnius daiktus nusiuntė už upės.

Reikia manyti, kad Ariano informacija apie didelį getų raitelių skaičių atspindi ne vien karinį reiškinį (Munteanos lygumos getai buvo pagarsėję raiteliai lankininkai), bet ir visuomenės sanklodą. Raiti dažniausiai kovodavo vadai ir turtingieji, kurie turėjo arklį ir galėjo jį statyti į karo pavojų. Kadangi getų-dakų raitelių buvo labai daug (tiktai du su puse karto mažiau, negu pėstininkų), jų bendruomenėje skirtumas tarp vadų (didikų) ir prastuomenės, atseit, tarp turtingųjų ir beturčių, negalėjo būti labai didelis.

Kur visa tai vyko? Pagal Aleksandro kariuomenės judėjimo kryptį akademikas Konstantinas Daikovičius daro išvadą, kad rytinėje Oltenijoje; jis taip pat neneigia ir kitų mokslininkų iškeltos hipotezės, kad makedoniečių kariuomenė persikėlė ryčiau nuo Oltulo ir kad menkai įtvirtintas miestas, apie kurį kalba Arianas, buvusi getų gyvenvietė Zimničėja, gerai žinoma iš vykdomų archeologinių kasinėjimų. Šiaip ar taip, Lago sūnaus Ptolemėjo I pasakojimas, kurį pateikia Arianas, yra labai vertinga informacija apie Dunojaus šiaurinio pakraščio getų gyvenimo būdą ir istoriją.

To žygio išdava visiškai pateisino riziką, kuriai ryžosi Aleksandras Makedonietis. Pamatęs, kad iš getų nebegaus paramos, tribalų vadas Sirmosas pasidavė makedoniečių karaliui. Jo pavyzdžiu pasekė ir kitos padunojės gentys, todėl Aleksandrui atsirišo rankos ruošti kampaniją prieš Persiją, po kurios jis tapo ligi šiolei istorijoje žinomos didžiausios imperijos valdovu.

Mažiau suprantami už šiuos yra 326 m. prieš m. e. buvę įvykiai. Tais metais vienas Aleksandro karvedžių, Zopirionas, karaliaus paskirtas kariuomenės vadu Trakijoje, nužygiavo į stepes prie Juodosios jūros šiaurinės dalies ir puolė graikų miestą Olbiją prie Bugo žiočių. Neatrodo, kad šį žygį makedoniečių karvedys būtų ruošęs savo iniciatyva. Arianas pasakoja, kad Aleksandras, kuris neseniai buvo užkariavęs žemes prie Aralo ežero, norėjo palaikyti pastovius ryšius tarp Baktrijos ir Juodosios jūros baseino. Visi faktai kalba už tai, kad Zopirionas savo žygiu ir pradėjo įgyvendinti šį didingą planą.

Žygis baigėsi nesėkmingai. Olbijiečiai atkakliai gynėsi ir nepasidavė. Išvargusi Zopiriono 30 000 karių armija turėjo trauktis atgal į savo stovyklą Dobrudže. Šiauriau Dunojaus žiočių, senovės gyventojų vadinamuose tyruose, o tiksliau sakant, getų stepėse (dabartinės Moldavijos pietuose) makedoniečius užklupo baisi audra. Jie negalėjo persikelti per įsisiautėjusį Dunojų ir suguldė galvas sykiu su savo vadu, besikaudami su „barbarais". Nėra abejonės, kad getai, padedami skitų, suvaidino pagrindinį vaidmenį šiame siaubingame makedoniečių pralaimėjime, nes romėnų istorikas Kurcijus Rufas šį Zopiriono žygį pavadino „žygiu prieš getus".

Nors getai-dakai ir laimėjo, tačiau jų karinis-politinis balansas VI—IV šimtmetyje veikiau neigiamas. Jie mėgino priešintis Darijui, bet buvo nugalėti ir turėjo noromis nenoromis talkininkauti persų kariuomenei jos nelemtame žygyje prieš skitus. Vos tik nusimetę persų jungą, Dobrudžo dakai pateko odryzų valdžion. 339 metais getai-dakai pastatė Atėją į keblią padėtį, tačiau kai mirė jų anoniminis vadas *rex Histrianorum*, pergale jie nebepasinaudojo. Vėliau Dobrudžo dakai-getai pateko Pilypo II ir Aleksandro valion, o dakų-getų gentys kairėje Dunojaus pusėje buvo Aleksandro lengvai užkariautos. Tiesa, Zopirionas buvo nugalėtas. Tačiau reikia priminti, kad makedoniečių armiją buvo išsekinęs ilgas ir nesėkmingas Olbijos apgulimas, o getams padėjo ne tiktai skitai, bet ir gamtos stichija.

300 metais vaizdas pasikeičia. Šaltiniai pasakoja, kad, susivieniję į galingą sąjungą, Muntenijos getai-dakai įstengė ne tiktai priešintis, bet ir nugalėjo tokį valdovą, kaip Lisimachas, kuris po Aleksandro mirties įžen-

gė į Trakijos sostą. Kaip tik todėl tvirtinama, kad 300 metais pr. m. e. prasidėjo Lateno epocha ir politikos srityje.

Baigiantis IV šimtmečiui prieš m. e. Munteanos lygumos getų-dakų gentis, suvienytas į stiprią sąjungą, valdė „karalius" Dromichaitas, kuris, matyt, buvo ir Dobrudžo valdovas dešinėje Dunojaus pusėje. Lisimachas, tapęs Trakijos karaliumi, 306 m. prieš m. e. užgrobė dakų žemes dešinėje Dunojaus pusėje, dėl to ir kilo konfliktas su Dromichaitu.

Senoviniai šaltiniai smulkiai nepaaiškina šio konflikto raidos ir chronologijos. Diodoras rašo apie pirmąjį trakų žygį, kada getai paėmė į nelaisvę Lisimacho sūnų Agatoklį, paskui apie antrąjį, kai pats karalius Lisimachas pateko į getų nelaisvę. Pausanijas žino vieną žygį, tik nežino, ar Agatoklis, ar Lisimachas buvo pakliuvęs į getų rankas.

Šiuo metu galvojama, kad apie 300 m. prieš m. e. trakai buvo suruošę pirmąjį žygį prieš Dromichaitą; trakus vedė Agatoklis. Žygis baigėsi nesėkmingai; getai paėmė į nelaisvę Trakijos karaliaus sūnų, kurį išlaikė daug metų. Tik 292 m. prieš m. e. Dromichaitas jį paleido ir su dovanomis išsiuntė pas tėvą, vildamasis, kaip pasakoja Diodoras, jog „iš Lisimacho veltui atgaus užgrobtąsias žemes". Tačiau šie lūkesčiai nepasitvirtino. Sūnaus sugrįžimas atrišo Lisimachui rankas, jis nedelsdamas suruošė naują žygį ir pats su kariuomene persikėlė per Dunojų. Getai traukėsi, naikindami viską, todėl makedoniečių kariuomenę netrukus ištiko badas. Išvargusius karius kartu su karalium Lisimachu getai paėmė nelaisvėn ir nusivarė į getų „karalystės" sostinę Helį.

Po šios pergalės Dromichaitas pasirodė esąs ne tik geras karvedys, bet ir sumanus politikas. Diodoras pasakoja, kad getai „ėmė balsu reikalauti jų akivaizdoje nuteisti myriop į nelaisvę paimtą karalių (kadangi žmonės, statę savo gyvybę į karo pavojų, turi teisę reikalauti, kad pagal jų valią būtų nuspręstas paimtųjų priešų likimas), tačiau Dromichaitas prieštaravo mirties nuosprendžiui, įrodinėdamas, kad daug naudingiau palikti karalių gyvą. Jį nužudžius, kiti karaliai užims sostą ir bus getams daug pavojingesni už Lisimachą. O grįžęs gyvas, jis bus dėkingas trakams (getams — *aut. pastaba*), ir trakų anksčiau užgrobtus miestus getai atgaus be jokio pavojaus".

Diodoro aprašytoji scena būdinga karinės demokratijos laikotarpiui. Ginkluotų karių susirinkimas reikalauja teisės nuspręsti nelaisvėn paimto priešo likimą; „karalius" Dromichaitas pats vienas negali spręsti arba nepaisyti susirinkusiųjų pageidavimo; jis naudoja visą savo gražbylystę, kad tik įtikintų karius, jog naudingiau bus dovanoti Lisimachui gyvybę.

Toliau Diodoras pasakoja, kad Dromichaitas pakvietė Lisimachą ir jo dvariškius į puotą, kurią jiems paruošė su heleniška prabanga. Dro-

michaitas ir getų didikai valgė kuklius valgius iš paprastų indų, o vyną gėrė iš medinių bei raginių taurių. Parodęs Lisimachui skirtumą tarp tų dviejų stalų, Dromichaitas draugiškai papriekaištavo, kad Makedonijos valdovas, palikęs prabangius rūmus ir puikią karalystę, užpuolė vargšus žmones. Kai Lisimachas pripažino savo kaltę, Dromichaitas jį paleido, atgaudamas anksčiau prarastus miestus; Pausanijas dar priduria, kad, norėdamas ar nenorėdamas, Lisimachas turėjo išleisti savo dukterį už getų valdovo.

Ta puota galėjo būti senovės istorikų ir prasimanyta, nes istorikai garsėjo savo moralinėmis tendencijomis ir mėgdavo „moralius barbarus" priešpastatyti „amoraliam" graikų, romėnų ir aplamai visam civilizuotam pasauliui. Ir Herodotas aprašo panašų atsitikimą, tariamai įvykusį V šimtmetyje prieš m. e. su persais ir spartiečiais. Bet čia antraeilis klausimas. Svarbus ir tikras yra faktas, kad priešą nugalėjęs Dromichaitas netikėjo pergalės patvarumu, todėl prievarta bei kilnumu sudarė naudingą taiką, kurią sutvirtino vedybomis.

Šiuo metu tiksliai žinome, kur buvo Dromichaito valdomos dakų-getų genčių sąjungos centras. Viename svarbiame Polibijaus straipsnyje Dromichaito getai visų nuostabai pavadinti odryzais, bet akademikas K. Daikovičius įrodė, jog perrašinėtojas įvėlė klaidą ir jog graikų istorikas laikė Dromichaitą ne odryzų, bet ordysų, ar ordesų, tiksliau sakant, Ordeso (dabar Ardžeso) upės baseino gyventojų karalium.

III šimtmetyje, tuo metu, kai Transilvanijos dakai kovojo su keltais, o Moldavijos dakai to šimtmečio gale turėjo grumtis su germanų gentimi bastrnais, kurie, norėdami įsibrauti į dakų kraštą, be perstojo juos puldinėjo, Munteanos lygumos getai kaupė jėgas. Yra išlikęs, iš visko sprendžiant, III šimtmečio histrijiečių įrašas, kurį perskaitė, išvertė ir paskelbė D. M. Pipidis.

„Tarybos ir gyventojų dekretas, priimtas, vadovaujant Teokritui. Pitotelis, Arkelaoso sūnus, pateikė pasiūlymą:

Kadangi Diodoras, Tarasiklio sūnus, Prokritas, Fereklio sūnus, ir Klearkas, Aristomako sūnus, išsiųsti pasiuntiniais pas Zalmodegiką dėl kareivių keliavo priešų žeme, statydami save į pavojus ir rodydami didžiausią narsumą, ir sugrąžino kareivius (kurių buvo daugiau negu šešiasdešimt) ir įtikino Zalmodegiką grąžinti lėšas, kurios buvo surinktos miestui, taryba ir gyventojai turi stengtis, kad šie vyrai bei jų palikuonys būtų laikomi geradariais, visuose teatro vaidinimuose kad būtų apvainikuojami auksiniais vainikais jie ir jų palikuonys už narsumą bei pilietinį rūpestį, jog ir kiti žmonės matytų, kaip gerbiami nusipelnę vyrai, ir patys stengtųsi tarnauti miestui. Valdžios pareiga iškaldinti šį dekretą dviejuose

akmenyse, vieną pastatyti miesto aikštėje priešais portiką, o antrąjį prie Dzeuso, miesto sergėtojo, aukuro."

Teksto atradėjas teisingai galvoja, kad Zalmodegikas buvo padunojės getų valdovas, o lėšos, kurias jis sutiko grąžinti Histrijai, buvo įplaukos iš miestui priklausančių žemių (įsigytų Lisimachui valdant) bei pelnas iš žvejybos prie Dunojaus žiočių. Nors šis įrašas nedaug pasako apie konkrečius įvykius, tačiau liudija, kad egzistavo galingas dakų-getų genčių valdovas, kuris galėjo suimti 60 Histrijos kareivių ir sekvestruoti gana dideles to miesto pajamas.

Kitas histrijiečių dekretas iš 200-jų metų prieš m. e. kiek nušviečia miesto prie Sinojės ežero politinius santykius su žmonėmis, gyvenusiais šiauriau Dunojaus, pirmiausia su getais. Tekstą taip pat pateikia profesorius D. M. Pipidis.

„Tarybos ir gyventojų nusprendimas; susirinkimui vadovavo Dionisas, Bianoro sūnus, o Apolonijus, Kleombroto sūnus, pasiūlė:

Kadangi Agatoklis, Antifilo sūnus, kilęs iš bendruomenei nusipelniusios šeimos, yra kilnus ir šiam miestui reikalingas vyras, jis žodžiais ir darbais sielojasi dėl žmonių kiekvieną sunkią akimirką, taip pat rūpinasi ir bendruomenės reikalais ir jam pavestais darbais;

pirmiausia tuo metu, kai mieste siautėjo suirutė ir daugybė trakų veržėsi į miestą bei miesto žemes, kai derliui grėsė sunaikinimas ir žmonės didžiai nusiminė, Agatoklis, išrinktas lankininkų vadu, sušaukė ir samdomų kareivių ir apgynė laukus, todėl kiekvienas be nuostolių galėjo nusivalyti derlių;

kada galinga trakų kariuomenė, kuriai vadovavo Zoltesas, įsibrovė į Skitiją (Dobrudžą — *aut. pastaba*) ir artėjo prie graikų miestų, kurie priklausė karaliui Remaksui, tas pats Agatoklis, nuskirtas pasiuntiniu į svetimą šalį, perėjo žemes, kuriose gyveno daug žmonių, nugalėjo įvairius pavojus ir įtikino barbarus ne tiktai pasigailėti miesto, bet ir [. . .] anksčiau užgrobtus plėšikų [. . .] kuriuos valdė Zoltesas [. . .] kad išgelbėtų visus [. . .] ir sykiu su juo nuskubėjo [. . .] miestas sumokės penkis (talentus?), jeigu susitars su miestu dėl maisto [. . .]

Kada vėliau jie (barbarai) įsibrovė į kraštą, apgulė Bizonę ir pradėjo niokoti laukus, mūsų derliai (ir tą sykį) buvo pasmerkti žūti; (Agatoklį) išrinko pasiuntiniu, ir jis vėl išvyko ten, kur stovėjo kariuomenė, prašomas gyventojų, jeigu tik pavyks, išpirkti derlius; įtikino Zoltesą ir trakus nesiaubti apylinkių ir nesiartinti prie miesto, ir vėlei dėl jo gyventojams liko visi kviečių pasėliai.

Ir vėl nusiųstas pasiuntiniu pas trakus ir jų valdovą Zoltesą, atnaujino su juo sudarytą sutartį ir santykius, o sužinojęs, kad susirinko daug

plėšikų, atvykęs į miestą pranešė apie tai Zoltesui ir miesto gyventojams ir šitokiu būdu išardė jų ketinimus.

Vėliau, kada trakai, sulaužę sutartį, užpuolė miesto žemes, Agatoklis buvo išrinktas karo vadu ir miesto bei apylinkių valdovu; jis sušaukė visus savanorius iš mieste pasislėpusių piliečių ir barbarų ir gynė laukus bei kaimenes ligi to laiko, kol atėjo karalius Remaksas. Kada karalius persikėlė į kitą pusę, nepalikęs sargybos ir tiktai išsiuntęs žygūnus pareikalauti duoklės, Agatoklį išrinko pasiuntiniu, ir jis iškeliavo Dunojum, nors ir vyko mūšiai abiejuose jo krantuose, ir įtikino karalių Remaksą, kad jam duotų 100 raitelių ginti miestą; o kada daug trakų užpuolė sargybą ir tie išsigandę pabėgo į kitą pusę, palikdami miestą be apsaugos, jis buvo išsiųstas pasiuntiniu pas karaliaus sūnų Fra(dmoną?), iš jo išprašė miestui 600 raitų kareivių, kurie, viršydami priešo kariuomenę, įveikė jų vadą Zoltesą ir [. . .]"

Tekste apstu spragų ir nėra pabaigos, tačiau šis dokumentas aiškiai vaizduoja įvykius, atpalaiduodamas mane nuo komentarų ir paaiškinimų. Lieka tik išsiaiškinti du svarbius klausimus. Kur buvo Remakso genčių sąjunga? Ir kokiai genčiai priklausė jos valdovas?

Lengviau atsakyti į pirmąjį klausimą, nors gal ne taip tiksliai, kaip norėtumėm. Yra žinoma, kad Remaksas viešpatavo ne tik kairėje Dunojaus pusėje, bet ir buvo primetęs savo valdžią Dobrudže įsikūrusiems graikų miestams, kurie jam mokėjo duoklę už karinę globą. Dar sunkiau atsakyti, ar jo valdos siekė Munteniją, pietinę Moldaviją ir Budžeaką. Kiekviena hipotezė turi savo šalininkų, tačiau nėra visiškai įtikima; aš labiau linkęs galvoti, kad Remakso valdos buvo šiauriau Dunojaus žiočių, o ne Muntenijoje.

Atsakyti į antrąjį klausimą kur kas sunkiau. Pasiremdamas geografinėmis ir istorinėmis prielaidomis, profesorius D. M. Pipidis laiko Remaksą getų „karalium", bet profesorius Rusus dėl tam tikrų geografinių ir istorinių motyvų (Remakso sūnaus vardas prasideda Fra... ir galima jį įvairiai užbaigti: Fradmon, Frates ir t. t.) jį veikiau laiko skitu. Tiek vieni, tiek kiti argumentai turi stipriųjų ir silpnųjų pusių, tačiau iš esmės šis klausimas dar kol kas neišspręstas. Daugumas rumunų istorikų Remaksą laiko getų valdovu, todėl šiame skyriuje apie jį ir kalbame.

Mažai težinome apie Muntenijos ir Moldavijos getų gyvenimą II šimtmetyje prieš m. e. Reikia manyti, kad bastarnų pavyzdžiu, kaip teigia V. Pirvanas, jie nusiaubdavo dešinįjį Dunojaus pakraštį. Histrijiečių įrašas, priskirtinas II šimtmečio prieš m. e. pirmajai pusei, pasakoja apie labai pasižymėjusį miestietį, kai iškilo miestui grėsmė; įraše jis šlovinamas už tai, kad, išsiųstas žygūnu prie Dunojaus ar net kitapus upės, labai gerai

atliko savo užduotį. Antra vertus, galimas dalykas, kad sykiu su bastarnais ir keltais II šimtmetyje prieš m. e. getai nesėkmingai kovojo prieš romėnus Makedonijoje.

O Transilvanijos dakai? Apie juos istoriniai šaltiniai ilgai tyli, todėl nieko tikro negalime pasakyti. Yra tiktai įtikima hipotezė, kad jiems teko kovoti su keltais. Nuo VI šimtmečio, kada padunojės getus pirmą kartą paminėjo Hekatėjas ryšium su Darijaus žygiu, ligi 200 metų prieš m. e. nebuvo istorinių duomenų apie Karpatų lanke gyvenančius getus. Už šiuos duomenis turime būti dėkingi Pompėjui Trogui, kurio veikalas „*Historiae Philippicae*", deja, mus pasiekė tiktai visu šimtmečiu vėliau Justino padarytos santraukos pavidalu. Kalbant apie 200 metų prieš m. e. įvykius, aprašoma šitoks atsitikimas:

„Ir dakai priklauso getų genčiai. Karaliaus Orolo laikais už bailumą ir blogą kariavimą su bastarnais jie buvo nubausti; pagal karaliaus įsakymą, eidami miegoti, turėdavo galvas dėti kojūgalyje ir patarnauti moterims taip, kaip anksčiau jos patarnaudavo savo vyrams. Ir šitaip tęsėsi ligi to laiko, kol jie narsumu atpirko mūšyje patirtą gėdą."

Kaip matome, ši pastraipa nedaug ką pasako. Tačiau sužinome getų-dakų valdovo Orolo vardą ir kad jo kariuomenė kariavo su bastarnais. Pirmąjį mūšį jie pralaimėjo, ir užsirūstinęs karalius paskyrė gėdingą bausmę savo kariams, kurie netrukus vėl atgavo garbę, tikriausiai nugalėję bastarnus.

Šiame trumpame Pompėjaus Trogo pasakojime yra dvi nepaprastai svarbios detalės. Tas faktas, jog kalbėdamas apie dakus, pabrėžia, kad jie giminingi getams, liudija istoriko daromą geografinį skirtumą tarp dakų ir getų. Kitais žodžiais tariant, ši aplinkybė mums leidžia daryti išvadą, kad Orolo valdomos gentys gyveno rytinėje Transilvanijos dalyje (galimas daiktas, kad ir kitapus kalnų, Moldavijoje). Vadinasi, dakai kovojo su bastarnais, neleisdami pastariesiems įsiveržti į Transilvaniją.

Kita vertus, gėdinga bausmė kariams, gal ir ne visai pelnytai paskirta, leidžia galvoti, kad gentinės aristokratijos išsiskyrimo procesas buvo pažengęs gana toli ir kad Orolas, valdydamas Transilvanijos gentis, turėjo daug didesnę valdžią savo kariams, negu, sakysime, Dromichaitas prieš šimtą metų.

Ir paskutinė Pompėjaus Trogo informacija yra lakoniška, bet nepaprastai svarbi. Šis Romos istorikas prisimena, kad II šimtmečio prieš m. e. pradžioje įvyko reiškinys, kurį jis vadina „*incrementa Dacorum per Rubobostem regem*" — dakų galybės augimas, valdant karaliui Rubobostui. Jau vien dakų paminėjimas liudija, kad autorius kalba

apie Transilvaniją. Ar Rubobostas buvo Orolo įpėdinis, ar jo amžininkas, valdęs kitą Transilvanijos dalį? Šito nežinome, bet tatai ir neturi didesnės reikšmės. Užtat svarbus yra faktas, kad, augant dakų galybei karaliaus Rubobosto laikais, įžvelgiame dakų-getų jėgos svorio centro persikėlimo pradžią iš Munteanos lygumos į Transilvaniją. Tiktai pradžią. Šio proceso kulminacija buvo dakų valstybės įsikūrimas su centru Oreštijos kalnuose.

TREČIAS SKYRIUS

BUREBISTA

Niekas labiau nevertina archeologijos už pačius archeologus, tačiau niekas geriau už juos nežino, kokios ribotos šio mokslo galimybės.

Archeologijos indėlis didelis, tyrinėjant žiląją senovę. Šiuo atžvilgiu mūsų šalis — ne išimtis; jau nekalbant apie paleolito, neolito ir žalvario epochas, apie kurias sužinojome vien iš archeologinių šaltinių, nesunku įsivaizduoti, kokios skurdžios ir abejotinos būtų mūsų žinios apie dakų gyvenimą be archeologų atradimų. Tačiau ir archeologija negali atsakyti į visus klausimus, kuriuos iškelia dakų-getų istorija.

Ko bereiktų, jeigu, atkasę įvairias gyvenvietes, archeologai galėtų pasakyti, kad štai ši gyvenvietė atstovauja senajam laikotarpiui prieš valstybės susikūrimą, ana atspindi periodą, kada formavosi klasinė visuomenė ir valstybė, o ta parodo, kaip toliau šis procesas vystėsi, ir t. t. Deja, tai neįmanoma. Daug tyrinėtų II—I šimtmečio pr. m. e. gyvenviečių vaizdžiai atspindi, kaip vystėsi bendruomenė, kaip ji kūrė ekonominę-politinę vergovinio tipo valstybę, tačiau niekas negali tiksliai pasakyti, kuri gyvenvietė yra genties ir kuri besikuriančios valstybės centras. Gentinės bendruomenės irimą aiškiai liudija IV—III šimtmečio prieš m. e. sodybos, kaip, pavyzdžiui, Pojanoje (seniausieji sluoksniai), Zimničėjoje, Moreštyje. Dakų valstybės galybė išaugo karaliaus Burebistos laikais, o tarpinės grandies (politinių-visuomeninių santykių požiūriu) nerasta, nors ir žinome daug gyvenviečių iš II šimtmečio prieš mūsų erą.

Neabejojame, kad turėjo būti tarpiniai etapai, kaip kad neabejojame, jog egzistavo Burebistos valstybė. Tačiau tiksliai nežinome, kuriuo metu įvyko šis kokybinis šuolis,— dakų valstybės įsikūrimas.

Ar kada nors tiksliai nustatysime tą momentą? Negalvokime, kad visuomeninius reiškinius galima palyginti su vandens virimu ar chemine reakcija. Laikotarpį prieš Burebistą reikia įsivaizduoti kaip vidinių permainų laikotarpį getų-dakų visuomenėje, kaip senosios sanklodos elementų kovą su gimstančios vergovinės sanklodos elementais, kaip karinės demokratijos tipo gentinės organizacijos kovą su siekimu sukurti valstybę.

Šis konfliktas neiškilo nei akimirksniu, nei per metus; įvykiai galėjo susiklostyti netikėtai; staigus perversmas galėjo sunaikinti ankstesnius pasiekimus; kovojančios jėgos daug metų galėjo būti lygios ir ilgai nenugalėti viena kitos. Todėl praeities tyrinėtojai iš vienos pusės konstatavo reiškinius, skatinusius bendruomenę skilti į antagonistines klases bei kurti valstybę, o iš kitos pusės — tokios bendruomenės bei valstybės egzistavimą.

Dakų-getų bendruomenės išsivystymą II šimtmetyje prieš m. e. patvirtina gausūs archeologiniai radiniai. Jau visą šimtmetį arba net dar anksčiau egzistavusios Zimničėjos, Pojanos, Piskul Krešanio, Tinosulo, Lunka Čiurės, Sišoaros, George Bedehazos gyvenvietės plečiasi ir turtėja. Be jų dakai įkuria naujas gyvenvietes: Popeštį keliomis eilėmis fortifikacijų apjuostoje plynaukštėje prie Ardžeso; Sebešą Transilvanijoje, Pečiką Murešo dešiniajame pakraštyje, netoli Arado, Bukovecą Oltenijoje su panašiais gynybiniais įtvirtinimais kaip ir aplink Popeštį. I šimtmečio pr. m. e. pirmaisiais dešimtmečiais šitos gyvenvietės plečiasi, taip pat kuriasi ir naujos.

Šiuose getų-dakų centruose gyvenančių žmonių darbas II—I šimtmetyje pr. m. e. savaime sukėlė gilias permainas bendruomenės struktūroje. Tyrinėjant tas gyvenvietes, nustatyta greitas ir visapusiškas gamybinių jėgų augimas. Bezide, Murešo rajone, neseniai aptiktos geležies rūdos lydymo krosnies liekanos; dvi dakų statytos geležies lydymo krosnys rastos taip pat ir Čireše (Mechedincos raj.). Gyvenamuose būstuose (žeminėse, bet dažniausiai trobose) gausiau randama įvairių padargų, daugiau ir įvairesnių kirvių, kalvystės įrankių (replių, priekalų), dailidžių įnagių (kaltų, skliutų, peilių), aptinkama ir geležinių noragų, rodančių žemdirbystės suklestėjimą. Dar vis randama indų, nulipdytų primityviu būdu, kaip dabar valstiečiai gaminasi plytas, bet vis dažniau aptinkama prityrusių puodžių nužiestos keramikos iš tinkamai paruošto molio; ji gerai išdegta, dažniausiai pilkos arba juosvos spalvos. Geležiniu kauptuku ir kastuvu žmonės kasasi prie namų javams laikyti gilias duobes, kurių vidų išdegina; aptikta dešimtys tokių duobių beveik visose to meto getų gyvenvietėse. Žodžiu, archeologiniai atradimai rodo ekonominį suklestėjimą, žemės ūkio produkcijos išaugimą, amatų specializaciją ir gamybos išsivystymą.

Žemdirbiams reikalingi padargai, o amatininkams žaliava; ir vieniems, ir antriems reikia daiktų, kurių negali patys pasigaminti, pradedant gamybos įrankiais ir baigiant vartojimo reikmenimis. Suprantama, kad pagyvėja mainų prekyba ir įsikuria daug gyvenviečių prie patogesnių ir judresnių kelių. Prie Murešo, tais laikais svarbaus vandens kelio, išaugo Pečika. Popeštis įsikūrė prie Ardžeso upės, kuri jungė Munteanos lygumos šiaurvakarinę dalį su pietine ir palengvino ryšį tarp Dunojaus slėnio ir Transil-

vanijos. Tikriausiai pati svarbiausia gyvenvietė buvo Četecenis (Ardžeso raj.), kurią jos atradėjas Bukarešto archeologas D. V. Rosetis laiko svarbiu tarpgentinių mainų centru; tatai patvirtina ir archeologinės iškasenos.

Toje vietovėje, Četecėjos kalno terasoje, rastas geležinių įrankių sandėlis, kuriame išliko noragas, plūgo peilis, priekalas, kabliu pritvirtinamas prie kelmo, žirklės, tinkančios ir skardai kirpti. Šiuos įrankius galėjo vietos amatininkai pagaminti pardavimui arba jie čia pateko mainų keliu. Šioje vietovėje taip pat rasta daug amforų (daugiausia iš Rodo salos), indų su kviečiais ir soromis, taurių iš Delo salos ir daug kitokių helenų epochos keramikos dirbinių.

Prie pačių įdomiausių radinių Četecenyje reikia priskirti amforas su anepigrafiniais štampais ant ąsų (geometriniais ženklais, imituojančiais graikiškas raides); jas gamino getų puodžiai pagal Rodo salos amforų pavyzdį. Nėra abejonės, kad čionai jos pateko iš Muntenijos prekybos ir amatininkystės centrų, kur buvo pačios palankiausios sąlygos vynuogininkystei tarpti. Šią hipotezę patvirtina ta aplinkybė, kad anepigrafiniai štampai nebuvo žinomi dešinėje Dunojaus pusėje, bet jų pasitaikė aptikti keliose kitose Munteanos lygumos gyvenvietėse, jų tarpe Popeštyje, Zimničėjoje ir Piskul Krešanyje. Štampuotos amforos tikriausiai yra iš daugelio centrų, kurie turėjo atskirus štampus, arba bent iš įvairių puodžių dirbtuvių. Meistrai štampuodavo ilgam naudojimui skirtas amforas, bet kadangi žmonės nemokėjo rašto, nebuvo jokios prasmės tiksliai nukopijuoti graikiškas raides nuo Rodo salos amforų; vietinių amatininkų štampų geometriniai motyvai buvo kur kas iškalbingesni, todėl gyventojai labiau vertino ir pirko tokius gaminius.

Visiškai suprantama Četecenio prekybinė reikšmė II—I šimtmetyje prieš m. e. Tais laikais pro čia einantis kelias jungė Dimbovicos, Ardžešo bei Dunojaus slėnius; šis kelias vedė į šiaurę ligi Cara Birsės ir ligi rūdingų kalnų. Iš lygumos būdavo atgabenama javų ir vyno, o iš kalnų ir Transilvanijos — geležies, vario bei įrankių. Apie Četecenio gyvenvietės prekybinį pobūdį iškalbingai byloja atrastas didelis kiekis romėniškų denarų, kaltų respublikos laikais.

Piniginės apyvartos didėjimas rodo prekybos augimą. Getų-dakų genčių centruose intensyviai dirba ne tik kalvės, keramikos dirbtuvės, bet ir primityvios pinigų kalyklos. Be senųjų Pilypo II, Aleksandro Makedoniečio ir Lisimacho monetų, tuo metu pradėjo cirkuliuoti romėnų įkurtos Makedonijos respublikos tetradrachmos, Tazo salos tetradrachmos, respublikos laikų romėnų denarai bei įvairios monetos iš graikų miestų prie Juodosios jūros (Histrijos, Kalačio, Odeso) ir Adrijos jūros (Apolonijos,
 Dirhakiumo). Tačiau svetimų monetų neužteko; getų-dakų genčių vadai

pradėjo kaldinti pinigus, imituodami svetimų kraštų monetas. Šitokių monetų rasta visoje Rumunijoje: Beltenyje ir Kelimeneštyje (Vičėjos raj.), Berčenyje (Ilfovo raj.), Budžiuleštyje bei Čelėje (Oltenijoje), Chišinėja Kriše (Arado raj.), Karbu Nou (Breilos raj.), Peštera Bolyje (Petrošenio raj.) ir daugelyje kitų vietovių.

Intensyvūs prekybiniai mainai paspartina trečią didįjį darbo pasidalinimą: atsiranda pirkliai — žmonės, kurie nieko negamina, tiktai verčiasi prekyba.

Tačiau nepamirškime, kad ekonominė pažanga paveikė ir visuomenę. Geležiniu kirviu iškirstas miško plotas, suartas su geležiniu noragu, tapdavo jį išdirbusių žmonių nuosavybe. Kaimo bendruomenei priklausanti žemė dalinama atskiroms šeimoms, ir pamažu nustojama rūpintis, kad visi genties nariai formaliai būtų lygūs: visa dirbama žemė tampa privačia nuosavybe, bendruomenės nuosavybė lieka tiktai ganyklos, miškai ir vandenys. Amatininkui priklauso dirbiniai, kuriuos jis pagamina pardavimui; juos pardavęs, jis gauna pinigų reikalingoms vartojimo prekėms įsigyti.

Plačiai įsigalėjus privatinei nuosavybei, išryškėjo turtinė nelygybė. Ji atsirado daug anksčiau, dar patriarchalinėse šeimose, o vėliau ir mažose šeimose, ir nuolat gilėjo. Genties vadas gausina savo turtus karų metu, pasiimdamas didžiausią grobio dalį, o taip pat ir pasisavindamas kitų bendruomenės narių turtą. Prekybos suklestėjimas ir pinigų paplitimas pagilino turtinę nelygybę; neturtingesni skolindavosi pinigų iš turčių, įkeisdami žemę ar net patys save. Nederliaus metais arba šiaip neįstengdamas atsiteisti skolininkas prarasdavo žemę ar tapdavo skolintojo vergu visam gyvenimui arba tam tikram laikotarpiui. Šitokiu būdu turtuoliai didindavo savo valdas, glemždamiesi kilnojamą ir nekilnojamą turtą, kol dauguma genties narių nuskurdo. Turtinė nelygybė padėjo pagrindus ir visuomeninei nelygybei: skurdžiai pasidarė priklausomi nuo pralobusios aristokratijos, dirbdavo jai, pelnydami sau duoną. Jau nekalbant apie vergų išnaudojimą, įprastą nuo seno, turtuoliai pradeda savintis ir laisvųjų neturtėlių darbo vaisius. Iš vadų, kurie kadaise buvo lygūs su kitais genties nariais, susiformavo aristokratija — *tarabostes, pileati* — ir išaugo į tikrą išnaudotojų klasę, priešišką neturtingiesiems — *comati* — bei vis labiau išnaudojamiems vergams. Atsiradus šiems antagonistiniams prieštaravimams, senoji gentinė politinė organizacija nebegalėjo išsilaikyti; aristokratija nebeįstengė išlaikyti ekonominės ir politinės persvaros, karių susirinkimui turint teisę spręsti svarbiausius visos bendruomenės reikalus. Todėl aristokratija panaikino karinę demokratiją: bendruomenės narių susirinkimas tapo tik patariamuoju organu, o kai ir jį paleido, visą valdžią į savo rankas paėmė aristokratų organas seniūnų taryba ir iš savo tarpo išrinko 52

vadą — karalių. Viešpataujančioji klasė sukuria prievartos aparatą: nuolatinę kariuomenę, kalėjimus, teismus; statydinasi stiprias tvirtoves, kad galėtų pasislėpti, prasidėjus masių maištui ar sukilimui. Pamažu stiprindami savo pozicijas, karaliai, išrinkti iš aristokratų tarpo ir atstovaujantys jų interesams, pradeda galvoti apie valdžios perdavimą savo vaikams: valdžia tampa paveldima. Tokiu būdu susidarė antagonistinės klasės ir valstybė, kuri buvo viešpataujančios klasės įrankis išnaudoti ir pavergti daugumą žmonių.

Ar šitaip klostėsi įvykiai Dakijoje? Apskritai imant, taip. Deja, senovės autoriai smulkiai neaprašė valstybės kūrimosi proceso. Tiesą sakant, tokių duomenų visai neturime. Tačiau nėra jokio pagrindo galvoti, kad dakų bendruomenė vystėsi ne taip, kaip kitos tautos. Čia archeologija mums vėl ateina į pagalbą, atskleisdama kai kuriuos šio proceso aspektus.

Suprantama, žemėje viskas išlikti negalėjo. Niekas negali pasakyti, kokios buvo dakų aristokrato valdos, kokios galvijų kaimenės, kiek vergų ir kiek laisvųjų valstiečių jam dirbo. Bet išliko aiškūs buvusio klasinio ir turtinio skirtumo pėdsakai dakų-getų bendruomenėje prieš pat valstybės susikūrimą ir kurį laiką jai susikūrus. Esame radę gyvenamųjų būstų ir turtingų dakų aristokratų kapų, taip pat žeminių ir skurdžių prastuomenės kapų. Rasta vietų, kur turtuoliai, bijodami liaudies sukilimo ar galimo priešų užpuolimo, paslėpė dalį savo turto: brangenybes ir pinigus. Prieš mūsų akis iškyla Oreštijos kalnuose archeologų atkastos galingų tvirtovių sienos. Ar ne jos byloja apie dakų bendruomenėje įvykusias gilias permainas II šimtmečio prieš m. e. antroje pusėje ir sekančio šimtmečio pradžioje?

Garsioje Popeščio gyvenvietėje profesorius Radus Vulpė neseniai aptiko gyvenamų namų kompleksą, tiksliau sakant, dakų genties vado „dvarą". Pastatai buvo mediniai ir drėbti iš molio (tame rajone nebuvo akmenų) ir turėjo kaimišką išvaizdą, tačiau, lyginant su kitais šioje gyvenvietėje atkastais būstais, atrodė kaip tikri rūmai, o jų inventorius (inventoriumi archeologai vadina visus daiktus, randamus pastatuose, kapuose ir net visoje gyvenvietėje) taip pat patvirtina aukštą šeimininko padėtį bei turtingumą.

Četecenyje getų-dakų kapinėse, dešinėje Dimbovicos pusėje, 1962 metais atrasti tikro antkapinio paminklo pėdsakai. Laužavietę, kurioje buvo sudeginti mirusiojo palaikai, juosė akmeninė tvora; ir dabar ji yra 70—85 cm aukščio ir 15 m ilgio. Palaikų liekanos buvo kruopščiai surinktos iš laužavietės ir rūpestingai sudėtos į molinį indą. Be pelenų, dar rasta šarvinių marškinių, skydo ir auksinių bei sidabrinių papuošalų dalys. Lauža-

vietė ir atkasti daiktai byloja, kad čia ne eilinio žmogaus kapas, bet dakų vado, gyvenusio II šimtmetyje prieš m. e., amžinojo poilsio vieta.

Rasta daug tais laikais paslėptų lobių. Vienus, kaip pavyzdžiui, Agirbičio lobį (Sibijo raj.), sudaro tik kelios sidabrinės segės ir kelios Romėnų respublikos laikų monetos; panašus lobis ir Stankucoje (Breilos raj.). Iš visko sprendžiant, tie lobiai galėjo priklausyti pasiturintiems žmonėms, gal amatininkams; kiti lobiai, be abejo, buvo turtingų aristokratų nuosavybė.

Tokio pobūdžio lobis atrastas Sinkrejenyje, Transilvanijos rytuose. Čia buvo 15 sidabrinių vazų, dvi masyvios apyrankės ir segė, o Somešul Kalde (Klužo raj.) atrastą lobį sudarė grandinėlės, pakabučiai ir daugiau negu 400 sidabrinių monetų. Rastų lobių sąrašą būtų galima tęsti be galo. Remetėja Pogoničyje (Lugažo raj.) rasta sidabrinių brangenybių: segių, apyrankių, grandinėlė ir apie 200 monetų; Epurenyje (Vaslo raj.) rasta segių, apyrankių ir 76 vietinių gyventojų nusikaltos monetos, imituojančios Pilypo II tetradrachmas; Čerbele (Hunedoaro raj.) — apyrankių, įvijų, žiedų, pakabučių ir apie 500 sidabrinių monetų; Šeika Mikos (Sibijo raj.) lobis — 348 Romos respublikos denarai, 3 antkakliai *(torques),* 5 apyrankės, puošni grandinėlė ir dvi segės. Kai kurie lobiai yra vien arba beveik vien monetos, paskubomis surinktos ir užkastos prieš daugelį metų, kilus neramumams; tokio pobūdžio didelis lobis Vijišoare (Bakėjaus raj.) — 800 sidabrinių monetų, lobis Teliuje (Brašovo mieste), deja, dingęs; lobis Diečyje (Krišanos raj.) — 350 sidabrinių monetų. Jiems nenusileidžia lobiai Stupinyje (Bistricos raj.) — 400 Romos monetų ir pusapskritės formos sidabrinis žiedas; Lokuštenyje (Oltenijoje) — 130 Romos respublikos denarų, Grozeštyje (prie Oknos) — 180 Dirhakiumo sidabrinių drachmų, Krivedijoje (Ilfovo raj.) ir Keleminештyje (Vilčėjos raj.) — po 200 dakiškų monetų.

Šie lobiai turčių susikrauti, be abejo, ne savo prakaito kaina. Ir jie geriausiai liudija apie nelygybę dakų-getų bendruomenėje.

Tačiau sunku nustatyti, kuriuo metu taip pagilėjo vidiniai prieštaravimai dakų-getų gentyse, kad pribrendo reikalas sukurti valstybę. Dakų valstybė jau egzistavo I šimtmečio pr. m. e. pirmoje pusėje; yra pagrindo galvoti, kad valstybės susidarymą apsprendė gamybos patobulėjimas, o jį labai paspartino išorinis faktorius — romėnų grėsmė.

Iš tikrųjų III šimtmečio pr. m. e. pabaigoje romėnai pradėjo veržtis į helenistinius rytus. Po daugelio atkaklių susirėmimų žlugo Makedonijos karalystė, o jos teritorija 168 m. prieš m. e. buvo suskaldyta į keturias atskiras respublikas. Po dvidešimties metų, kada sukilę makedoniečiai pralaimėjo, romėnai pavertė Makedoniją savo provincija. 132 m. prieš m. e. Graikija prarado nepriklausomybę, o romėnai, iš Atalo III paveldėję Per-

gamono karalystę, tvirtai įkėlė koją į Mažąją Aziją. Viduržemio ir Egėjaus jūrose plaukiojo romėnų prekybos ir karo laivai; romėnų pirkliai ir lupikautojai užvaldė svarbiausias ekonomines pozicijas rytiniame Viduržemio jūros baseine; Romos legionai buvo pasiruošę įsiveržti visur, kur tik kildavo grėsmė imperijos interesams.

Romos ekspansija link Dunojaus negalėjo neatkreipti getų-dakų dėmesio. O žlugus Makedonijos karalystei, kuri, kovodama su romėnais, kreipėsi pagalbos ir į padunojos gentis, ypač paaiškėjo, koks pavojus gresia. Romėnai laikėsi savo taktikos kiršinti eventualius priešininkus, kad, jų legionams priartėjus prie Dunojaus, gentys nesusivienytų. Buvo aišku, jog tiktai galinga ir gerai organizuota valstybė galėtų sėkmingai kovoti su romėnais.

OREŠTIJOS KALNAI — DAKŲ VALSTYBĖS BRANDUOLYS

Jau anksčiau minėjau, kad pagal archeologines iškasenas negalima tiksliai nustatyti dakų valstybės įsikūrimo datos. Tačiau valstybės egzistavimą patvirtina archeologija, ypač Oreštijos kalnuose vykdytų kasinėjimų rezultatai. Šis rajonas yra įpiečiau nuo plataus ir derlingo Murešo vidupio slėnio ir čia, maždaug 200 km^2 plote aptikta daugiausia tvirtovių ir gyvenviečių. Sekančiuose knygos skyriuose aplankysime šiuos praeities paminklus, o dabar tik bendrais bruožais juos apibūdinsime ir panagrinėsime jų reikšmę.

Pirmiausia dėmesį patraukia Oreštijos kalnų tvirtovių vieninga gynybinė sistema ir analogiškas statybos būdas. Pažvelgę į žemėlapį, pamatysime, kad tvirtovės Kosteštyje, Blidare, Virful Hulpėje, Piatra Rošijoje, Denicoje ir kt. nėra svarbūs gynybiniai objektai, jos pastatytos su aiškiu tikslu: ginti didįjį ekonominį, politinį, religinį ir kultūrinį Sarmizegetusos centrą (Deal Gredištėjoje). Tačiau šių tvirtovių laikyti vien įtvirtintais genčių centrais negalima, nes jos pastatytos tokiose vietose, iš kur patogu palaikyti ryšį ir bendrai gintis. Čia ne tam tikras tvirtovių skaičius, bet gerai apgalvotos fortifikacijos, kurias galėjo suplanuoti ir pastatyti tiktai galinga centralizuota valstybė, o ne atskiros gentys. Vienokios paskirties Oreštijos kalnų tvirtovių kompleksas ir statytas vienodai. Tvirtovių planas skirtingas, nes jos pritaikytos vietovės reljefui, bet statybos būdas visur vienodas; apie jį pakalbėsime skyriuje „Kelionė į Dakijos širdį". Vienodas statybos būdas taip pat byloja apie tvirtos centrinės valdžios egzistavimą.

Šitokią išvadą galima padaryti, remiantis šios zonos tvirtovėse ir gyvenvietėse rasta archeologine medžiaga. Kariniai, civiliniai, visuomeniniai bei privatūs pastatai, ypač atkasti pastaraisiais metais, dirbtuvės, įspūdingas

metalinių dirbinių gausumas (ypač geležinių), daugybė įvairių ir gražių molinių indų — visa tai kur kas aukštesnio lygio, negu kitų šalies vietovių radiniai. Pagal tas archeologines iškasenas akademikas K. Daikovičius šios epochos materialinę kultūrą apibūdina kaip patriarchalinių genčių vėlyvąją stadiją. Ji jungia miesto tipo civilizacijos reiškinius su aiškiais kaimo-miesto civilizacijos požymiais, su centrais, kuriuose daugiausia gyveno žemdirbiai, amatininkai, prastuomenė ir vergai. Sukūrimas tokios kultūros, kai getai-dakai sulydė, pritaikė savo sąlygoms gausią ir įvairiapusišką išorinę įtaką, nebuvo įmanomas gimininėje-gentinėje santvarkoje; tą patvirtina ir gausūs kasinėjimai kitų kraštų gyvenviečių, kurios niekada nepergyveno šios stadijos.

Medžiaginės civilizacijos klestėjimą lydėjo ir įvairiapusiškas dvasinės kultūros progresas. Getų-dakų žyniai domėjosi mokslu (astronomija, medicina); rašto žinojimas, plastinio meno paplitimas liudija, kad dakai buvo pasiekę aukštą kultūros lygį jau du šimtmečius prieš romėnų užkariavimą.

Kad egzistavo Burebistos valstybė, tvirtina ir negausios žinios apie Burebistos dvarą. Iškaltas įrašas Dionisopolyje, graikų mieste prie Juodosios jūros (dabar Balčikas), šio miesto piliečio Akorniono garbei teigia, kad jis buvo „artimas Burebistos bičiulis".

Šis įrašas ne atsitiktinis,— jis ypatingai pabrėžia titulą „pirmasis bičiulis", oficialų tam tikros kategorijos helenų dvariškių pavadinimą, todėl spėjama, kad Burebistos valstybė buvo panaši į valstybes, kurios susikūrė ant Aleksandro Didžiojo imperijos griuvėsių. Tačiau Akornionas turėjo ne vien titulą — karalius jį siųsdavo atlikti sunkių diplomatinių misijų. Jeigu dar pridursime vicekaraliaus atributus, kuriuos turėjo vyriausias žynys Decenėjas, artimiausias Burebistos asmuo, ir visą eilę valstybinės organizacijos smulkmenų, viešpataujant Decebalui (apie jas kalbėsime vėliau), tai prieisime išvadą, kad Burebistos valstybė buvo tikra valstybė pilna to žodžio prasme.

Šitokiai išvadai neprieštarauja ir šio getų-dakų valdovo vykdyta užsienio politika. Gentys ne visuomet norėjo vienytis prieš Romos grėsmę, genčių aristokratija ne visada norėjo prarasti savarankiškumą centrinės valdžios stiprinimo vardan. Burebista tokias gentis prievarta įjungė į savo valstybę, vėliau dar užkariavo naujų teritorijų, kurių daugelis buvo už getų-dakų genčių ribų,— tos ribos dažniausiai sutampa su šiandieninės Rumunijos sienomis. Burebista puldavo kitus kraštus, ne pasiplėšti norėdamas, kaip karinės demokratijos epochoje,— jo tikslas buvo užkariauti ir valdyti svetimas tautas ir teritorijas. O pavaldinių valdymas, kaip sako Engelsas, nesiderina su gimininė santvarka, tatai jau besikuriančios vergovinės valstybės požymis.

Plačiu mastu vykdytų kasinėjimų Oreštijos kalnuose duomenys patvirtina, kad dakai turėjo valstybę. Ar ji apsiribojo vien šia teritorija?

Į šį klausimą reikia atsakyti priešingai. Oreštijos kalnų tvirtovės ir gyvenvietės liudija apie visapusišką getų-dakų bendruomenės išsivystymą, be to, kaip jau anksčiau minėjau, jos čia daug įspūdingesnės, negu kitose Dakijos vietovėse. Tačiau panašių tvirtovių, nors ir ne tokių galingų ir nesudarančių vieningos gynybinės sistemos, aptikta daugelyje vietovių: Kimpuri Surduke (Hunedoarės raj.), Piatra Kreivijoje (netoli Alba Julijos), Kepilnoje (Sebešo klonyje), Tiliškoje (netoli Sibijo), Oknicoje (Oltenijoje) ir Moldavijoje, Bitka Doamnės aukštumoje, netoli Piatra Neamco miesto. Jų strateginės bei konstrukcijos ypatybės turi panašumo su gynybiniu kompleksu, juosiančiu Sarmizegetusą; ši aplinkybė rodo, kad Sarmizegetusos kompleksą reikia laikyti Burebistos ir Decebalo valstybės centru, bet ne visa valstybe.

Tokiu būdu čia yra ekonominė šerdis, centrinės valdžios buveinė, nuolatinė karaliaus rezidencija, kultūrinis-religinis centras. Ar galima jį taip pat laikyti ir teritoriniu valstybės branduoliu? Ar Oreštijos kalnų kompleksas yra dakų valstybės centras genetine prasme? Ar tikrai čia įsikūrė valstybė? Jeigu čia, tai kodėl? Kuo paaiškinti? Kodėl ji neįsikūrė Dobrudže, Muntenijoje ar pietinėje Moldavijoje, kur dakai jau nuo seno gyveno? Į šiuos klausimus atsakysime, tik susipažinę su dakų valstybe, valdant Burebistai.

„PIRMASIS DIDYSIS TRAKIJOS KARALIUS"

Įdomus dalykas, kad svarbiausias žinias apie Burebistos laikų dakus turime tik dėl įvykusios klaidos. VI mūsų eros amžiaus gotų metraštininkas Jordanas suklydo dėl getų ir gotų pavadinimų panašumo, todėl getus palaikė gotų protėviais. Taip manydamas, jis pradėjo rašyti gotų istoriją; šiam tikslui rinko įvairius duomenis apie dakus-getus ir net savo kūrinį pavadino „Getika". Jo veikale išliko daug vertingos informacijos, kurios jis sėmėsi iš ankstesnių rašytojų kūrinių, ypač iš didelio Dakijos žinovo Diono Chrizostomo (I—II m. e. amžius). Chrizostomas, taip pramintas dėl iškalbingumo (*Chrysostomos* — auksaburnis), kurį laiką gyveno Decebalo dvare. Beveik visi jo kūriniai žuvo, tačiau Jordanas dar jais naudojosi ir atidžiai išstudijavo, manydamas, kad juose kalbama apie senąją gotų istoriją. Pasirodo, kad ir klaidos kartais išeina į naudą.

Jordano kūrinyje yra informacijos apie Burebistos viešpatavimo pradžią. Burebista sėdo į sostą tuo metu, kai Sula tapo Romos diktatorium,

atseit, apie 82 m. pr. m. e. Tačiau daug istorikų šia informacija netiki, nes ji prieštarauja jau cituotam dekretui Akorniono garbei.

Koks tas dekretas? Graikų miestai turėjo paprotį įvairiai šlovinti bendruomenei nusipelniusius piliečius (prisiminkime jau minėtą dekretą, šlovinantį Agatoklį); miesto tarybos ir gyventojų sueigos nutarimas paprastai būdavo iškalamas akmenyje, kurį pastatydavo lankomoje vietoje, dažniausiai miesto aikštėje. Nutarime daugiau ar mažiau būdavo aprašoma pagerbiamojo asmens darbai ir nuopelnai miestui.

Įrašas Akorniono garbei (akmuo su įrašu eksponuojamas Sofijos nacionaliniame muziejuje), deja, sužalotas. Laimė, kad jau pirmose išlikusiose eilutėse eina kalba apie jo kelionę į Ardžedaboną (šitaip graikai vadino getų miestą Ardžedavą), kur jis turėjo susitikti su svarbiu asmeniu, gal būt, su getų karalium. Įraše neišliko jo vardo, tiktai paminėta, kad jis buvo kažkieno tėvas. Tačiau kieno? Istorikai galvoja, kad Burebistos, apie kurį žemiau kalba įrašas.

Šis įrašas naujai nušviečia aplinkybes, kuriomis pradėjo valdyti Burebista. Ne tik jis, bet ir jo tėvas valdė Dakiją. Turint galvoje valdžios paveldimumą, reiktų daryti išvadą, kad dakų valstybė įsikūrė, dar viešpataujant Burebistos tėvui. Ar tuos įvykius galima įterpti į laiko tėkmę ir patikrinti pagal Jordano informaciją?

Žinoma, galima. Atrodo, kad įrašas Akorniono garbei padarytas 48 m. pr. m. e. Pirmosios jo eilutės pasakoja apie ankstesnius įvykius. Akornionas vyko pas Burebistos tėvą, matyt, prieš 62 m., kada — tą patvirtina įrašas — Makedonijos vietininkas G. Antonijus Hibrida žiemojo Dobrudže. Taip pat nekyla abejonės, kad šią misiją jis atliko prieš 72 m., prieš tai, kai romėnų karvedys M. Terentijus Varas Lukulas, kariaudamas su karalium Mitridatu, užgrobė graikų miestus vakariniame Juodosios jūros pakraštyje ir privertė juos pasirašyti sutartį su Roma; neįmanoma įsivaizduoti, kad tomis sąlygomis Dionisopolio miestas būtų galėjęs siųsti pasiuntinį pas dakų-getų karalių kitapus Dunojaus. Jeigu Burebista iš tikrųjų pradėjo viešpatauti 82 metais, kaip galvoja Jordanas, tai pirmąją savo misiją Akornionas būtų turėjęs atlikti prieš šią datą. Šituo sunku patikėti, nes, vykdamas į Ardžedavą, Akornionas negalėjo būti jaunuolis, jis turėjo būti mažiausiai trisdešimties metų, subrendęs, savo tautiečių gerbiamas vyras. O jeigu taip, tai misiją, su kuria Burebista siuntė Akornioną pas Pompėjų 48 metais pr. m. e., jis turėjo vykdyti jau pasenęs, o tuo irgi negalima patikėti.

Kokias daryti išvadas? Geriausiai galvoti, kad Akornionas vyko pas Burebistos tėvą 74—72 m. pr. m. e., gal būt, ryšium su Romos ir Ponto karaliaus Mitridato karu, kuris lietė ir padunojės gyventojus (graikų miestai

prie Juodosios jūros buvo Ponto karaliaus protektoratas). Pasakodamas apie 82 m. pr. m. e. įvykius, Jordanas sumaišo Burebistą su jo tėvu. Vadinasi, Dakiją valdė Burebista I ir Burebista II; jeigu apie tai nekalbame, tai tik todėl, kad nežinome, kodėl Jordanas klydo.

Vadinasi, paaiškėjo, kad 82 m. pr. m. e. Burebista dar neviešpatavo. Valdyti jis pradėjo apie 70—60 metus.

Ar Burebista paveldėjo valstybės sostą, ar tik genčių sąjungos vado postą? Pirmoji hipotezė įtikinamesnė. Akademikas K. Daikovičius pabrėžia, kad pagal gamybinių jėgų išsivystymą Oreštijos kalnų rajone ir pagal Burebistos pastatytų tvirtovių kompleksą reikia daryti išvadą, jog dakų bendruomenės išsivystymas Transilvanijos prietvakariuose buvo pasiekęs priešvalstybinę stadiją. Lipdytinė juoda primityvi keramika, rasta Kosteščio tvirtovėje, liudija, kad šis įtvirtintas centras jau egzistavo II šimtmečio pabaigoje ar I šimtmečio pradžioje; Sarmizegetusos šventykloje rastas molinis medalionas yra 80 m. pr. m. e. romėnų denaro imitacija. Pagal visus duomenis K. Daikovičius mano, kad dakų valstybės ištakų reikia ieškoti I šimtmečio pradžioje, pirmaisiais Burebistos viešpatavimo metais arba net valdant jo tėvui.

Pagal Kosteštyje rastą archeologinę medžiagą galima daryti išvadą, kad Burebistos tėvas (ne Burebista, minimas Akornioną šlovinančiame dekrete) ėmė jungti dakų-getų gentis į vieną valstybę. Jo sūnus tęsė šį darbą, po savo skeptru sujungdamas didesnę šių dienų Rumunijos teritorijos dalį. Gal Dobrudžo jis dar nevaldė, gal Munteanos lygumoje dar egzistavo gentinės bendruomenės, nepriklausančios nuo centro Oreštijos kalnuose, tačiau Transilvaniją, Banatą, Krišaną, Marmurešą ir, ko gero, Olteniją bei Moldaviją Burebista jau valdė tuo metu, kai į jį atkreipė dėmesį Europa.

Ne vien Roma grėsė Dakijai. Dar prieš Burebistos viešpatavimą keltų gentis bojai pradėjo veržtis iš Bohemijos į rytus. II šimtmečio pr. m. e. pabaigoje, atėję Dunojaus slėniu, bojai užėmė teritoriją prie Tisos. Į jų atsikėlimą jauna dakų valstybė žaibiškai reagavo. Burebista negalėjo toleruoti Dakijai grėsmingos keltų kaimynystės ir leisti, kad pasikartotų III šimtmečio pr. m. e. įvykiai. Romėnai buvo labai jiems pavojingi (vėliau pamatysime, kad to pavojaus nebuvo galima nepaisyti), tačiau dakai negalėjo prieš juos pradėti ilgo ir sunkaus karo, kol vakaruose grėsė keltai. Žūt būt reikėjo nedelsiant suruošti pergalingą žygį prieš bojus ir jų sąjungininkus tauriskus.

Burebista taip ir padarė. Apie 60 m. pr. m. e. jis užpuolė keltų gentis prie Tisos bei Dunojaus vidupio ir jas sutriuškino. Strabonas, tur būt, perdeda, tvirtindamas, kad bojus ir tauriskus jis nušlavė nuo žemės paviršiaus.

 Iš tikrųjų taip nebuvo. Dalį priešų Burebista nukovė, o kitus privertė išsi-

kelti kitur. Tauriskai kurį laiką gyveno Norikume, o bojai nusidangino net į Galiją; 58 metais ten juos sumušė Cezaris, po to jie visiškai išnyko iš istorijos žemėlapių. Tačiau toje teritorijoje, kurią užgrobė Burebista, plėsdamas savo valstybės ribas net ligi Dunojaus vidupio bei Moravijos, keltai tebegyveno, nes, vykdant archeologinius kasinėjimus, gausiais kiekiais bendrai randami keltų ir dakų dirbiniai (Budapešte ir Slovakijoje). Panaši situacija ir Miulendorfe prie Eizenštato, Austrijoje.

Nesulaikomas Burebistos veržimasis išgąsdino keltus, gyvenusius tarp Tisos ir Dunojaus. Puolimo kryptį nurodo užkasti lobiai, kuriuos keltai paslėpė nuo dakų ir kurių jau niekada nebegalėjo atkasti; jie aptinkami nuo upės vingio net ligi Vienos: Tofalo, Deitš Jarendorfo, Rikos, Stupovos, Bratislavos ir Simeringo apylinkėse. Ko nepavyko paslėpti, pateko dakams į rankas kaip karo grobis: šitokiu keliu, matyt, pateko į Dakiją trys keltiškos monetos, rastos Noule (Sibino raj.), Temedeulo Didžiojo monetos (prie Bukarešto) bei keltiški indai, rasti Kosteščio tvirtovėje, kuriuos S. Krišanas taip pat laiko karo grobiu.

Kliužo profesorius Michailas Makrea teigia, kad karas baigėsi apie 59 m. prieš m. e.; daug bojų ir tauriskų žuvo, o kitus dakai išstūmė iš tų žemių, kurios niekada jiems nepriklausė, bet įėjo į Burebistos valstybės sudėtį. Dakijos sienos priartėjo prie Ariovisto valdomų germanų žemių. Romoje vieni vylėsi, kad tie du valdovai susirems, o kiti baiminosi jų sąjungos. Tačiau nei viena, nei kita neįvyko: Ariovistas pasuko į Galiją, o Burebista nukreipė žvilgsnį į Juodosios jūros pakraščius ir į Trakiją. Tačiau 58 m. prieš m. e. dar nebuvo žinoma, kad Cezaris, kurio konsulavimo laikotarpis jau ėjo į pabaigą, išsirūpins Ilirijos bei prealpių Galijos vietininko postą, iš kur galės sekti Burebistos veiksmus ir užkirsti kelią žalingiems Romai jo veiksmams. Tačiau tokių veiksmų centrinėje Europoje nebuvo; užtat Ariovisto įsibrovimas į Galiją bei helvetų migracija romėnų karvedžiui buvo geras pretekstas suruošti žygius, kuriuos laimėjęs jis pelnė Galijos užkariautojo šlovę.

Ką tuo metu veikia Burebista? Reikia manyti, kad kelerius metus jis tvarko savo valstybės vidaus reikalus. Gal tuo metu jis malšina Munteanos lygumos maištaujančias gentis. Profesorius I. Nestoras pažymi, kad nusistebėjimą kelia faktas, jog getų-dakų gyvenvietėje Zimničėjoje nėra sluoksnio, atitinkančio Burebistos valdymo laikotarpį. Taip pat, gal būt, neatsitiktinis dalykas, kad daugumas monetų lobių, kuriuos getai paslėpė (pavyzdžiui, Keleraše, Kelinešte, Dezešte, Michai Bravuje), baigiasi I šimtmečio prieš m. e. pirmosios pusės Romos respublikos denarais.

Pirmiausia Burebistos dėmesį patraukė Romos grėsmė Užkarpatės rajonams. Dar 74 m. prieš m. e. romėnų karvedys Skribonijus Kurionas pa-

siekė Dunojų kalnuotam Banato rajone, tačiau pabūgo keltis į kitą upės krantą, apaugusį neįžengiamomis giriomis.

72 m. prieš m. e. M. Terentijus Varas Lukulas primetė Juodosios jūros pakraščio miestams sąjungos traktatą, pagal kurį romėnai gavo teisę kontroliuoti Dobrudžo pakraščius. Kad ši kontrolė buvo nepakenčiama, liudija Dobrudžo pakraštyje sukilę graikų miestai, kurie pasipiktinę Makedonijos vietininko Antonijaus Hibridos savivale, pakėlė ginklą prieš romėnus. Blogas karvedys, tačiau didelis išpuikėlis, Antonijus Hibrida vyksta su kariuomene į Dobrudžą, tenai žiemoja, bet sekančiais metais (61 m. prieš m. e.) graikai, skitai ir bastarnai jo kariuomenę sutriuškina (susirėmime tikriausiai dalyvavo ir getai); grįžęs į Romą už pralaimėjimą Antonijus buvo skaudžiai nubaustas. Tačiau Roma tebekėlė grėsmę. I šimtmečio paskutiniųjų dešimtmečių įvykiai parodė Burebistai, kad romėnai, negalėdami pulti teritorijos šiauriau nuo Dunojaus, mėgino apsupti Dakiją, užgrobdami Dobrudžą. Nepaisant tų nemalonių įvykių, Antonijui Hibridai einant vietininko pareigas, romėnai galėjo tikėtis paramos iš graikų miestų oligarchijos, kuri darydavo sandėrius ir su svetima valstybe, kad tik išsaugotų savo privilegijas. Burebista teturėjo vienintelę išeitį — užimti graikų miestus. Tada pagerėtų ne tiktai karinės dakų valstybės pozicijos, bet ir būtų naudinga šalies ekonomikai. Matyt, gerai pasiruošęs 55 m. prieš m. e. Burebista puolė Juodosios jūros pakraščių miestus. Pirmiausiai atakavo Olbiją prie Bugo žiočių. Padedant kitoms gentims (tikriausiai bastarnams) ir, gal būt, nepatenkintiems miestiečiams (vergams, išnaudojamiems neturtėliams), Burebista užgrobė ir nusiaubė išdrįsusį jam pasipriešinti miestą. Panašus likimas ištiko Tirą. Histrija buvo apgulta, apie tai liudija dekretas Aristagoro garbei; sugriautos gynybinės sienos, kaimo teritorija trejus metus kentė okupaciją, daug gyventojų pateko į vergiją ir tiktai už didelę išpirką atgavo laisvę. Aristagorą šlovinantis dekretas su kartėliu kalba „apie miestą ištikusią nelaimę". Tiktai po ilgų derybų buvo apsiaustis nutraukta, getai pasitraukė iš Histrijos kaimų, naikindami pasėlius; miestas atgavo ramybę, be abejo, tiktai pripažinęs Burebistos valdžią.

Taip pat žinoma, kad Tomis (dabar Konstanca) labai nukentėjo apsiausties metu, o daug gyventojų, gelbėdamiesi nuo pavojaus, išbėgo iš miesto. Ir Kalatį ištiko panašus likimas; kaip tvirtina akad. Em. Kondurakis, reikėjo atstatyti Burebistos užpuolimo metu sugriautus visuomeninius pastatus (apie tai kalba tam tikras užrašas). Odeso miestas (dabar Varna) patyrė masinio bėgimo negandus; Mesembrijos mieste užrašas šlovina kelis miesto strategus, pasižymėjusius mūšiuose su Burebista, taip pat kalbama ir apie sargybas, kurios ir dieną, ir naktį budėjo, kad netikėtai neužpultų priešas. Apsiausties baigtis nežinoma; gal dakai ir nebuvo užėmę

miesto, tačiau jo apylinkes niokojo. Mesembrija, be abejo, galų gale turėjo pripažinti dakų valdžią; toks pats likimas ištiko ir Apoloniją. Nuo Olbijos ligi Apolonijos visą Juodosios jūros pakraštį užkariavo Burebista, kuris ligi 48 m. prieš m. e. ėmė vis naujas žemes, vesdamas savo nenugalimą kariuomenę į Balkanus ir ligi Ilirijos. Nepuolė tiktai Dionisopolio dėl senų bičiuliškų santykių, kurie siejo šį miestą su dakų valstybe.

Per keliolika metų, nuo 60 ligi 48 metų prieš m. e. kalavijo pagalba Burebista sukūrė didžiulę valstybę, kurios ribos vakaruose ir šiaurvakariuose nusidriekė net ligi Dunojaus vidupio ir Moravijos, šiaurėje ligi miškingųjų Karpatų; rytuose ji ribojosi su tiragetų kraštu ir užėmė visą Dobrudžą, o pietuose siekė Hemo kalnus (Balkanus). Nieko nuostabaus, kad Burebista jau seniai kėlė baimę romėnams, drąsiai skrosdamas Dunojų ir niokodamas Trakiją net ligi Makedonijos ir Ilirijos. Strabonas tvirtina, kad visuotinės mobilizacijos atveju dakai galėjo surinkti net 200 000 karių. Šis skaičius perdėtas, bet vis vien Burebistos karalystė buvo labai galinga. Dabar aišku, kodėl Dionisopolio miesto gyventojo Akorniono garbei paskelbtame dekrete dakų valdovas vadinamas pirmuoju ir galingiausiu Trakijos karalium.

Ir pasiekęs savo galybės viršūnę, Burebista nepamiršo, kad svarbiausias priešas, galintis sugriauti visą jo valstybę, dar nenugalėtas. Šis priešas buvo Roma. 58 m. prieš m. e. karo buvo išvengta, nes Burebista nebesiveržė į vakarus, o Cezaris pasuko Galijos užkariauti. 55—48 m. prieš m. e. Burebistai pavyko užkariauti Juodosios jūros pakraščius ir teritoriją nuo Dunojaus ligi Balkanų tik dėl didelės suirutės, apėmusios Romos respubliką — 49 m. prieš m. e., perėjęs Rubikoną, Cezaris pradėjo vidaus karą su Pompėjum. Kaip ir anksčiau, visi įvykiai buvo palankūs Burebistai, įgyvendinant didelius užmojus. Pažiūrėkime, kaip viskas klostėsi toliau.

Reikėjo pasinaudoti Romos vidaus sunkumais. 48 m. dviejų nesutaikomų priešininkų Cezario ir Pompėjaus kariuomenės susirėmė Graikijos vakarinėje dalyje. Buvo aišku, kad kariaus jie ne amžinai: vienas nugalės, kitas pralaimės, o apie susitaikymą negalėjo būti jokios kalbos. Kuriam iš jų padėti? Pradžioje Pompėjus pasirodė esąs stipresnis, nes jį rėmė helenistiniai rytai, su kuriais pastarųjų šimtmečių eigoje dakus siejo glaudūs ryšiai. Tačiau ir Cezaris galėjo laimėti, o iš jo sėkmingo Galijos nukariavimo buvo numanu, kad laimėjęs jis gali būti pavojingas ir savo sąjungininkams. Viską apsvarstęs, Burebista nusprendė padėti Pompėjui. Jis kreipėsi į savo bičiulį ir patarėją Akornioną, apsukrųjį graiką iš Dionisopolio, kad tas pradėtų derybas. Akornionas išvyko į Herakléja Linčineštį ir ten

susitiko su Pompėjumi, jam pažadėjo — nežinia kokiomis sąlygomis — dakų paramą, nepamiršdamas ta pačia proga paprašyti ir įvairių privilegijų savo miestui.

Burebistai dar nespėjus nusiųsti pagalbos, Cezaris nugalėjo Pompėjų (48 m. prieš m. e. vasarą) prie Farsalo. Pompėjus pabėgo į Egiptą, ieškodamas prieglobsčio ir paramos, bet surado mirtį, nes Ptolemėjas XIV įsakė jį nužudyti. Cezaris tapo Romos valdovu, ir dabar, be abejo, stengsis išlieti savo rūstybę ant priešininko talkininkų.

Burebista numanė, kad nugalėtojas jam atleistų už nelemtąjį sandėrį su Pompėjumi. Bet jis neabejojo, kad Cezaris nieku gyvu nepakęs Romos pašonėje egzistuojančios galingos dakų valstybės, valdančios Juodosios jūros pakraščiuose įsikūrusius graikų miestus. Svetonijus ir Plutarchas tiesiai sako, kad, be žygio prieš partus, Cezaris planavo ir karą su dakais.

Šis pavojus dar buvo toli. Cezaris kariavo Egipte, o tuo metu Afrikoje pergrupavo ir telkė savo jėgas Pompėjaus šalininkai. Tačiau grėsmė Dakijai tebetvyrojo ir anksčiau ar vėliau turėjo iškilti. Nebuvo galima gaišti, okupuojant naujas žemes ar plėšiant užgrobtą Makedoniją bei Iliriją. Nepalankių aplinkybių akivaizdoje Burebista atsisakė savo tuometinės ekspansinės politikos ir visomis išgalėmis ėmė organizuoti gynybą ir stiprinti vidaus politiką. Iš savo tvirtovių Oreštijos kalnuose jis budriai sekė įvykius Romoje, nerimaudamas dėl Cezario pergalių Egipte ir Pompėjaus šalininkų pralaimėjimo prie Tapso Afrikoje (46 m. prieš m. e.) bei prie Mundos, Ispanijoje (45 m. prieš m. e.). Žvalgai jam pranešinėjo, jog romėnai ruošiasi karui: telkia kariuomenę prie Adrijos jūros, Apolonijoje, ir kad ten atvyko Cezario giminaitis Oktavianas. Gal pirmasis smūgis bus nukreiptas į partus, gyvenančius tarp Tigro ir Eufrato, tačiau netrukus ateis eilė ir Dakijai. Burebista skubiai statė tvirtoves, kalė ginklus, mokė kariuomenę.

Priešas tykojo ne tiktai už valstybės sienų. Dakų genčių sujungimas į vieną valstybę nepatiko daugeliui dakų-getų didikų, kurie prarado savarankiškumą ir turėjo klausyti Burebistos. Kas jiems darbo Romos grėsmė. Jie tiktai norėjo vėl valdyti tas žemes, kurias Burebista jėga įjungė į savo valstybę.

Ši nepatenkinta aristokratija rengia sąmokslą. Tuo pačiu metu, kai sąmokslininkų persmeigtas durklais Cezaris krito senate, Burebista taip pat žuvo nuo maištaujančių aristokratų rankos, susilaukęs tokio pat tragiško likimo, kaip ir jo priešininkas romėnas. Ginklu sukurta didžiulė valstybė, nesusieta ekonominiais ryšiais, išyra. Užkariauti kraštai atsiskiria. Pati
 Dakija pradžioje suskyla į keturias, vėliau į penkias dalis. Branduolys

Oreštijos kalnuose išlieka. Tačiau tik po šimto su viršum metų Dakija vėl susijungė.

O dabar grįžkime prie ankstesniame skyriuje iškeltų klausimų ir pasistenkime į juos atsakyti.

BUREBISTOS GALYBĖS ŠALTINIAI

Beprasmiška ieškoti senovės rašytojų kūriniuose įtikimo paaiškinimo, kodėl taip staigiai išaugo dakų galybė. Šiuos rezultatus Strabonas laiko veikiau moralinės, o ne politinės didžiojo karaliaus veiklos išdava. „Burebista, getų vyras,— rašo Strabonas,— pradėjęs valdyti savo tautą, susidūrė su dažnų karų sugadintais žmonėmis, bet juos labai pataisė, reikalaudamas dirbti, klausyti ir elgtis išmintingai, todėl per kelerius metus jis įgijo didelę valdžią ir prijungė daugumą kaimynų." Burebista nebuvo vienišas, jam padėjo vyriausias žynys Decenėjas, kuris, pagal smerkiančią Strabono nuomonę, „buvo šarlatanas, išmokęs Egipte pagal tam tikrus ženklus atspėti dievų valią. Laikui bėgant, getai pradėjo galvoti, jog jis turi dievišką galią... Kad jo labai klausė žmonės, byloja ir tai, jog jis įkalbėjo gyventojus iškirsti vynuogynus ir nebegerti vyno".

Kad ir atmetus stebinančią, nelabai įtikimą informaciją apie vynuogynų išnaikinimą (nebent Burebista buvo įsteigęs karališką vyno gamybos monopolį), aišku, jog Strabonas manė Dakiją suklestėjus tik dėl naujų, sveikų papročių, kuriuos išugdė karalius ir vyriausias žynys. Šitoks naivus, šališkas aiškinimas, kad barbarai buvę dorovingesni už amoraliuosius graikus ir romėnus, mūsų nepatenkina ir mokslui nepriimtinas.

Dabar, kai archeologiniai tyrinėjimai byloja apie staigų dakų bendruomenės suklestėjimą III—II šimtmetyje prieš m. e., kai jau žinome medžiaginius dakų bendruomenės suklestėjimo pagrindus Burebistos laikais, nebelieka abejonės, kad Dakijos galybė išaugo tik ekonominio ir visuomeninio išsivystymo dėka. Šiuo klausimu mokslininkai sutaria, tačiau jų nuomonė skiriasi dėl vietos, kur buvo dakų valstybė. Istorikai tebesiginčija, kur pradėjo vienytis dakų-getų gentys. Yra dvi nuomonės: pagal pirmąją, Burebistos galybės lopšys buvo Munteanos lyguma, pagal antrąją — kristalizacijos branduoliu buvusi Transilvanija, tiksliau sakant, Oreštijos kalnų rajonas ir Murešo vidupio slėnis.

O kokius argumentus pateikia pirmajai tezei paremti savo pastarojoje studijoje profesorius R. Vulpė?

Jo nuomone, pagrindinis argumentas yra Burebistos politika prie Dunojaus žemupio. Juodosios jūros pakraščių bei teritorijos tarp Dunojaus pietinės dalies net ligi Hemo kalnų užkariavimas, artimi ryšiai, prieš už-

12. Antkapinė stela

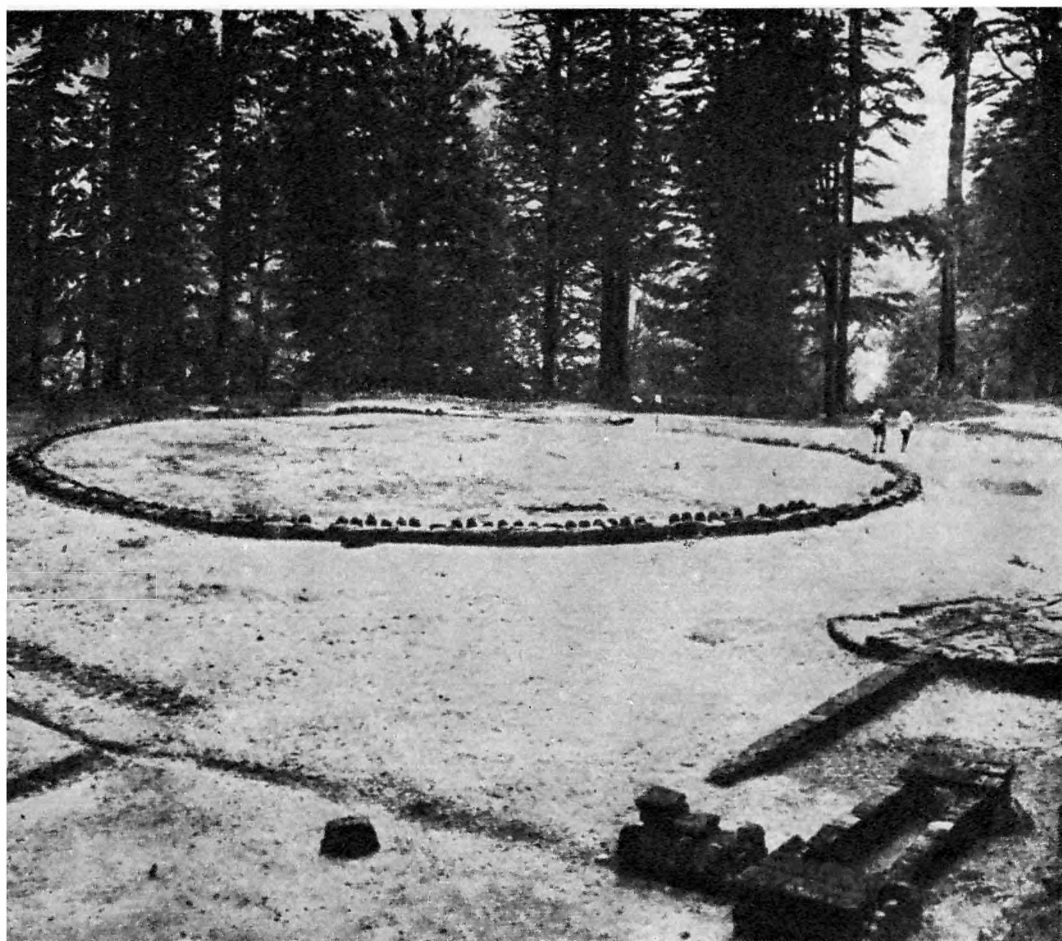

13. Mažasis šventyklos ratas (Munčelul Gredištėja)

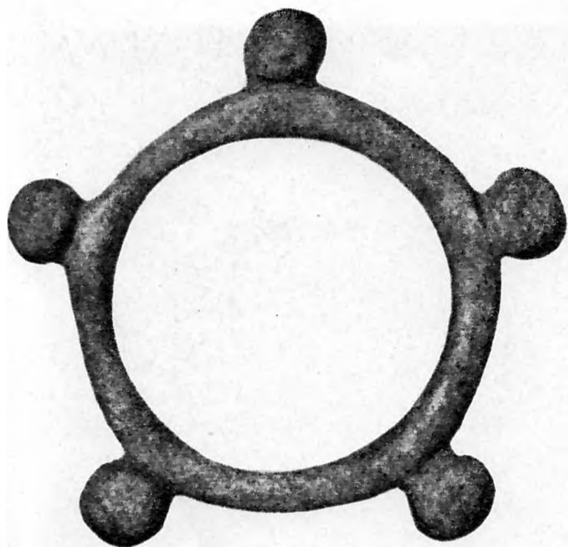
14. Ornamentuota geležinės vinies galvutė

15. Didysis naujas šventyklos ratas (Munčelul Gredištėja)

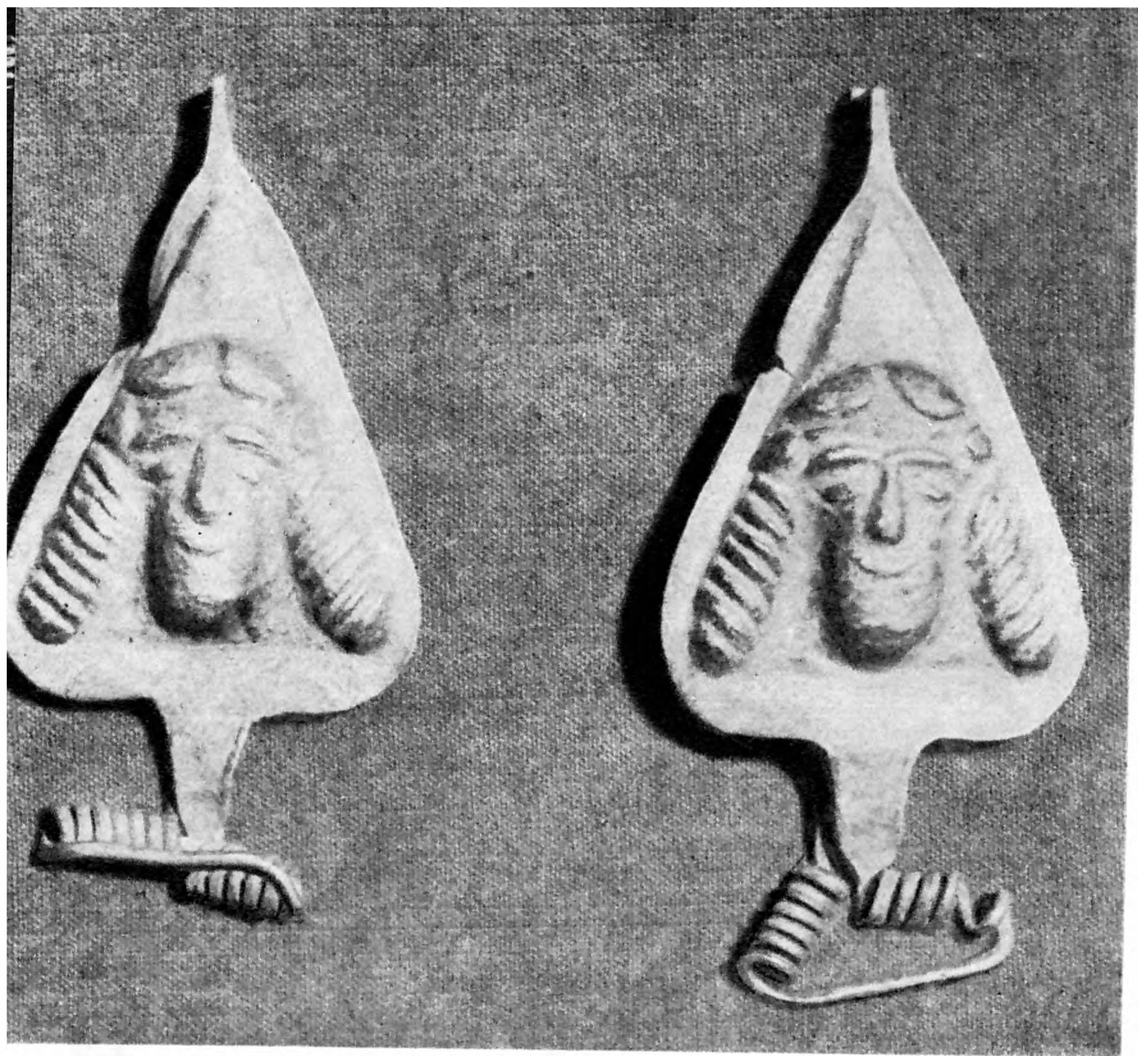
16. Didysis šventyklos ratas

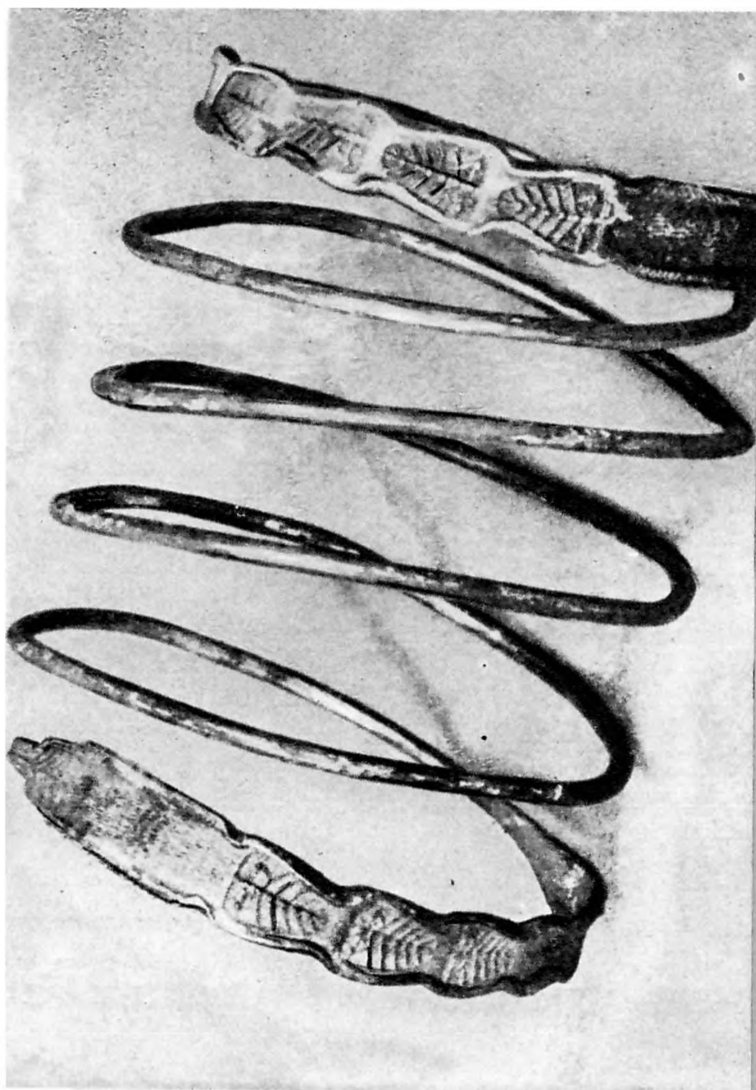
17. Žalvarinis žiedas

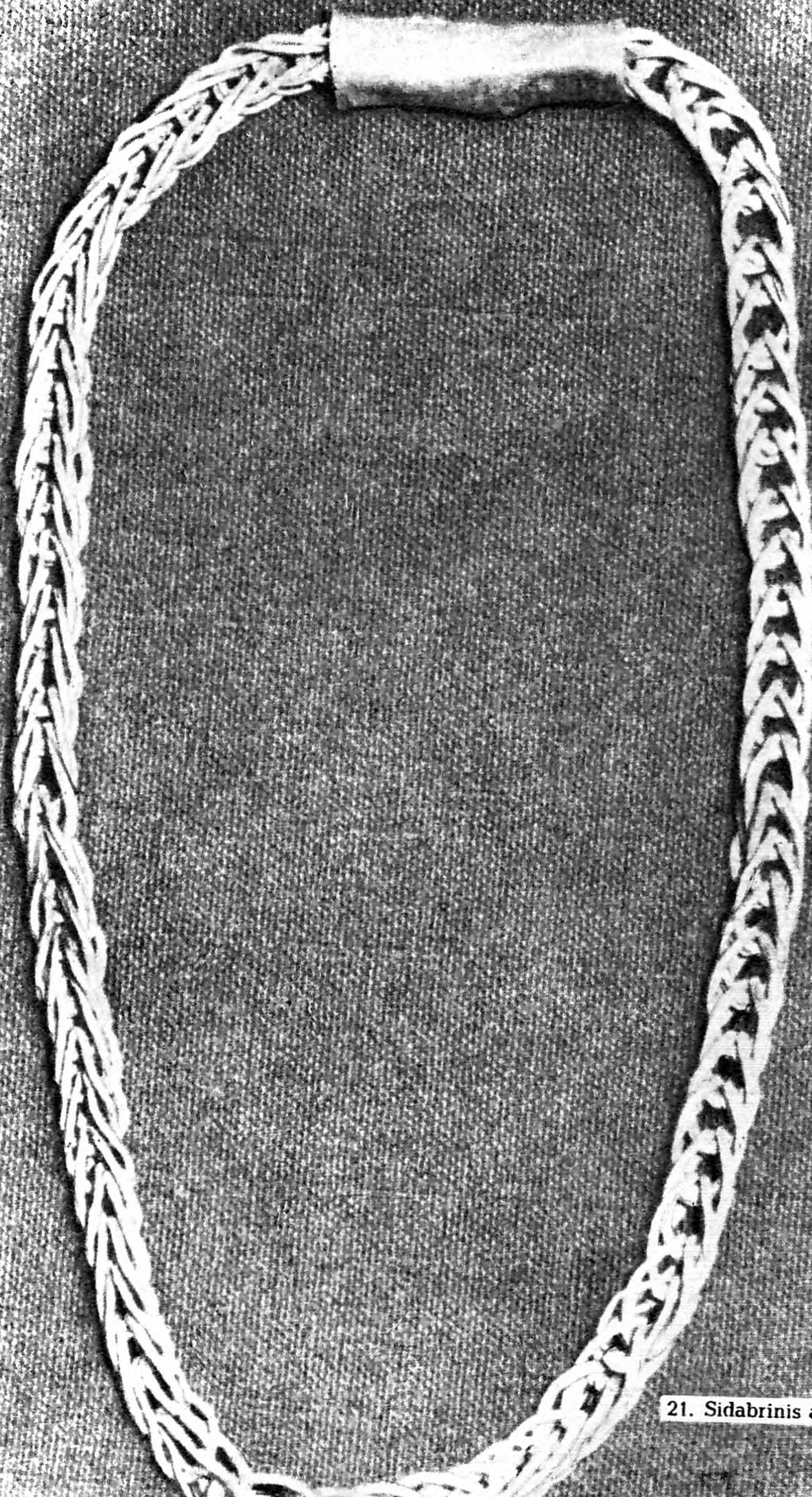
18. Sidabrinis žiedas

19. Sidabriniai segučiai

20. Sidabrinė apyrankė

21. Sidabrinis antkaklis

imant šias sritis siejusieji graikų miestą Dionisopolį ir Burebistos, o gal net ir jo tėvo valstybę, derybos su Pompėjumi — visos šios aplinkybės kalba apie didelius Burebistos politinius interesus prie Dunojaus žemupio. Žodžiu, profesoriaus R. Vulpės manymu, visą savo politiką Burebista orientavo į pietryčius ir pietus — labai keistas orientavimas iš Transilvanijos valdovo pozicijų, bet visiškai suprantamas iš Munteanos lygumos karaliaus.

Šiai tezei paremti R. Vulpė pateikia faktą, kad Strabonas vadina Burebistą „getų vyru", nors kitur vartoja pavadinimą „dakai". Tačiau kituose aprašymuose Strabonas tvirtina, kad pagal senovinį krašto padalinimą getais vadinamos rytuose, prie jūros, gyvenančios gentys, o vakarinėje dalyje gyvena dakai. Todėl reikia daryti išvadą, kad šis istorikas laikė Burebistą prie Dunojaus žemupio gyvenančių genčių karaliumi.

Pabaigoje jis remiasi Ardžedavos gyvenviete, kuri įraše Akorniono garbei minima kaip Burebistos tėvo rezidencija; svarstoma, ar pavadinimas Ordesos tapatingas Ardžesui. Herodotas Ordesos vardu vadino Munteanos lyguma tekančią upę, dabar vadinamą Ardžešu. O pirvanas įrodinėja, kad pavadinimą Ordesos sukūręs Herodotas pagal Karijoje vartotus geografinius pavadinimus su galūne „sos" (pavyzdžiui, Halikarnosos — istorijos tėvo gimtasis miestas), ir jį pakeičia savo paties rekonstruota, bet jokiame šaltinyje nepatvirtinta forma: Ardžesis. Tokiu atveju pats įtikimiausias dalykas, kad Ardžedava buvo prie Ardžešo upės; profesorius R. Vulpė sutapatina Ardžedavą su didele Popeščio gyvenviete. Jeigu Ardžedava buvo Burebistos tėvo sostinė, tai ji turėjo būti ir jo paties sostinė, bent jau valdymo pradžioje. Tokiu būdu „pirmasis didysis Trakijos karalius" iš pradžių buvo Munteanos lygumos arba net, tiksliau sakant, Popeščio genčių valdovas. Užkariavęs Transilvaniją, savo rezidenciją jis perkėlė į Oreštijos kalnus, todėl, matyt, prieš jį ir sukilo Transilvanijos dakų aristokratai.

Visi šie argumentai iš pirmo žvilgsnio įdomūs ir net įtikimi, tačiau juos reikia pasverti šios epochos istorijos fone ne vien su Burebistos laikų įvykiais, bet kartu su visu ankstesniu bei vėlesniu dakų-getų klestėjimu.

Pradėsime nuo Strabono. Tiesa, jo nuomone, esama geografinio (ne etninio) skirtumo tarp getų ir dakų. Tačiau jis aiškina, kad šitoks pavadinimas pasenęs ir kad nebūtina juo vadovautis. Nieko nereiškia, kad istorikas vadina Burebistą „getų vyru", jeigu jis žinojo, kad getai ir dakai kalbėjo bendra kalba ir kad per getų kraštą tekėjo Marisas, dabar Murešas (Transilvanijoje). Be to, sakydamas, kad karo atveju getai galėjo surinkti apie 40 000 karių, Strabonas vienodai kalba apie dakus ir getus,

tvirtindamas, kad ankstesnis geografinis skirstymas jam nieko nereiškia. O antra vertus, ar Akornioną šlovinantis įrašas nevadina Burebistos „pirmuoju ir didžiuoju Trakijos karalium" tuo metu, kada jo valstybė nusidriekė net ligi Moravijos, užėmusi didelę teritoriją, bet nieko bendro neturėjo su pačia Trakija?

Iš pirmo žvilgsnio tikėtina hipotezė, kad Ardžedava turi būti prie Ardžešo upės (senovėje Ardžesis), giliau panagrinėjus, atrodo abejotina. Ardžedavos pavadinimas rastas senoviniame šaltinyje, o Ardžesis yra šiuolaikinės darybos. Ir vargu ar galima patikėti Pirvano aiškinimu, kad Herodotas pakeitęs žodį Ardžesis į Ordesos pagal Karijos vietovardžių galūnes. Kodėl Herodotui prireikė keisti ne tik galūnę, bet ir šaknį?

Čia Herodotas niekuo dėtas; tatai aiškiai įrodė akademikas K. Daikovičius ankstesniame skyriuje cituotoje pastraipoje apie Dromichaito valdomą šalį. Tas „karalius" valdė dakus-getus prie Ordesos, šita aplinkybė patvirtina, kad ir Herodoto laikais, ir II šimtmečio viduryje, kada rašė Polibijus, upė buvo vadinama Ordesos vardu. Nėra jokio pagrindo galvoti, kad nuo Polibijaus ligi Burebistos tėvo laikų upės pavadinimas pasikeitė į Ardžesis. Vadinasi, nėra jokio ryšio tarp pavadinimų Ardžesis ir Ardžedava. Ardžedavos gyvenvietė, kurion vyko Akornionas susitikti su Burebistos tėvu, galėjo būti kur nors Dakijos teritorijoje. Čia teorinė pusė, bet praktiniai argumentai ir visi istoriniai įvykiai skatina Ardžedavos ieškoti Transilvanijoje.

Tiesa, dar prieš nukreipdamas žvilgsnį į Dunojaus žemupį, prieš užkariaudamas Juodosios jūros pakraščius ir nugąsdindamas Meziją bei Trakiją, Burebista atkakliai ir sėkmingai kovojo su keltais prie Dunojaus vidupio ir Slovakijoje. Argi būtų Munteanos lygumos getų valdovas kariavęs sunkų karą tolimose šiaurės vakarų žemėse, daugiau negu dešimtmetį nesidomėdamas Dobrudžu ir Dunojaus pakraščiu? Strateginiu požiūriu Transilvanija buvo daug pranašesnė už Munteanos lygumą, iš kur daug sunkiau plėsti getų valdas (šiuos terminus vartoju tiktai geografine prasme) į Karpatų vidurio kraštus; turiu pažymėti, jog iš istorijos pozicijų labiau tikėtina, kad, tik sumušęs keltus, suvienijęs savo valstybę vakaruose ir prijungęs Munteanos lygumą prie Transilvanijos karalystės, Burebista įgyvendino savo didžiuosius politinius planus prie Dunojaus žemupio.

Dar ir kitos aplinkybės prieštarauja hipotezei, kad getų valstybė pradėjo kurtis Užkarpatėje. Nužudžius šį centralizuotos valdžios šalininką, Transilvanijos soste sėdėjo visa eilė valdovų, pradedant artimiausiu Burebistos bendražygiu Decenėju ir baigiant Decebalu, o tuo tarpu Muntenijoje ir Dobrudže valdžią pasidalino daugybė „karaliukų". Argi ne tiksliau

manyti, kad Užkarpatės rajonai atsiskyrė nuo Burebistos valdytos Transilvanijos karalystės ir atgavo ankstesnę gentinę nepriklausomybę?

Kaip matome, istoriniuose šaltiniuose yra pakankamai svarių duomenų, rodančių, kad Burebistos valstybė pradėjo kurtis Transilvanijoje. Svarbiausius argumentus pateikia archeologija. Gyventojų tankumas Oreštijos kalnų rajone, gerai apgalvotas tvirtovių kompleksas, ūkiniai ir kulto pastatai bei čia randama kita archeologinė medžiaga aiškiai rodo, kad šiame krašte klestėjo aukštesnė materialinė kultūra, negu kitose Dakijos vietose. Oreštijos kalnų tvirtovės rodo, kad čia buvo galingos valstybės centras, o fortifikuotos Popeščio, Piskul Krešanio ir Tinosulo gyvenvietės buvo tiktai paprasti genčių centrai, tam tikru metu įtraukti į stiprią valstybinę organizaciją. Didingas statinių kompleksas Oreštijos kalnuose atspindi ir politinę Burebistos bei Decebalo valstybės galią.

Archeologiniai tyrinėjimai Oreštijos kalnuose iškalbingai byloja, kad Burebistos galybė išaugo tik išsivysčiusios Transilvanijos dakų bendruomenės dėka. Tuo metu čia suklestėjo Lateno kultūra. Transilvanijos dakai visais atžvilgiais aplenkė savo gentainius kitapus Karpatų. Šio progreso pagrindas aiškus. Transilvanijoje, netoli Oreštijos kalnų zonos, jau nuo seno buvo eksploatuojami gamtos turtai: geležies rūda Gelare ir Teliuke, auksas bei sidabras Vakariniuose kalnuose, be to, čia nestigo statybinio akmens ir miško. Murešo ir Apė Greditštėjos derlingi slėniai buvo palankūs žemdirbystei, o kalnų ganyklos gyvulininkystei tarpti.

Užkarpatės rajonų getai-dakai turėjo apsčiai javų, gyvulių, medaus, vaško ir žuvies, todėl galėjo tas gėrybes keisti į graikų amatininkų dirbinius, tačiau jie neturėjo sąlygų vystyti metalurgijos ir statyti mūrinius pastatus.

Vadinasi, Burebistos rezidencija buvo prie Apė Greditštėjos slėnio (Diono Kasijaus nuomone, Sardžetijoje), Oreštijos kalnuose, nes čia buvo jo valstybės branduolys. Daug archeologinių argumentų tvirtina jo rezidenciją buvus Kosteščio mieste. Burebista išeina į senovės istorijos areną kaip Karpatų apjuosto krašto valdovas, kuris savo galybę sėmėsi iš didžiulių šio krašto gamtos turtų, naudojamų jau du šimtmečius; dėl jų ir politinėje plotmėje „augo dakų galybė, valdant karaliui Rubobostui"— šitaip lakoniškai pareiškė Pompėjus Trogas.

DAKŲ VALSTYBĖS POBŪDIS

Istorija žino įvairių visuomeninės-ekonominės bei politinės santvarkos formų nuo pirmykštės bendruomenės ligi socialistinės visuomenės. Net ir senovėje, apie kurią kalbame šioje knygoje, būta įvairių santvarkų. Ir vergovinės valstybės nebuvo vienodos; rytų vergija su ryškiomis patriar-

chalinėmis liekanomis labai skyrėsi nuo klasikinės graikų-romėnų vergijos. Politinės santvarkos požiūriu senajai žmonijos istorijai buvo žinomas rytų despotizmas, ankstyvoji graikų tironija, aristokratinės bei demokratinės respublikos, helenistinė monarchija, Cezario diktatūra, Romos imperija ir kt. Kuriai šių kategorijų priklausė Burebistos valstybė?

Politiniu požiūriu atsakyti nesunku. Burebista buvo karalius, o jo valstybė — monarchija. Tačiau kokį visuomeninio-ekonominio vystymosi etapą ji buvo pasiekusi? Senovės rašytojai vadina karaliais ir Dromichaitą, ir Burebistą, ir pagaliau Egipto valdovą Ptolemėją. Tačiau jų monarchijos buvo labai nepanašios: Dromichaitas valdė genčių sąjungą, Ptolemėjas viešpatavo karalystėje, kurioje buvo keistai susimaišę rytų ir klasikinės graikų vergijos elementai, na, o Burebista...

Kaip tik ir sunku atsakyti į šį klausimą. Norint žinoti visuomenines-ekonomines getų-dakų valstybės savybes I šimtmetyje prieš m. e., reikia turėti išsamių duomenų, kurių mums nepaliko senovės rašytojai. Tiesa, Artemidoras užsimena apie vergų tatuiravimą, vadinasi, getai turėdavo vergų. Vergija ir vergai jau egzistavo žalvario amžiuje; svarbus ne pats egzistavimo faktas, net ir ne vergų skaičius, bet jų ekonominė-visuomeninė funkcija. Kada vergai yra pagrindinė išnaudojamoji klasė, kada jie — svarbiausi medžiaginių gėrybių gamintojai, kada visa valstybės ekonomika pirmoje eilėje remiasi jų darbu,— tokia bendruomenė vadinama klasikine vergovine bendruomene. Jeigu vergai nevaidina svarbesnio vaidmens, tada vergovinės santvarkos išsivystymas žemesnis.

Šio pobūdžio žinios apie Dakiją labai negausios. Aišku, be vergų darbo neįmanoma įsivaizduoti Oreštijos kalnų tvirtovių statybos, bet, antra vertus, archeologiniai šaltiniai ir santvarkos analogija su kitomis graikų-romėnų pasaulio pakraščių vergovinėmis valstybėmis neleidžia vergams priskirti pagrindinio vaidmens šalies ekonomikoje. Gamyboje daugiausiai būdavo naudojami karaliaus vergai; jie tašė akmenis tvirtovių sienoms ir jas statė, jie kasė auksą giliose kasyklose. Ir ne tik jie; be vergų visose šiose gamybos šakose turėjo dirbti didelis skaičius laisvųjų žmonių, tik neturtingų; žemdirbystėje ir amatininkystėje jie tikriausiai vaidino pagrindinį vaidmenį. Aristokratai ir turčiai turėjo vergų, tačiau tie vergai daugiausiai buvo tarnai namuose ar dirbo prie namų ūkio, daug rečiau juos panaudodavo gamybos procese. Dakų-getų didikų žemes apdirbdavo ne vergai, bet teisiniu požiūriu laisvi piliečiai, tik mums nežinomu vienokiu ar kitokiu būdu ekonomiškai priklausomi nuo aristokratų. Kitaip sakant, vergija Burebistos laikais tebebuvo patriarchalinio pobūdžio. Kaipgi tada pavadinti tokią valstybę? Mokslininkai ją pavadino vergovine valstybe pradinėje stadijoje, ir jie teisūs. Burebistos valstybė kūrėsi, kai getų-dakų

bendruomenė buvo vos ant vergovinės santvarkos slenksčio: nedidelis skaičius vergų dar nebuvo pagrindinė jėga visuomeninėje gamyboje ir svarbiausias gėrybių gamintojas. Tačiau Burebistos valstybė buvo vergovinė valstybė, nes pirmykštės bendruomenės ypatumai nyko ir pamažu stiprėjo vergovinės santvarkos bruožai. Vergoviniai santykiai dar nevyravo getų-dakų bendruomenėje, bet reprezentavo naują faktorių, kuris pamažu, tačiau nenumaldomai skynėsi sau kelią ir turėjo laimėti pagal objektyvius istorijos dėsnius.

Taip, Burebistos valstybė buvo vergovinės santvarkos pradinė stadija. Ji nebuvo jokia išimtis mūsų kontinento senovės istorijoje. Šią stadiją perėjo ir Atėnai VIII—VII šimtmetyje prieš m. e., ir Roma septynių karalių laikais bei pirmaisiais respublikos amžiais, ir Makedonija. Šią stadiją pergyveno Burebistos laikais arba kiek anksčiau skitų, keltų ir trakų bendruomenės. Bet tuo metu, kada Graikija, Roma bei Makedonija ir toliau vystėsi, eilės tvarka pereidamos klasikinės vergovinės santvarkos fazę, vos tik susikūrusi dakų-getų valstybė turėjo žlugti (II šimtmečio prieš m. e. pradžioje) nuo Romos legionų smūgių; tolesnis jos progresas buvo staigiai ir šiurkščiai nutrauktas.

KETVIRTAS SKYRIUS

DAKIJA NUO BUREBISTOS LIGI DECEBALO

Žuvus Burebistai, jo valstybės pakraščiuose prasidėjo maištai. Pergalingų kampanijų metu užkariautos gentys skubėjo atgauti laisvę; graikų miestai atsisakė pripažinti dakų valdžią. Kalaviju sukurta valstybė iširo, kai tik kalavijas iškrito iš narsiojo karaliaus rankos.

Suirutės neišvengė ir Dakija. Mat, ir getų-dakų apgyventoje teritorijoje nebuvo patvarios ekonominės vienybės. Įvairiose Dakijos dalyse ekonominis ir visuomeninis išsivystymas buvo nevienodas: jokia kita sritis visoje Dakijoje neprilygo didžiajam tvirtovių ir gyvenviečių kompleksui Oreštijos kalnuose, o kai kurios sritys (šiaurinė Moldavija, Marmurešas) buvo atsilikusios nuo Transilvanijos ir Dunojaus slėnio. Tačiau ir tarp tų rajonų, kur buvo panašus visuomeninio-ekonominio išsivystymo laipsnis (Transilvanija, rytinė Banato dalis, pietinė Moldavija) nebuvo tvirtų saitų. Dakija dar neturėjo bendros rinkos, įvairios šalies dalys prekiavo savarankiškai, ir joms dar nereikėjo valstybės su stipria valdžia. Be to, nereikia pamiršti, kad kai kurie genčių aristokratai turėjo labai siaurus interesus ir patys norėjo valdyti savo gentis. Šių *tarabostes* separatizmą jėga buvo įveikęs Burebista, be to, ir Romos grėsmė juos skatino jungtis. Dabar jau Burebista buvo nužudytas, o dėl Cezario mirties Romoje kilo dideli neramumai, kurie, nors ir trumpam laikui, atitolino romėnų pavojų.

Visai nenuostabu, kad, šitaip susiklosčius aplinkybėms, Dakija suskilo į daugelį valstybėlių. Strabonas teigia, kad po Burebistos mirties iš pradžių susidarė keturios, o vėliau penkios tokios valstybėlės. Iš tikro jų buvo kur kas daugiau. Apie vienas šį tą žinome, apie kitas neturime jokių žinių. Jų likimą ligi Decebalo galima nusakyti tiktai bendrais bruožais; laimė, kad turime daugiau duomenų apie pačią svarbiausią dakų valstybę.

TRANSILVANIJOS DAKŲ VALSTYBĖS LIKIMAS

Dakijos suskilimas dar nereiškė, kad visai žlugo valstybė ir kad dakų-getų bendruomenė vėl grįžo prie pirmykštės ir karinės demokratijos santvarkos, nors tiktai dalis dakų-getų bendruomenės ligi tol buvo galu-

tinai perėjusi šią stadiją. Tiksliai nežinome, kokio pobūdžio buvo pereinamosios politinės formos po 44 m. pr. m. e. Munteanos lygumoje, Oltenijoje, Banate ir Dobrudže — ar vergovinės valstybės pradinė stadija, ar tiktai gentinės sąjungos. Bet literatūriniai bei archeologiniai šaltiniai duoda labai svarbų faktą, jog be pertraukos egzistavo Transilvanijos dakų valstybė su centru Oreštijos kalnuose.

Ką mums pasakoja archeologija? Plačiu mastu vykdyti archeologiniai kasinėjimai svarbiausiose Oreštijos kalnų tvirtovėse nerodo, kad čia būtų sutrikęs aktyvus ir intensyvus ekonominis gyvenimas. Po Burebistos mirties stagnacijos laikotarpio nebuvo, nekonstatuota sugriovimų, taip pat negali būti nė kalbos apie šio centro susilpnėjimą.

Priešingai, visi faktai rodo, kad gyvenvietės tebesiplėtė ir klestėjo: tvirtovės buvo prižiūrimos ir net plečiamos, civilių gyventojų sodybos augo, jų inventorius turtėjo. Tąsa tokia akivaizdi, kad daugeliu atvejų sunku atskirti, ką padarė Burebista ir ką jo įpėdiniai. Ekonominio vystymosi raida liudija valstybinės valdžios tvirtumą.

Ką kalba literatūriniai šaltiniai? Daugumas nieko arba bemaž nieko. Visai atsitiktinai pagal Diono Chrizostomo veikalą Jordanas sudarė Burebistos įpėdinių, arba pačių svarbiausių Transilvanijos valdovų, sąrašą. Užsimindamas, kad po karaliaus mirties į sostą įžengė žynys Decenėjas ir paėmė į savo rankas civilinę ir religinę valdžią, Jordanas rašo toliau: „O kada Decenėjas mirė, panaši šlovė apgaubė Komosiką, nes ir jis buvo ne mažiau išmintingas. Jis buvo ir karalius, ir žynys, ir vyriausias teisėjas. Kai jis paliko šią ašarų pakalnę, į sostą įžengė Korilas, gotų karalius, (matyt, getų — *aut. past.*) ir keturiasdešimt metų valdė dakų gentis. Taip sakant, senąją Dakiją... Šis kraštas yra priešais Meziją, kitapus Dunojaus, apjuostas kalnų, ir ten galima patekti tiktai dviem keliais: per Butą ir Tapę." Toliau pasakodamas, kaip dakai-getai užpuolė Meziją imperatoriaus Domiciano laikais, Jordanas sako, kad tą provinciją valdė Opijus Sabinas, o getų krašte viešpatavo Dorpanėjas. Pagaliau kitame veikale šis istorikas rašo apie Decebalą, kaip apie paskutinį dakų karalių.

Vėlesnis Jordano veikalas (nepamirškime, kad jis rėmėsi pirminiu šaltiniu, Diono Chrizostomo raštais) mums padeda nustatyti Sarmizegetusos valdovų eilę: Decenėjas, Komosikas, Korilas, Dorpanėjas, Decebalas. Ilgą laiką į tokią vertingą informaciją niekas nekreipė dėmesio gal todėl, kad vėliau gyvenusio rašytojo kūrinyje ji atrodė pernelyg detali. Akademikas K. Daikovičius įrodė, kad ji teisinga, nes šią informaciją patvirtina ir kiti šaltiniai.

 Decenėjas, pirmasis Transilvanijos dakų karalius po Burebistos nužu-

dymo, nėra nežinoma asmenybė, ir jo įžengimas į sostą visai natūralus dalykas,— jis buvo artimiausias velionio karaliaus bendražygis. Tiktai Jordanas pamini Komosiką, o Korilo vardą, tiesa, kiek iškreiptą, mini Romos rašytojas Frontinas, kuris Domiciano laikais parašė veikalą *„Strategemata"* (karo anekdotų rinkinį). Frontinas pasakoja apie dakų valdovą Skorilą, kuris, nors ir žinodamas, kad Romą niokoja vidaus karai, nesiryžo jos užpulti, galvodamas, kad priešininkai gali susitaikyti, kai tik iškils išorės pavojus. Reikia manyti, kad dakai puoselėjo planą užpulti Romos provincijas įpiečiau Dunojaus, bet karalius Skorila, norėdamas numaldyti savo tautiečių karo įkarštį, davė pamokantį pavyzdį. Supiudė du šunis, o kai jie pradėjo draskytis, liepė prie jų paleisti vilką; šunys paliovė kandžiojęsi ir puolė vilką. Frontinas priduria, kad, paveikti šio iškalbingo pavyzdžio, dakai nepuolė imperijos.

Mokslininkų nuomonės sutampa tuo klausimu, kad Skorila, apie kurį rašo Frontinas, yra tas pats Korilas, minimas Jordano kūrinyje; ši aplinkybė dar labiau padidina pastarojo informacijos vertę. Taip pat nėra jokios abejonės, kad gotų kronikininko minimas Dorpanėjas yra Diurpanėjas, pagal Orosijų. Tiesa, Dionas Kasijus tiesioginiu Decebalo pirmtaku laiko karalių Durasą; gali būti, kad čia turime reikalą su monarchu, žinomu dviem vardais; šiaip ar taip, įvykiai, apie kuriuos rašo Dionas Kasijus, siedamas su Durasu, yra identiški įvykiams, su kuriais, pagal Jordaną, yra susijęs Dorpanėjas.

Jordano teigimą puikiausiai patvirtina Sarmizegetusoje (Munčelul Gredištėjoje) vykdyti archeologiniai kasinėjimai. Vienoje didelės civilinės gyvenvietės sodyboje rastas nepaprastos formos ir dydžio indas. Jis kūgio formos, apie 1 m aukščio, jo viršaus skersmuo daugiau negu 1 m, o dugno 1—2 m. Sunku ir įsivaizduoti, kur jį galėjo naudoti, veikiausiai jis buvo skirtas kulto tikslams. Šis indas reikšmingas tuo, kad puodžius keturis ar penkis sykius įspaudė šone du įrašus vieną šalia kito. Pirmasis įrašas DECEBALUS, o antrasis — PER SCORILO. Tokiu būdu — DECEBALUS PER SCORILO.

Sprendžiant pagal lotyniškas įspaustų žodžių raides, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad įrašas lotyniškas. Tačiau lotynų kalba šis įrašas neturi jokios prasmės, nes jis klaidingas gramatiniu požiūriu, be to, aiškiai matyti, kad šį indą žiedė vietinis puodžius. Vadinasi, K. Daikovičius teisingai galvoja, kad įrašas ant šio Sarmizegetusoje rasto indo yra dakiškas, ir jį galima išversti šitaip: Decebalas, Skorilos sūnus; žodis *per* (giminingas lotynų kalbos žodžiui *puer*) trakų-dakų kalba reiškia „sūnus".

Tokiu būdu garsusis Decebalas pasirodo esąs Skorilos sūnus. Sunku ir įsivaizduoti, kad Trajano būsimojo priešo tėvas buvo ne Frontino mini-

mas Skorila ir atitinkamai ne Korilas pagal Jordano metraščius. Tokiu būdu Duras-Diurpanėjas galėjo būti Skorilos brolis (atseit, Decebalo dėdė), kuris, matyt, užėmė sostą dėl Decebalo nepilnametystės. Perduodamas valdžią Decebalui, Duras-Diurpanėjas jau buvo senas (tatai sužinome iš Diono Kasijaus) ir nebeįstengė atremti puolimų, o Decebalas tuo metu buvo pačiame jėgų žydėjime. Tokiu būdu pasitvirtina ir Jordano informacija, kad Decenėjas, Komosikas, Skorila, Duras-Diurpanėjas ir Decebalas tikrai buvo Burebistos įpėdiniai.

Sunkiau nustatyti, kada kiekvienas iš jų valdė. Težinome tiktai dvi tikslias datas: 44 m. prieš m. e., kada mirė Burebista ir Decenėjas įžengė į dakų valstybės sostą, ir 87 mūsų eros metus, kada Duras-Diurpanėjas užleido sostą Decebalui. Be to, turime duomenų, kad Skorila valdė 40 metų ir kad jo laikais Romoje vyko maištai. Ar galima nustatyti Transilvanijos valdovų chronologiją, turint tokius menkus duomenis?

Raktas šiai chronologijai yra Skorilos viešpatavimo laikotarpis. Kalbėdamas apie Romos valstybės vidaus neramumus, Frontinas galėjo turėti omenyje vidaus karą tarp Oktaviano ir Antonijaus (32—31 m. prieš m. e.), neramumus, mirus Kaligulai (41 mūsų eros metais), arba ilgiau trukusią suirutę prieš ir po Nerono mirties (68—69 mūsų eros metais). Pirmieji įvykiai buvo pernelyg toli nuo Frontino laikų, tačiau, juos imant dėmesin, išeitų, kad Decenėjas ir Komosikas abudu valdė 12—13 metų. Jeigu Skorila būtų pradėjęs valdyti anuo metu, tai jo keturiasdešimties metų viešpatavimas dakų krašte būtų turėjęs pasibaigti 8—9 mūsų eros metais. Tokiu atveju jo sūnus Decebalas negalėjo užimti sosto 87 mūsų eros metais. Po Kaligulos mirties kilę neramumai chronologiniu požiūriu priimtini, tačiau jų trukmė pernelyg trumpa, ir nieku gyvu tos suirutės negalima laikyti, Frontino žodžiais tariant, vidaus karu *(arma civilia)*. Tikriausiai turimi galvoje 68—69 metų įvykiai, tikrasis pilietinis karas, kada keturi varžovai siekė Romos sosto ir trys iš jų krito nužudyti.

Ar tie neramumai vyko Skorilos valdymo pradžioje, ar pabaigoje? Mano nuomone, pabaigoje. Politinis atsargumas yra veikiau būdingas valdovui su keturiasdešimties metų patirtim, negu ką tik į sostą įžengusiam jaunam karaliui. Be to, nepamirškime, kad, perleisdamas valdžią Decebalui, Duras-Diurpanėjas jau buvo senas; tikriausiai nebe jaunas jis paveldėjo sostą iš savo brolio Skorilos.

Reikia manyti, kad apie 70 mūsų eros metus baigėsi ilgas Skorilos viešpatavimas dakų valstybėje. Jei laikysime, kad 69 mūsų eros metų pirmaisiais mėnesiais Transilvanijoje dakai užpuolė Meziją, kaip informuoja Tacitas,— prisiminkime, jog Skorila nesutiko pulti Romos imperijos,— prieisime išvadą, kad užpuolimo metu karalius jau nebegyveno ir

sostą buvo perėmęs jo brolis Duras-Diurpanėjas. Jis ruošė žygius į Romos provincijas, 85—86 metais jo valdomi dakai užpuolė Meziją.

Taigi po truputį aiškėja Oreštijos kalnuose viešpatavusių dakų karalių chronologija. Decebalas valdė nuo 87 ligi 106 metų, kol Dakiją užkariavo Trajanas. Jo dėdė Duras-Diurpanėjas karaliavo nuo 68 ar 69 metų, o Skorila — nuo 28 ar 29 m. Decenėjui ir Komosikui lieka laikotarpis nuo 44 m. pr. m. e. ligi 28 mūsų eros metų; gal kiek ir per ilgas periodas, bet įmanomas, juo labiau kad Jordanas galėjo būti praleidęs kokį nelabai žymų karalių.

KAS VYKSTA KITOSE DAKIJOS DALYSE?

Iš Jordano sužinojome apie Transilvanijos dakų valstybę su centru Oreštijos kalnuose, tačiau šis metraštininkas nepaliko jokių duomenų apie kitas Dakijos dalis. Deja, ir kiti šaltiniai šiuo klausimu labai mažai ką sako.

Šitaip yra anaiptol ne todėl, kad romėnai nebūtų domėjęsi dakais. Net po Burebistos mirties, suirus jo valstybei, dakai tebekėlė pavojų Romos imperijai. Argi Lukano epopėja „Farsalia" nepersunkta dakų grėsme? (Tiesa, veikale aprašomas karas tarp Cezario ir Pompėjaus, bet jis sukurtas mūsų eros I šimtmečio viduryje). O Horacijus rašo, kad žinios apie kovas su dakais buvo Romoje nuolatinės pokalbių temos Augusto laikais. Jau nekalbu apie Ovidijaus poemas, kuriose dažnai minimas dakų pavojus. Pridursiu dar tokio masto istoriko, kaip Tacitas, paliudijimą; jis jau anksčiau minėtoje pastraipoje kaltina dakus, kad jie esą „žmonės, kuriais niekada negalima pasikliauti" (matyt, žiūrint romėnų akimis!). Tikriausiai dakai kėlė Romai nemaža rūpesčio I šimtmečio prieš m. e. antroje pusėje ir visą sekantį šimtmetį, todėl dažnai ir minimi. Tačiau apie juos daugiausia kalbama anonimiškai. Senovės istorikai rašo apie dakų „gentis", apie jų „karalius" ir „valdovus", retai paminėdami jų vardus. Išsamesnių žinių turime apie pirmųjų metų įvykius po Burebistos mirties, tačiau vėlesnė informacija labai paviršutiniška.

Kaip romėnų priešas, Augusto viešpatavimo pradžioje minimas karalius Kotisas, apie kurį istorikas Floras rašo lakoniškoje, tačiau įtaigioje pastraipoje: „Dakai gyvena už kalnų. Iš ten, vedami karaliaus Kotiso, puldinėja ir niokoja kaimynines žemes, kada Dunojus užšąla ir susijungia abu krantai." Kai pilietinis karas pasibaigė Oktaviano pergale, romėnai ėmėsi atsakomųjų žygių ir Kotisas buvo sumuštas. Gal būt, jį nugalėjo Markas Licinijus Krasas. Horacijus vienoje odėje, skirtoje savo protekto-

riui Mecenai, pataria nebesisieloti dėl Romos, nes Kotiso kariuomenė sutriuškinta. Remdamiesi Floro užuomina apie kalnus, už kurių gyvena Kotiso dakai, istorikai daro išvadą, kad jų karalystė buvo kur nors Banate ar Oltenijoje, abiejose kalnų pusėse.

Kai kuriuose istoriko Svetonijaus parašytuose Augusto biografijos rankraščiuose užsimenama apie Kotisą ryšium su pilietiniu karu, tačiau tuose rankraščiuose vartojamas ne Kotiso, bet Kosono vardas. Apie jį kalba Antonijus, kad jis turėjęs giminystės ryšių su Oktavianu (būsimuoju imperatorium Augustu), Antonijaus varžovu dėl Romos sosto; sklido kalbos, kad Oktavianas išleido savo dukterį Juliją už getų karaliaus, o pats turėjo vesti jo dukterį. Tatai buvo jokio pagrindo neturintis šmeižtas, skleidžiamas Oktaviano priešininkų; bet šis faktas, kad ir be vedybinių planų, liudija apie buvusius gerus santykius tarp Kosono getų ir Antonijaus priešininko.

Svetonijus kalba apie Kosoną, kaip apie getų karalių; tai vienintelis kartas, kai jį pavadino vardu, o ne „daku"; ši aplinkybė leidžia galvoti, kad jo karalystė ar tik genčių sąjunga buvo kur nors prie Dunojaus žemupio, o gal ir Munteanos lygumoje. Ar šis karalius buvo tas pats Kosonas, kurio vardas iškaltas ant auksinių monetų, nukaldintų Bruto, vieno iš Cezario žudikų? Labai įtikimas dalykas. Vadinasi, jo istorija šitokia: paėmęs valdžią didesnėje Burebistos valstybės dalyje, Kosonas sudarė sandėrį su Marku Brutu, kuris Makedonijoje ruošėsi karui prieš Oktaviano, Antonijaus ir Lepido triumviratą. Galimas daiktas, kad getų karalius davė Brutui kareivių, mainais gaudamas Romos pavyzdžio auksinių monetų su iškaltu savo vardu. Mūšį prie Filipų (42 m. prieš m. e.) Brutas pralaimėjo ir nusižudė, o Kosonas turėjo prašyti Oktavianą atleidimo už nelemtąjį sandėrį su jo priešininku; vėliau su tuo pačiu Oktavianu jis taip susibičiuliavo, kad 32—31 m. pr. m. e. Romoje pradėjo sklisti gandai apie vedybinius planus.

Ir kitas padunojės getų-dakų valdovas Dikomas buvo įsimaišęs į Romos vidaus karus. Jį, matyt, ir turėjo galvoje Dionas Kasijus, rašydamas, kad getai išsiuntė pasiuntinį pas Oktavianą, bet, nieko nepešę, kreipėsi į Antonijų. Dikomas išsiuntė jam paramą; kažkiek dakų pateko į nelaisvę mūšyje prie Akcijaus 31 m. prieš mūsų erą. Oktavianas įsakė jiems kautis cirke su kitais belaisviais.

Tuo metu, kai, tarpininkaujant ir kontroliuojant Romai, Juodosios jūros pakraščius valdė graikų miestai, Dobrudžo centrinė dalis suskilo į tris nedideles karalystes (Rolas valdė pietinę dalį, Dapikas vidurinę, o Ziraksas šiaurinius rajonus palei Dunojaus žiotis). Šie trys karaliukai buvo dalyviai liūdnos istorijos, kurią dabar papasakosime.

Cezaris planavo didelį žygį, norėdamas susidoroti su dakais, tačiau jo mirtis sutrukdė šiuos ketinimus, kurių nebegalvojo realizuoti nei triumviratas, nei Augustas po pergalės prie Akcijaus. Pagaliau nebuvo nė reikalo: susiskaldę į daugelį nedidelių karalysčių bei genčių, dakai nebekėlė tokio pavojaus, kaip valdant galingajam Burebistai. Vis dėlto dažni dakų puldinėjimai nedavė imperijai ramybės. Tiesa, nebuvo prasmės ruošti didelę kampaniją, kuri galėtų paskatinti dakus vėl susijungti į grėsmingą valstybę, tačiau buvo aišku, kad be karinių represijų nebus galima apsieiti. Romėnų valdas prie Dunojaus pietinės dalies dažnai puldinėjo Munteanos lygumoje gyvenantys dakai. Užkariavus Dobrudžą, nebūtų sunku juos sutramdyti. Tokiu būdu romėnai vėl užsimojo vykdyti nuo seno puoselėtą planą — užvaldyti teritoriją tarp Dunojaus ir jūros. Trūko tiktai preteksto, bet ir tas greitai atsirado.

29 m. prieš m. e., pasakoja Dionas Kasijus, bastarnai užpuolė trakų gentį denteletus, romėnų sąjungininkus. Gal ne tiek juos gindamas, kiek bijodamas, kad dakai neįsiveržtų į Makedoniją, romėnų karvedys M. Licinijus Krasas, padedant dakų-getų karaliukui Rolui, puolė juos ir nugalėjo. Už dalyvavimą šiame pergalingame mūšyje Rolas iš paties Oktaviano, su kuriuo susitiko Korinte, gavo romėnų bičiulio ir sąjungininko titulą.

Sekančiais metais tarp Rolo ir jo šiaurinio kaimyno Dapikso iškilo konfliktas. Romėnų „bičiulis ir sąjungininkas", pasinaudodamas savo titulu, kreipiasi į Krasą pagalbos. Romėnų karvedys nė akimirkos nedvejoja,— juk tai puikiausias pretekstas įsibrauti į Dobrudžą. Apimti panikos, Dapikso raitininkai pabėga, trypdami savo pėstininkus. Kai raiteliai pasitraukė, Krasas pėstininkus išmušė. Su kariuomenės likučiais Dapiksas užsidaro tvirtovėje, kurią romėnai apsiaučia. Kažkoks išdavikas graikiškai susimoko su Krasu (Dapikso dakai nemokėjo šios kalbos) atiduoti tvirtovę: pro atidarytus vartus romėnai ir Rolo dakai įsiveržia vidun. Didvyriškai kaudamasis savo kariuomenės priešakyje, Dapiksas žūsta. Nelaisvėn paimto jo brolio Krasas pasigaili ir paleidžia į laisvę, tačiau romėnai nebuvo tokie gailestingi taikiems aplinkinių kaimų gyventojams, kurie su savo kaimenėmis ir brangesniais daiktais buvo pasislėpę oloje, vadinamoje „Keire". Krasas užblokuoja visas landas ir badu priverčia dakus pasiduoti.

Po šio mūšio Krasas nebegrįžo į savo provinciją. Atskleisdamas savo ketinimus užkariauti visą Dobrudžą, be jokio preteksto jis užpuola Ziraksą, trečią Dobrudžo valdovą. Romėnų kariuomenė žygiuoja tiesiai į

Genuklą, stipriausią Zirakso tvirtovę prie Dunojaus: Krasas žinojo, kad ten buvo laikomos vėliavos, kurias Hibrida prarado gėdingai pralaimėtame mūšyje 61 m. prieš m. e. Gerai žinodamas, kad pats vienas nepajėgs priešintis, Ziraksas persikelia į kairiąją Dunojaus pusę prašyti skitus pagalbos. Jam išvykus, po trumpo, tačiau atkaklaus mūšio romėnai tvirtovę užgrobia. Dabar jau visas Dobrudžas romėnų rankose.

Tiesa, romėnai nesudarė naujos provincijos iš okupuotų teritorijų. Jiems buvo naudingiau ginti Dunojaus liniją getų sąjungininkų jėgomis, negu romėnų krauju. Rolas buvo pirmasis, kuris romėnų vardu ir jų interesais valdė Dobrudžą. Jam mirus, Kraso užgrobtoje teritorijoje buvo įsteigtas nuo Romos priklausomas Trakijos odryzų karalystės protektoratas, o pajūrio zonoje įsikuria romėnų karinis postas — pajūrio prefektūra, pavaldi Makedonijai.

DAKAI IR ROMĖNAI LIGI DECEBALO

Ne visus žinome getų-dakų „karaliukus", kurie valdė po Burebistos mirties; ne visuomet galime įterpti į laiką ir erdvę įvairius to laikotarpio istorinius įvykius, apie kuriuos probėgomis teužsiminė senovės rašytojai. Tiktai vienas dalykas aiškus: I šimtmečio prieš m. e. pabaiga ir visas sekantis šimtmetis buvo paženklintas didvyriškomis ir dramatiškomis kovomis prieš Romos grėsmę. Šiuo tikslu Kosonas ir Dikomas įsimaišė į Romos valstybės pilietinį karą. Šiuo tikslu dakai-getai suruošė daug žygių į romėnų valdas.

Dakai dažnai įsiverždavo ir niokodavo Romos provincijas į pietus ir vakarus nuo Dunojaus, kartais jie padėdavo kitoms tautoms, kurios kovojo, norėdamos nusimesti romėnų jungą. Ar Kotisas nuolat nepuldinėjo teritorijos prie Dunojaus pietinės dalies? Ar dakai nepersigavo per užšalusį Dunojų į Panoniją, kai 10 m. pr. m. e. ten kilo maištas, ir ar neužpuolė šios neseniai susikūrusios Romos provincijos? Patį Tiberijų, būsimąjį imperatorių, Augustas atsiunčia iš Galijos atremti puolimo. Netrukus dakai sykiu su tauriskais bei anartais, gyvenančiais Dakijos šiaurvakariuose, ir kitomis padermėmis vėl užpuola Panoniją. Romėnų karvedys Markas Vicinijus, kovojęs su dakais kitame fronte, juos sumuša ir nusiveja Murešo slėniu ligi pat Dakijos centro. 6 mūsų eros metais dakai ir sarmatai įsiveržia į Meziją, tačiau Cecina Severas juos išstumia.

Romėnų reakcijos netenka ilgai laukti. Pirmieji žingsniai — tai Dobrudžo užkariavimas ir pavedimas valdyti ištikimiems šalininkams (pradžioje Rolui, vėliau odryzų karaliams). Mūsų eros pradžioje (pagal naujuosius

duomenis 11—12 metais) Panonijos valdovas Kornelijus Lentulas ir Mezijos karo komendantas Sekstas Elijas Katas suruošia stambią karinę akciją. Lentulas, vykdęs operacijas Oltenijoje bei Banate, nugalėjo dakus ir nustūmė į kairę Dunojaus pusę, o palei upę išstatė įgulas. Tačiau, kaip pasakoja Floras aukščiau minėtame skyriuje, Dakija nebuvo nugalėta, tiktai jos grėsmė Romai sumažinta. Sekstas Elijas Katas ėmėsi Munteanos lygumoje naujų priemonių imperijos sienoms apsaugoti ir iškėlė daugumą priešiškai nusiteikusių gyventojų. Strabonas pasakoja, kad penkiasdešimt tūkstančių getų romėnai perkėlė piečiau nuo Dunojaus. Romėnai sunaikino klestinčias Popeščio ir Piskul Krešanio dakų gyvenvietes; nuo mūsų eros pradžios ten staiga baigiasi archeologiniai duomenys. Tiktai daug šiauriau, Tinosule ir Pojanoje, tebeklestėjo dakų gyvenvietės. Augustas savo politiniame testamente didžiuojasi, kad jo kariuomenė „persikėlusi per Dunojų, privertė dakus pasiduoti romėnams".

Silpna odryzų karalystė nepajėgė apginti Dobrudžo. Imperatoriaus Klaudijaus laikais ši romėnams pavaldi karalystė perorganizuojama į naują provinciją ir pavadinama Trakija, Dobrudžas prijungiamas prie Mezijos. Sudaroma stipri gynybinė sistema, Romos įgulos išdėstomos miestuose palei dešinį Dunojaus pakraštį, tiesiami strateginiai keliai lengvam ir greitam kariuomenės perkėlimui. Imperatoriaus Nerono laikais Mezijos vietininkas Tiberijus Plautijus Silvanas Elianas 62—66 mūsų eros metais, sekdamas Kato pavyzdžiu, įvykdo stambią akciją. Įvairiais būdais, daugiau diplomatiniu keliu, negu prievarta, jis perkelia iš teritorijos, esančios į šiaurę nuo Dunojaus žiočių, 100 000 gyventojų: getų, bastarnų ir sarmatų. Ši akcija turėjo dvejopą tikslą: viena, iškėlus šiuos žmones iš gimtųjų sodybų, rečiau buvo bepuldinėjama Dunojaus linija, ir antra, šie pavergti žmonės, apsigyvenę Mezijoje, galėjo apdirbti didelius žemės plotus. Beje, užrašas Plautijaus Silvano garbei šiuo klausimu yra aiškus ir tvirtina, kad perkėlimas įvykdytas *ad praestanda tributa,* kad galėtų apdirbti žemę ir mokėti mokesčius.

Net ir šios priemonės neatgrasino dakų, jie vis vien puldinėjo romėnų valdas. Jeigu Skorila galvojo, kad, norint atitolinti Romos grėsmę, dakams kur kas naudingiau neliesti imperijos, kol ten vyksta vidaus karas, tai jo įpėdinis bei jo amžininkai dakai iš kitų vietovių manė, kad puolimas yra geriausia priemonė apsiginti, todėl 69 mūsų eros metais dakai vėl užpuola Meziją. Romėnų Flavijų dinastija ėmėsi naujų priemonių Dunojui ginti, pastatė specialų laivyną — *classis Flavia Moesica* — upei saugoti; laivai bazavosi Sireto upėje, Edžise ir Barbošyje. Tačiau 85—86 metų žiemą, kada Sarmizegetusą valdė Duras-Diurpanėjas, buvo suruoštas grėsmingas užpuolimas. Dakų būriai, gal net vadovaujami Decebalo, įsi-

veržia į Meziją, įvyksta pirmas smarkus susirėmimas su romėnais. Jis atskleidžia naują Transilvanijos dakų valstybės etapą, paskutinį ir patį didvyriškiausią etapą.

Laikotarpis nuo 44 metų prieš m. e. ligi 85 mūsų eros metų politiniu požiūriu pasižymi atkaklia dakų kova prieš Romos ekspansiją. Ši kova tik dalinai buvo sėkminga. Tiesa, Roma neruošė didelio karo Dakijai užkariauti, tačiau galingos Romos imperijos replės nenumaldomai vis stipriau ir grėsmingiau spaudė. Dobrudžas užkariautas, gyventojai ištremti iš Popeščio ir Piskul Krešanio, didelė Munteanos lygumos ir pietinės Moldavijos dalis pateko į karinę, o gal ir į politinę Romos priklausomybę, Dunojumi plaukioja romėnų karo laivai — štai koks tos kovos rezultatas po šimtmečio. Dakija dar neparblokšta, tačiau jos pozicijos kur kas blogesnės, negu Burebistos laikais.

Didėjanti Romos grėsmė vėl paskatino visus laisvuosius dakus susijungti į vieną valstybę. Karaliaus Skorilos pamokymas lietė ne vien romėnus: iš to pavyzdžio, kai du šunys liovėsi piautis ir sykiu puolė vilką, dakai, matyt, pasimokė, nes susivienijo kovai prieš bendrą priešą. Be abejo, nesuklysime tvirtindami, kad šis susivienijimo procesas, tiksliau sakant, pakartotinis susijungimas, prasidėjo dar Skorilai viešpataujant. Jį tęsė Duras-Diurpanėjas ir užbaigė Decebalas; tuo metu dakų valstybė labai suklestėjo ir turėjo didelę karinę galią. Stovėdami ant slenksčio politinių ir karinių įvykių, kurie nužymėjo didvyriško karaliaus viešpatavimą, pasakojimą nutrauksime ir pasidairysime po dakų šalį.

PENKTAS SKYRIUS

KELIONĖ Į DAKIJOS ŠIRDĮ

Istorijos galima išmokti iš knygų, tačiau žmonių buitis geriausiai pažįstama, lankant sodybas, savo akimis matant gyvenvietes, gyvenamuosius būstus, įrankius, meno dirbinius. Todėl šis skyrius ir bus kelionė po Dakiją.

Tikriau sakant, kelionė į jos centrą, į Oreštijos kalnų rajoną. Niekur kitur taip aiškiai nematyti, kokį aukštą kultūros laipsnį buvo pasiekę dakai Burebistos ir Decebalo laikais. Niekur kitur nėra didesnių gyvenviečių ir galingesnių tvirtovių, niekur kitur nerandama tobulesnių įrankių ir puikesnių meno dirbinių. Šis milžiniškas archeologinis kompleksas atspindi daugelio kartų kūrybinę veiklą, getų-dakų religiją ir papročius, šios tautos genijų. Gausiose ir turtingose šio rajono gyvenvietėse geriausiai matyti senovės dakų civilizacija, čia apsilankius, kyla noras pakeliauti po visą kraštą. Ar ši kelionė bus taip pat įdomi, kaip ir kasinėjimo darbai, kuriuos jau daug metų vykdo akademikas K. Daikovičius, priversdamas griuvėsius atskleisti savo paslaptis? Skaitytojas neturi pamiršti, kad keliausime mintimis. Tatai neatstos tikro apsilankymo į tas vietas, kur gyveno, dirbo ir kovojo mūsų proseneliai. Pats talentingiausias dailininkas nenutapys ir pats geriausias rašytojas neaprašys to, ką keliautojas gali pamatyti savo akimis. O šios knygos autorius nei dailininkas, nei rašytojas.

Kelionė knygos puslapiais irgi turi savo privalumą. Ji greita, nevarginanti, nėra pavojaus pasiklysti, galima ilgėliau stabtelėti vienoje ar kitoje vietoje, nereikia tekinam lakstyti, kiek tinkamas gali sugrįžti į tą pačią vietą ir mintimis vėjo greitumu gali aplėkti visą šalį. O iš tikrųjų — ar dabar galima aplankyti Hunedoaro tvirtoves, Popeščio gyvenvietę? Žinoma, galima, bet turisto akis jau pamatys nebe viską.

Tad negaišdami leiskimės į kelionę. Pavaikščiokime po Oreštijos kalnus, po tenykštes dakų gyvenvietes.

Kiekviename žingsnyje aptinkami dakų gyvenviečių pėdsakai. Kai kurie pastatai išdidžiai dunkso vieniši kalnų viršūnėse, tartum erelių lizdai. Tatai tvirtovės, kurios pastatytos tinkamiausiose vietose atremti priešo antpuoliams; fortifikacijos Piatra Rošyje ir Blidaro pakilumose yra pačios būdingiausios. Kai kurias tvirtoves papėdėse supa civilių gyventojų sodybos. Šitokio pobūdžio yra Kosteščio tvirtovė, tikras didelės gyvenvietės akropolis, arba stipri fortifikacija Deal Gredištėjoje, paskutinis prieglobstis užpuolimo atveju. Kitose šalies dalyse įtvirtintos gyvenvietės yra genčių centrai. Popeštyje žemių pylimai, sustiprinti žemėn sukaltų rąstų aptvara, juosia dešimtis, o gal net ir šimtus sodybų. Didelę Pojanos gyvenvietę ant aukšto Sireto kranto supa daugybė neįtvirtintų kaimų.

Atvirų neįtvirtintų sodybų yra ir Oreštijos kalnuose. Jų pėdsakai aptikti didelėje ir vaizdingoje Lunkanų plynaukštėje keturiasdešimtyje ar penkiasdešimtyje Faca Četėjos terasų, kurios tiktai iš dalies yra suformuotos žmogaus rankos, ir prie Apė Gredištėjos žemupio, Buciume. Tai tikri kaimai, kartais kone miesteliai su dideliu gyventojų skaičiumi. Yra ir kitokio pobūdžio gyvenviečių, labai panašių į šių laikų Rumunijos kalniečių kaimus: sodybos išsimėčiusios progumose, ant terasų ir šlaitų; ir patyrusi archeologų akis pastebi viską: indų šukes, įvairius daiktus ir šį kraštą trypusių Romos karių siautėjimo liudininkus — gaisravietes. Vien tik Oreštijos kalnuose šiandien žinome apie šimtą dakų gyvenviečių.

Pastarųjų metų tyrinėjimai iškėlė į dienos šviesą dar vieną būstų rūšį: dakų gyvulių augintojų palapines. Kasinėjant Brindušicos pievas, Rudelės viršukalnę (1300 m aukštyje) ir Melėjos terasas bei plynaukštę (1400 m aukštyje) į pietryčius nuo Sarmizegetusos, aptikti mediniai gyvulių augintojų būstai, neužglaistyti ir neištinkuoti moliu, su būdingu inventorium, kurį daugiausia sudaro indai. Gyvulių augintojai čia gyvendavo tiktai vasarą: rudenį su kaimenėmis jie nusileisdavo į slėnį, į dideles gyvenvietes. Prieglobstį jiems teikdavo ne tik tam tikslui statytos palapinės. Užėjus blogam orui, būdami toli nuo namų, piemenys slėpdavosi urvuose. Gal kartais tie urvai pakeisdavo palapines ir tarnaudavo prieglobsčiu visą ganiavos laikotarpį. Šitaip aiškintini dakų medžiaginės kultūros pėdsakai, aptikti urvuose prie Nandru (Hunedoaro raj.), Baja de Fiere (Oltenijoje) arba Horcilų uoloje prie garsiojo Bai Herkulano kurorto.

Kokią gyvenvietę pirmiausia aplankysime? Turistų papročiu, pradžioje pasuksime prie dakų tvirtovių.

Eidami plačiu Apė Gredištėjos slėniu, pirmiausia išvysime Kosteščio tvirtovę. Nežinia, kaip ją vadino senovėje, tačiau tikras dalykas, kad ji

buvo galinga tvirtovė, pastatyta didelės civilinės gyvenvietės centre, Transilvanijos dakų karalių nuolatinė rezidencija. Taip pat tikras dalykas, kad dakai gerai parinko jai vietą: čia kalnų apsuptas slėnis staigiai susiaurėja, todėl pasidaro lengviau ginti kelius į Sarmizegetusą.

Dakų tvirtovės labai panašios viena į kitą, tačiau nėra vienodos. Jų išplanavimas priklauso nuo vietovės, skirtingi ir fortifikacijų elementai, jau nekalbant apie matmenis.

Kosteščio tvirtovę juosia žemių pylimas (prie pagrindo 6—8 m pločio, dar ir šiandien 2,25 m aukščio); jis juosia ne tiktai kalvos viršūnę (561 m), bet ir žemiau esančias terasas. Į pylimą buvo sukalti stori mediniai rąstai, vienas su kitu sujungti karklų pynėmis ir apdrėbti moliu; už tokios aptvaros slėpdavosi gynėjai. Tvirtovės apsaugai nereikėjo griovių, kadangi stačiu šlaitu dar sunkiau užkopti, negu dirbtinio griovio sienomis. Pylimas nebuvo ištisinis; prie vartų pylimo galai užėjo vienas už kito, sudarydami gniaužtų formos įėjimą; jeigu priešui pavykdavo išmušti sunkius medinius vartus, jis turėdavo praeiti tarp pylimo galų, palikdamas sparnus atvirus tvirtovės gynėjų smūgiams. Įveikęs šią kliūtį, priešas tuojau pat atsidurdavo prieš kitą stiprią akmens mūro tvirtovės sieną. Kosteštyje tokia siena nejuosė visos plynaukštės: ji buvo pastatyta tiktai palei lėkštesnįjį, lengviau įkopiamą skardį; aukšta ir stora akmens mūro siena buvo sunkiai įveikiama kliūtis užpuolėjams.

Tvirtovių sienas dakai statė graikų pavyzdžiu, prisitaikydami prie Oreštijos kalnų sąlygų; mokslininkai pavadino šį statybos būdą *murus dacicus* (dakų mūras). 3 metrų storio Kosteščio gynybinė siena iš vidaus ir išorės buvo pastatyta iš taisyklingos formos *(opus quadratum)* įvairaus dydžio kalkakmenio luitų (maždaug 60—80 cm ilgio, 40—60 cm aukščio ir 30—40 cm pločio); sienos ertmė būdavo užverčiama žemėmis, akmenimis bei luitų skeveldromis. Dakai nenaudojo rišamojo skiedinio, statydami mūrines sienas; atrodytų, jog tarpsienio ertmę užpildžiusios įvairios medžiagos galėtų išversti tos 3—4 m aukščio sienos luitus. Dakų statybininkai sumaniai išsprendė šią problemą. Akmenų luituose iš vidaus pusės jie iškaldavo kregždės uodegos formos įgaubas, platesnes išorinės sienos pusėje, o siauresnes vidinėje. Luitus su įgaubomis klodavo priešais kits kitą, o į tas įgaubas skersai visą sieną, lyg kokį inkarą, guldydavo storą rąstą su vienodai užtašytais galais. Įkloję rąstą, ertmę užpildavo žemėmis ir akmenimis: šitoks procesas kartodavosi, sudėjus kiekvieną eilę akmeninių luitų. Ir tada akmenys ir žemės galėjo spausti luitus kiek nori — stori rąstai tvirtai laikė sieną. Žinoma, po tam tikro laiko tie rąstai sutrūnydavo, bet tuo metu siena jau būdavo pakankamai susigulėjusi ir jai nebegrėsdavo pavojus išvirsti.

Ant sienos viršaus nuožulniai į lauko pusę būdavo suklojama perskeltų rąstų lietaus vandeniui nutekėti; juos apkasdavo žemėmis, kad priešai neuždegtų.

Kai kuriose vietose sienų mūrai sutvirtinti panašiu būdu statytais bokštais, kurių apačioje buvo maisto ir ginklų sandėliai, o viršuje — gyvenamosios patalpos ir kovos aikštelės gynėjams. Ant kalkakmenio luitų už sienų buvo pastatyti net kovų prietilčiai.

Jeigu priešas įsiverždavo už pylimo, juosiančio tvirtovę, ir negalėdavo užsiropšti ant sienos, tai turėdavo skverbtis palei keturkampio bokšto sienas. Čia pat buvo kiti vartai, kuriuos reikėjo išlaužti (antrojo dakų karo metu tie vartai buvo užkrauti Kosteščio šventyklos kolonų pamatų akmenimis), norint labai stačiu šlaitu užkopti į aikštę. Buvo dar viena kliūtis: dvieilė storų rąstų aptvara. Tiktai įveikęs šią kliūtį, priešas galėjo pulti du gyvenamuosius bokštus viršūnėje ir užimti tvirtovę. Kosteščio tvirtovę sergėjo ne tiktai šie įtvirtinimai, bet ir daug smulkesnių fortifikacijų. Stiprus bastionas saugojo kelią į tvirtovę. Dar vienas atskiras bokštas stūksojo už pylimo palei tvirtovės sieną. Ypač reikia paminėti bokštą aukštoje Čiokucos viršukalnėje ir daug stipresnius įtvirtinimus Četecuja Inaltos pakilumoje netoli tvirtovės. Kaip matome, Oreštijos kalnų įtvirtinimai sudarė ne tik ištisą gynybinę sistemą Sarmizegetusai apsaugoti, bet kiekviena tvirtovė užpuolimo atveju galėjo ir savarankiškai gintis.

Panašūs gynybiniai elementai, kaip Kosteštyje, aptinkami ir kitur. Tiesa, nė vienos kitos tvirtovės nejuosia žemių pylimas, bet tarp Čioklovinos ir Ponoričio yra ilgas ruožas tokio pylimo, trukdžiusio priešui Strejulo slėniu nusigauti į Sarmizegetusą. Netoliese, 821 m aukštumoje, tuo pačiu tikslu pastatyta Piatra Rošijos tvirtovė, tikras erelių lizdas: ją iš trijų pusių supa bedugnė su kraujo spalvos akmens skardžiais. Šios fortifikacijos planas nėra toks netaisyklingas, kaip Kosteščio tvirtovės; tai stačiakampis, kuriame yra 6 bokštai, viename iš jų įėjimas į tvirtovę.

Tačiau Piatra Rošijoje aptikta naujų gynybinių elementų. Antroji tvirtovė ne tokia stipri, kaip pirmoji (matyt, skubiai pastatyta prieš pat karą su Trajanu); ji statyta ne iš dailiai nutašytų blokų, bet iš uolų atplaišų, paskubomis pritaikytų šiam tikslui; akmenys surišti moliu, o kai kur net skiediniu *(opus incertum)*. Panašiai statytos ir Benicos tvirtovės gynybinės sienos. Piatra Rošijoje ant mūrinės sienos dar padaryta stačių rąstų užtvara.

Vėl sugrįžkime į Apė Greditštėjos slėnį. Palikę Kosteščio tvirtovę, įkopkime įpiečiau esančion Blidaro plynaukštėn, kur rasime pačias galingiausias fortifikacijas, sergstinčias šias lygumas. Tiesą sakant, čia ne vieniša tvirtovė, bet dvi sujungtos tvirtovės su šešiais galingais bokštais. Verti

dėmesio ir pirmosios Blidaro tvirtovės vartai, pastatyti pagal gerai žinomą senovėje sistemą — *à chicane* (su kliūtimis): patekęs į vartų bokštą, priešas negali eiti tolyn, nes jam kelią pastoja siena,— jis turi pasukti į dešinę, o tada jo sparnai lieka atviri.

Antroje Blidaro tvirtovėje patraukia dėmesį kovinių prietilčių sistema šiaurės ir vakarų pusėje. Lygiagrečiai su tvirtovę juosiančia mūrine siena už kelių metrų yra pastatyta kita siena. Tarpas tarp sienų padalintas į daugelį kazematų, kurių apačioje buvo sandėliai, o viršuje koviniai prietilčiai. Įdomi čia ir statybos konstrukcija — mūrinė siena aplinkui tvirtovę pastatyta iš lygiai nutašytų luitų, o antroji siena ir pertvaros statytos mišriu būdu *(opus mixtum):* kalkakmenio luitai bei akmenys sumūryti šachmatų tvarka.

Ir Blidaro tvirtovę sergėjo ištisas bokštų kompleksas (trys Faierago plynaukštėje, o kiti Blidaro terasomis leidosi net ligi Gredištėjos slėnio). Pati tvirtovė pastatyta labai patogioje vietoje (703 m aukštumoje), iš kurios giedrią dieną žvilgsnis aprėpia šiaurės pusėje ligi Oreštijos, o pietuose ligi Munčelul Gredištėjos.

Čia, Deal Gredištėjoje, stovėjo Sarmizegetusa — pats didžiausias dakų miestas. Čia buvo ir pati galingiausia tvirtovė, kuri užėmė net apie 3 ha žemės plotą, aptvertą netaisyklingai išplanuota mūro siena. Tačiau Sarmizegetusa neturėjo ypatingos strateginės reikšmės: nors ji buvo pastatyta 1200 m aukštumoje, bet nedominavo viršum apylinkių kaip kitos tvirtovės, nes ją supo daug aukštesni kalnai. Matyt, ji buvo apsauginio tipo tvirtovė, ir joje slėpdavosi aplinkinių vietovių gyventojai.

Deja, Sarmizegetusos tyrinėjimai buvo gana sunkūs, nes tvirtovė buvo nuniokota lobių ieškotojų, kuriuos čia, vadovaujant karininkams, praėjusio šimtmečio pradžioje oficialiai buvo atsiuntusi Austrijos iždo valdyba. Šį mokslui pražūtingą Habsburgų valdžios susidomėjimą sukėlė Deal Gredištėjoje atsitiktinai aptiktas didelis auksinių monetų lobis. Kadangi lobių ieškotojai išgriovė abejus tvirtovės vartus, dabar nebeįmanoma nustatyti, ar jie senovėje turėjo bokštus. Ligi šiol (kasinėjimai tebevyksta) ant tvirtovės sienos vienoje vietoje rastos tik prietilčio liekanos.

Sarmizegetusa ir fortifikacijos aplink ją yra ne vieninteliai objektai Rumunijoje, statyti pagal priešakinės technikos metodus. Pavyzdžiui, panašiai statyta Kepilna Sebešo upės slėnyje Benicos tvirtovė, kuri iš pietų pusės saugojo kelius į Sarmizegetusą; taip pat Piatra Kreivija netoli Alba Julijos. Tiliškos prie Sibino įtvirtinimus sudaro stiprus žemės pylimas ir du bokštai, statyti dakų metodu *(opus dacicum).* Net tolimoje Moldavijoje Bitka Doamnos aukštumoje prie Piatra Neamco miesto aptinkamos akmens mūro sienos. Atrodo, panašiu būdu statytos ir Kimpuri Surduko (Hunedo-

aroje), Oknicos bei Polovradžės (Oltenijoje) tvirtovės. Šie faktai liudija, kad dakų valstybės epochoje klestėjo vienoda materialinė kultūra.

Kitose Dakijos tvirtovėse aptinkami įvairūs elementai. Jau minėjau pylimą Popeštyje; panašus pylimas saugojo Oltenijos gyvenvietę Bukovecą. Pylimais įtvirtintos Pojanos ir Tirgo Oknos gyvenvietės Moldavijoje, Raku (Hargicos raj.), Aukštutinis Arpašulas (Sibijo raj.); jeigu pylimo šlaitas nebūdavo pakankamai status, jo papėdėje iškasdavo gilų ir platų griovį. Jo sienas sustiprindavo viena, dviem ar net keturiomis eilėmis storų rąstų (Aukštutiniame Arpašule). Pečikos gyvenvietę saugojo gilus ir platus natūralus griovys.

Per pastaruosius penkiolika-dvidešimt metų geriau ištyrinėtos dakų tvirtovės su akmens mūro sienomis Transilvanijos rytuose. Kovasnos fortifikacija buvo vaizdingai vadinama „Deivių tvirtove": ji dunkso ant vienišos, iš trijų pusių neprieinamos 900 m aukščio kalvos. Ši tvirtovė pastatyta ant plokščios viršūnės ir trijų terasų, ji panašaus tipo, kaip ir Kosteščio tvirtovė, nors ir neaptverta stambių akmeninių luitų sienomis. Pati kalvos viršūnė, atrodo, buvo aptverta statinių tvora; dvi terasas juosė mūrinės sienos, kurių vidinė ir išorinė pusė surišta molio skiediniu iš vidutinio dydžio, daugmaž taisyklingos formos luitų, o dviejų metrų pločio tarpas užpildytas žemėmis bei akmenimis kaip ir abiejose Piatra Rošijos tvirtovėse. Palei sienų galus, kurie vakarų pusėje siekia bedugnės kraštą, ant terasų stovėjo bokštai.

Vykdant kasinėjimą Žigodine, kuriam vadovavo profesorius M. Makrėja (jis taip pat tyrinėjo Kepilnos ir Aukštutinio Arpašulo fortifikacijas), paaiškėjo, kad rišamuoju skiediniu sumūrytos sienos, aptiktos kitų archeologų, priskirtinos feodalinei epochai. Čia trijose skirtingo aukščio pakilumose buvo įsikūrusios trys dakų gyvenvetės, įtvirtintos tiktai žemių bei akmenų pylimais. Šioje apylinkėje būta ir neįtvirtintų gyvenviečių, pavyzdžiui, gana skurdoka gyvenvietė aptikta Sinkrejenyje; netoli jo, kur nebuvo jokių gyvenvietės pėdsakų, rastas didelis lobis tikriausiai priklausė ne tos vietovės varguoliui, bet kokiam nors Žigodino tvirtovės aristokratui.

Kaip matome, dakai buvo sėte nusėję savo šalį įvairiausiomis fortifikacijomis — ir paprastais žemės pylimais su grioviais papėdėse, ir stipriomis tvirtovėmis su akmens mūro sienomis. Ir jų dydis buvo įvairus. Šalia Sarmizegetusos tvirtovės, užimančios 3 ha plotą, rastas kelių metrų pločio sargybinis bokštas, kurio apačia sumūryta iš akmenų, o viršutinė dalis medinė arba iš silpnai degtų plytų. Prie Kosteščio tvirtovės rasti 6 akmeniniai luitai — pamatas medinių stulpų žvalgybos bokštui; bokšte budintys

sargybiniai tikriausiai pranešdavo Decebalui apie besiartinančią romėnų kariuomenę iš Murešo pusės.

Tvirtovės rodo didelį dakų amatininkų ir statybininkų meistriškumą. Tačiau žmonių buitį geriausiai galima pažinti, tyrinėjant gyventojų sodybas. Pastatai, ypač gyvenamieji namai, rodo didelį visuomeninį skirtumą tarp aristokratijos ir paprastų žmonių, turčių ir neturtėlių.

Oreštijos kalnuose, tiksliau sakant, Kosteštyje, aptikti įspūdingi gyvenamieji pastatai. Turiu galvoje jau anksčiau minėtus gyvenamuosius bokštus: vienas buvo pietiniame, o kitas šiauriniame plynaukštės pakraštyje. Apatinė sienų dalis pastatyta dakų metodu iš tokių pat kalkakmenio luitų, kaip tvirtovės sienos. Viršutinė bokštų dalis sumūryta iš silpnai degtų neįprastų matmenų plytų (48×48×4,5 cm); tiek akmeninė bokšto dalis, tiek sumūrytoji iš plytų buvo 3 metrų storio. Tie bokštai turėjo du aukštus; į antrąjį aukštą buvo galima patekti mediniais vidaus ar išoriniais laiptais, atremtais į akmeninius pamatus, matomus ir dabar. Gyvenamas buvo tiktai antrasis aukštas, pirmajame aukšte su plačiomis (1,80 m) durimis buvo laikomos maisto atsargos. Verta pažymėti, kad prie pirmojo bokšto priekinės pusės buvo pristatyta veranda, iš kurios buvo gerai matyt gražus Apė Gredištėjos slėnis ir Murešas. Panašus gyvenamas bokštas, tačiau ne toks įspūdingas, su medine viršutine dalimi aptiktas Blidaro tvirtovėje. Ir Kepilnoje rastas gyvenamas bokštas, panašiai pastatytas, kaip ir Kosteštyje, tiktai sienos daug plonesnės; čia gyveno tvirtovės vadas.

Gyvenamieji bokštai yra išimtis civilinėje dakų statyboje; todėl K. Daikovičius mano, kad Kosteščio tvirtovė su dviem gyvenamaisiais bokštais buvo nuolatinė karalių rezidencija. Dakų gyvenamieji namai Oreštijos kalnuose daugiausia mediniai.

Pastato planas, patalpų išdėstymas, sienų bei stogo medžiaga priklausė nuo statybininkų sugebėjimo bei išmaningumo ir, suprantama, nuo savininko materialinių išteklių. Vieni pastatai buvo keturkampiai, kiti apvalūs (pavaizduoti ant Trajano kolonos), ovaliniai ar net daugiakampiai, kaip tas namas, kuriame rastas garsusis indas su įrašu DECEBALUS PER SCORILO. Kad rąstai žemėje nepūtų, daugumas pastatų turėjo akmeninius pamatus: turtuolių namuose pamatas buvo iš dailiai nutašytų akmens luitų, o neturtėlių — iš paprastų uolienos gabalų. Visų namų sienos medinės (mat, kalnų bei kalvų šlaituose ir viršūnėse augo tankios girios), tik įvairiai suręstos. Rąstus kartais guldydavo horizontaliai vieną ant kito, tik kurne-kur, dažniausiai kampuose, įkasdami į žemę statmenus stulpus, sienas apkrėsdavo moliu, išlygindavo ir net nudažydavo įvairiomis spalvomis. Kai kurie gyventojai, ypač neturtingesni, tik įkasdavo į žemę kelias poras stulpų, tarpus išpindavo šakomis ir storai apkrėsdavo moliu; kartais tokį

būstą dar ir nudažydavo. Dažnai akmeninis slenkstis arba, priešingai, tarpas tarp pamato akmenų žymėjo įėjimo vietą, kur tikriausiai buvo medinės durys. Aristokratai į savo namus įstatydavo masyvias duris, iškalinėtas geležinėmis vinimis, kartais dailiai išraižytas.

Gyvenamas namas paprastai turėdavo vieną arba du kambarius (prisiminkime, kad daug namų turėjo ir antrąjį aukštą, todėl juose buvo didesnis ir kambarių skaičius); prie namų dažnai būdavo verandos stulpais paremtu stogu. Visų ligi šiol aptiktų namų asla gerai išplūkta, o stogai dengti įvairiomis medžiagomis. Keturkampiai namai turėdavo dvišlaitį stogą, o apvalūs — kūgio formos. Pasiturintys gyventojai savo namus dengdavo graikiško tipo čerpėmis su grioveliais, o varguomenė lentelėmis arba net šiaudais.

Sarmizegetusoje civilių gyventojų namai driekėsi taisyklingomis eilėmis kelis kilometrus per Deal Gredištėjos terasas, sudarydami tikras gatves. Kai kur sunku tiksliai nustatyti, ligi kokios vietos stovėta namų, bet aišku, kad Kosteščio (prie tvirtovės papėdės), Faca Četėjos ir Fece Albos gyvenvietės buvo gana didelės.

Palapinės Rudelėje ir Fece Alboje mažai skyrėsi nuo paprastų gyvenamųjų namų. Jos buvo medinės su lentelių bei šiaudiniais stogais ir akmeniniais pamatais. Beveik visos palapinės ovalinės, tačiau skirtingo dydžio (skersmuo dažniausiai 6,90—16 m). Jose buvo dvi patalpos — viena ovalinė, o kita parabolinė ar keturkampė. Prie šių statinių visuomet būdavo pašiūrės. Nustatyta, kad palapinių statyboj nenaudota molio, nors tose aukštumose ir pučia stiprūs vėjai; jos vienišos, išsimėčiusios tarp vešlių ir šiais laikais naudojamų ganyklų; tas faktas ir ypač būdingas inventorius patvirtina hipotezę, kad šie statiniai priklausė dakų piemenims. Nieko čia stebėtino — juk žinome, kad gyvulininkystė buvo pagrindinis dakų verslas.

Užtat didesnę reikšmę turi šių statinių skirtingumas. Rudelėje ir Melėjos terasose palapinių inventorių sudaro beveik vien įvairios rūšies ir paskirties keramika. Tačiau Melėjos plynaukštėje rasta daug geležinių dirbinių, kai kurie naudoti statyboje (vinys, kabės, sąvaros). Čia taip pat rastos indo ir dviejų dekoruotų dangtelių šukės; vienos palapinės pamatas ne iš uolienos gabalų, bet iš nedidelių kalkakmenio luitų, kaip tvirtovių sienose. Iš to galima spręsti, kad Melėjos plynaukštės palapinėse gyvenę piemenys priklausė kokiam nors dakų didikui arba net pačiam karaliui.

Gyvenamųjų namų architektūra Oreštijos kalnuose byloja ne tik apie amatų suklestėjimą, bet ir viso rajono ekonominį išsivystymą. Ne visoje Dakijoje buvo tiek daug akmens ir miškų, kaip čia, todėl Popeštyje genties
 vado rūmai buvo kaimiškos išvaizdos, drėbtinėmis sienomis, nors pastato

matmenys dideli ir planas gana sudėtingas, o pavyzdžiui, Pečikoje ir Sinkrejenyje bei įvairiose Munteanos lygumos bei Moldavijos vietovėse aptinkamos paprastos žeminės, kokios buvo Halštato bei Lateno laikotarpio pradžioje.

Užkarpatės bei Transilvanijos gyvenvietėse prie trobų aptinkamos varpo formos bei apvalios duobės maisto atsargoms laikyti; jų sienos specialiai išdegtos, kad neprasiskverbtų drėgmė ir graužikai. Tokias duobes naudodavo tiktai kelerius metus, o po to į jas versdavo įvairias atmatas, todėl jų labai daug, ir šiandien jos atrodo kaip tikros šiukšliaduobės, kuriose archeologai atranda netikėčiausių, kartais net vėlesnės epochos daiktų. Įdomu, kad tokių duobių ligi šiol nerasta Oreštijos kalnuose. Be abejo, ir šių vietovių gyventojai turėjo kažkur laikyti savo maisto atsargas; šiam tikslui jie statydavosi medines klėtis (tokios klėties liekanos su dideliu kiekiu kviečių, pupų ir kt. rastos Sarmizegetusoje netoli šventyklos su 60 andezitinių kolonų) arba indus su grūdais užkasdavo į žemę, ką nepaneigiamai rodo Deal Gredištėjoje po pašiūre užkastas indas.

Tas faktas, kad Sarmizegetusoje nebuvo duobių maisto atsargoms laikyti (nepamirškime, jog greitai jos tapdavo atmatų duobėmis), gal būt, liudija apie rūpinimąsi gyventojų higiena. Reikia pripažinti, kad šis argumentas labai svarus: beje, apie tai kalba ir kiti atradimai, kaip pavyzdžiui, degto molio vandentiekio vamzdžiai. Tokių vamzdžių aptinkama labai daug — gal ten būta sudėtingos kanalizacijos su daugeliu atšakų.

Beje, vandentiekis patenkino ne tiktai higienos bei urbanistikos reikalavimus, bet pirmiausia karinius poreikius. Visoms dakų tvirtovėms vanduo buvo didelė problema apsiausties metu, todėl jie stengėsi ganėtinai juo apsirūpinti. Kosteštyje rastos dvi vandens saugyklos: viena rytinėje, o kita vakarinėje tvirtovės pusėje, jau nekalbant apie plynaukštės uoloje iškaltus rezervuarus, kuriuose prisirinkdavo lietaus vandens.

Dakų meistrai sumaniai įruošdavo šulinius ir rezervuarus. Krištoarės slėnyje netoli Kosteščio aptiktas šulinys su ąžuolinių rąstų sienomis, kurios per vandenį nesilietė su oru ir nepuvo. Sarmizegetusoje iš šaltinio vanduo vamzdžiu tekėjo į statinę, iš kurios, košdamasis per tinklelį, užmautą ant alavinio vamzdelio, moliniais vamzdžiais bėgo į gyvenvietę. Blidaro tvirtovėje milžiniškas vandens rezervuaras buvo įrengtas vadovaujant graikų ar romėnų meistrams pagal priešakinius helenistinės technikos metodus: jo dugnas ir sienos buvo ištinkuotos keliais sluoksniais vandeniui nelaidaus cemento skiedinio, o skliautinis dangtis buvo padarytas iš akmeninių luitų.

Kadangi jau palietėme urbanistikos klausimus, prisiminkime ir monumentalius laiptus su pratakais pakraščiuose; šie laiptai Kosteštyje veda

į gyvenamą bokštą Nr. 2. Taip pat atkreipkime dėmesį į Piatra Rošijos tvirtovės bokšto vartų laiptus ir uolienos gabalais išgrįstą kelią į Sarmizegetusą, ypač į kelią, jungiantį tvirtovę su šventyklų kompleksu.

Arheologams kuklios varganų gyvenamų būstų liekanos vienodai vertingos, kaip ir įspūdingų tvirtovių griuvėsiai. Aš, pavyzdžiui, labiau nudžiugau, kai buvo aptiktos palapinės Rudelėje bei Melėjoje, negu atkasus fortifikacijas Četacuja Inaltoje. Kodėl? Todėl, kad tokių tvirtovių daug ir jos gerai žinomos, o palapinės rastos tiktai tos ir, jas ištyrinėjus, gauta daug vertingų žinių apie dakų gyvenimą.

Turistui šios kuklios liekanos nedaug ką sako. Teisybė, čia mažai ką ir galima pamatyti. Kasinėjant, pavyzdžiui, pavyko aptikti sudegintą rąstą — tos liekanos buvo nedelsiant nufotografuotos, pažymėtos plane ir kasinėjimo darbų žurnale. Tačiau užėjęs lietus išplovė menkus degėsių likučius, ir jų niekas daugiau nebepamatys. Mokslui jie išliko, bet turistų akys neberegės. Šalčiai suaižo pamatų akmenis, greitai žolėmis apauga plaušaplyčių liekanos, ir po tam tikro laiko nebelieka jokio ženklo. Nepamirškime, kad archeologai rado sodybą su visu inventoriumi, metalo dirbiniais, indais ir pinigais. Tačiau šie daiktai jau seniai nukeliavo į muziejus, ir tiktai ten juos galima pamatyti už dešimčių bei šimtų kilometrų nuo tos vietos, kur kadaise buvo naudoti. Tad visai natūralu, kad mėgėjo (o kartais ir specialisto!) dėmesį pirmiausia patraukia didingų tvirtovių griuvėsiai.

Taip pat įspūdingi tiek savo dydžiu, tiek savo mistiškumu getų kulto pastatai, jų šventyklos. Apie getų-dakų religiją kalbėsime kitame skyriuje, bet dabar, nagrinėdami architektūrą, negalime nepaminėti šventyklų. Šventyklos geriausiai reprezentuojamos Sarmizegetusoje. Todėl siūlau prabėgom apžvelgti tenykščių šventyklų kompleksą. Šitaip vadinami griuvėsiai, stūksantys maždaug už 100 m nuo rytinių Sarmizegetusos tvirtovės vartų. Prie jų veda platus kelias, išgrįstas kalkakmenio plytomis, gerokai apgadintomis laiko, abipus kelio eina neaukštos mūrinės tvorelės. Kelias atveda į grįstą aikštę, palei abi jos puses grioveliais teka vanduo iš netolimo šaltinio. Tie grioveliai prieina ligi pat bedugnės; jie, matyt, turėjo kokią nors apeiginę reikšmę. Iš čia atsiveria žavingas reginys. Sename puikiame bukų miške ant dviejų terasų (X ir XI) stūkso šventyklų griuvėsiai.

Žemesnės (XI) terasos vakarinėje dalyje yra seniausia Sarmizegetusos šventykla; ji buvo sugriauta ne užkariautojų romėnų, bet pačių dakų, kurie jos vietoje pastatė naują šventyklą. Iš senosios statybos ligi šių laikų išliko tik 4 lygiagretės eilės apvalių akmeninių postamentų, kurių skersmuo 1,30—1,50 m. Matyt, Burebistos laikais statytoji šventykla turėjo 60 medinių kolonų, kurios stovėjo ant apvalių akmeninių postamen-

tų; aplinkui šventyklą ėjo mūro siena, kuri, žiūrint iš apačios, atrodė kaip milžiniškas pastatas, stūksantis prie skardingo šlaito su terasomis. Palei vakarinę sieną akmeniniai laiptai iš slėnio vedė į pakylą, grįstą akmenimis. Terakotinių vamzdžių vandentiekis tiekė vandenį šventyklai iš jau minėto šaltinio.

Mūsų eros I šimtmečio antroje pusėje, gal būt, Decebalo viešpatavimo laikais, senosios kolonos buvo nugriautos. Dalis aukštesnių postamentų panaudota naujosios šventyklos medinių kolonų pamatams. Terasos buvo užpiltos žemėmis ir išlygintos. Panaudodami seną statybinę medžiagą, naujosios šventyklos rytiniame pakraštyje dakai pastatė naują pakylą, kurią apjuosė eile andezito stulpų, bet ją sunaikino romėnai, todėl maža kas beišliko. Gal kiek geriau išsilaikė kita, neseniai aptikta šventykla, kuri stovėjo netoli pirmosios.

Ji taip pat stovėjo XI terasoje, kurios rytinėje dalyje atkastos dar dvi kitos stačiakampės šventyklos. Iš vienos beveik nieko neliko, galima tik pasakyti, kad ją juosė andezito stulpai. Kitą, mažesnę šventyklą, kurioje stovėjo 18 andezito kolonų, irgi juosė tos pačios uolienos stulpai.

Ypač įdomios yra ant tos terasos dvi apskritos šventyklos. Didesniosios skersmuo 30 metrų. Ją sudaro vienas prie kito suglaustų andezito luitų vidinis ratas, aplinkui jį ratu eina andezito stulpai. Jie sugrupuoti tam tikru būdu: šeši stulpai plonesni, aukštesni ir vienas stulpas storesnis, žemesnis. Tokios grupės 6+1 kartojasi 30 kartų. K. Daikovičius mano, kad tie skaičiai turi ryšį su kalendoriumi. Skaitydami sekantį skyrių, įsitikinsime, kad jo nuomonė teisinga. Šio akmeninio rato viduryje buvo trečias medinių stulpų ratas; tie stulpai rūpestingai aplipdyti poliruotomis terakotinėmis plytelėmis su ornamentais, tarp jų keturi įėjimai, kuriuos žymi keturi slenksčiai. Šventyklos viduryje buvo dar viena pasagos pavidalo aptvara iš stulpų.

Mažoji apskritoji šventykla — tik 12 m skersmens, aplink ją ėjo viena eilė panašaus tipo andezito stulpų. Tačiau jų sugrupavimas kitoks. 11 grupių iš 8+1 stulpo, viena grupė 7+1 ir viena — iš 6+1. Kol kas labai nesigilinant, reikia pasakyti, kad šis stulpų sugrupavimas turi ryšį su tam tikrais astronominiais reiškiniais.

Netoli didžiosios apskritosios šventyklos, kitapus atviro griovio, kuris ateina nuo pat grįstos pakylos, yra pats įdomiausias šventyklų komplekso paminklas: spindulio formos andezitinių plytų grindinys, kuris prasideda prie apvalios akmens plokštės. Toji plokštė yra 7 m skersmens, uždėta ant kalkakmenio luitų postamento ir tikrai verta „Akmeninės saulės" vardo, kurį jai davė mokslininkai. Tikriausiai čia buvo aukuras, nes apačioje

gulėjo įdubas akmuo, sujungtas su nutekamuoju vamzdžiu, kuriuo, matyt, nutekėdavo apeigų metu naudojamas vanduo, o gal ir aukų kraujas.

„Akmeninės saulės" prasmę pavyko išaiškinti, bet kalkakmenio plokštėmis dengtas koridorius kol kas tebėra mįslė. Greičiausiai čia buvo aukų „sandėlis". Tokios pat paskirties panašus statinys, tiktai mažesnis, aptiktas netoli didžiosios apskritos šventyklos.

Gretima, aukštesnioji terasa (X) buvo apsupta akmenine siena, vėlesniais laikais kai kuriose vietose sutvirtinta. Ant šios terasos stovėjo pati didžiausia stačiakampė šventykla. Pradžioj čia stovėta senosios šventyklos su kalkakmenio postamentais; išliko vos keli kalkakmenio stulpai, kuriais šventykla buvo aptverta. Tiktai Decebalo laikais pradėta statyti nauja didžioji šventykla; ji apsupta andezito postamentais daugiau negu dviejų metrų skersmens. Jų 60, stovi šešiomis eilėmis. Ant šių postamentų turėjo stovėti andezitinės kolonos. Kai kurios, jonėnų stiliaus, buvo pastatytos. Tačiau kilo karas, ir darbas nutrūko, kolonos nebuvo užkeltos ant joms skirtų postamentų ir liko gulėti palei tvirtovėn vedantį kelią. Pagal dakų architektų projektą jos turėjo būti užkeltos ant 1,20—1,50 m aukščio postamentų; ant kolonų turėjo stovėti dideli andezito indai smilkalams dievų garbei deginti. Šventykla aptverta akmenine tvora, o už 6 metrų tokia pat dailia akmenine tvora, lygiagrečia su anąja, sutvirtinta terasa, kad neslinktų.

Kaip matome, dakų šventyklos buvo dviejų rūšių: apskritos ir stačiakampės. Pastarųjų yra daugiau: Kosteštyje keturios, viena netoli Blidaro fortifikacijų, viena prie Piatra Rošijos tvirtovės ir viena Piatra Kreivijos uolėtoje plynaukštėje. Jų yra ir Transilvanijoje, panašių šventyklų aptikta Moldavijoje, Barbošyje ir Bitka Doamnėje. Užtat tiktai Pečikoje (ko gero, senovės Ziridavoje) aptiktos ratu sustatytų medinių stulpų liekanos; jų atradėjas archeologas I. Krišanas mano, kad čia būta apskritos šventyklos, panašios, kaip ir Sarmizegetusoje.

Susipažinome su tvirtovėmis ir civilinėmis gyvenvietėmis, su gyvenamais namais ir dakų šventyklomis. Dabar iškyla klausimas: ko rasta tose gyvenvietėse? Koks jų inventorius?

DAKŲ GYVENVIEČIŲ TURTINGUMAS

Dakų gyvenviečių išlikę labai nedaug, nes jos statytos iš nepatvarios medžiagos: medis supūva, o neišdegtas molis susimaišo su žeme, čerpės ir net pamatų akmenys sutrupa. Tačiau šiose gyvenvietėse archeologai atranda didelę, o gal net ir didžiausią dalį medžiagos, iliustruojančios dakų kultūros suklestėjimą ir jos įvairovę.

Kiekvienos civilizacijos pagrindą sudaro darbo įrankiai ir medžiagines vertybes kuriančio žmogaus įgūdžiai bei sumanumas. Dakai pasiekė aukštą kultūros lygį per du šimtmečius, kol jų kraštą užkariavo romėnai, ir išvystė turtingą ir gražią Lateno tipo kultūrą.

Dakų-getų gyvenvietėse, ypatingai Oreštijos kalnuose, atkasta įvairiausių geležinių dirbinių. Kaip ir kitose dakų gyvenvietėse, čia rasta įvairių žemdirbystės padargų: dalgių, piautuvų, kaplių, sodininkų peilių ir noragų, pastarieji turi ypatingą formą. I. Krišanas konstatavo, kad skirtingai nuo romėnų ir keltų naudoto lenktakraščio arklo, dakų arklas buvo paplokščias su trikampiu smaigaliu, lyg šaukštas su gilia įduba per vidurį, šone buvo kablys, įkaltas į medinę arklo dalį. Arklai buvo įvairaus dydžio (vidutinis dydis 27 cm ilgio ir 8 cm pločio prie trikampio smaigalio); tokių arklų apsčiai rasta dakų gyvenvietėse Pečikoje, Sarmizegetusoje ir Kosteštyje, net ligi Popeščio, Tinosula Pojanos ir Mošnenio prie Mangalijos. Pagamintas, gal būt, pagal graikišką pavyzdį (prototipas nežinomas, tačiau panašių rasta ir Bulgarijos teritorijoje), metalinis noragas pakėlė darbo našumą žemės ūkyje ir įgalino dakus sukaupti dideles maisto atsargas. Užtat nenustembam, aptikę dakų gyvenviečių klėtyse bei duobėse didelius kiekius javų (įvairių veislių kviečių, sorų, pupų, avižų, lęšių). Halštato epochoje naudotų javams malti primityvių akmenų pakeitimas daug našesnėmis sukamomis girnomis yra natūrali dakų žemdirbystės suklestėjimo išdava.

Geležinių žemės ūkio padargų gausumas ir įvairovė byloja ne tiktai apie žemdirbystės išsivystymą, bet ir metalurgijos suklestėjimą, nes šiuos padargus gamino pačių dakų amatininkai. Gelare ir Teliuke iškastą rūdą gabeno į didžiules Sarmizegetusos dirbtuves su specialiom krosnim rūdai lydyti (čia buvo gaminamas ir žalvaris), išlydyta patekdavo į kalvę, kuri buvo viena terasa aukščiau už šventyklą; šičia beformius geležies luitus kalviai perdirbdavo į įvairius įrankius. Turiu pridurti, kad tokios kalvės pėdsakai aptikti ir Pojanoje (Piroboridavoje), o Popeštyje šlakas, kuriuo buvo užpiltos maisto atsargų duobės, irgi galėjo patekti iš dirbtuvių, kur lydoma rūda; beje, toje gyvenvietėje rasta ir nedidelių molinių formelių, kuriose buvo liejami žalvario dirbiniai.

Dakų kalviai taip pat gamino ir jų pačių amatui reikalingus įrankius. I amžiaus prieš m. e. ir I mūsų eros amžiaus gyvenvietėse apsčiai randama įrankių geležiai apdirbti: replių, kūjų, priekalų ir kt., bet neaptikta liejimo formų, kadangi, skirtingai nuo žalvario, geležies neliedavo į formas, bet įkaitintą kaldavo kūju. Kalvystės įrankių Oreštijos kalnuose daug daugiau, negu kitur; pavyzdžiui, ten rastos bemaž metro ilgumo replės, kurias, nuvalius rūdis, būtų galima ir šiuo metu naudoti.

Sprendžiant pagal dailidžių įrankių gausumą Oreštijos kalnų gyvenvietėse ir pirmiausia Sarmizegetusoje, medžio apdirbimas turėjo būti vienas iš labiausiai klestėjusių amatų. Kirviai, kaltai, skliutai, drožtuvai, grąžtai ir įvairūs piūklai liudija apie išvystytą dailidystę ir miško gausumą. Reikia pažymėti, kad šie įrankiai anaiptol nebuvo primityvūs: tokie patys kirviai ir skliutai naudojami ir mūsų laikais, piūklai buvo traukiami į abi puses. Stebint šiuos įrankius, tenka apgailestauti, kad neišliko jais pagamintų dirbinių: sudūlėjo ir supuvo namų sienos, sutrūnijo masyvios medinės durys, neliko nei ženklo įvairiausių medinių rakandų, kuriuos naudojo dakai. Tiktai ypatingose sąlygose kai kas išliko: tai šulinio sienos iš ąžuolinių tašų (Chištioarės slėnyje), vandeniui košti statinė (Sarmizegetusoje), medinis latakas, įmautas į molinį vandentiekio vamzdį.

Įrankiai ne visuomet randami gyvenamų namų ir dirbtuvių griuvenose; kartais įrankiai aptinkami mainams skirtuose sandėliuose (pavyzdžiui, toks sandėlis rastas Četecenyje), o dažniausiai — kur nors suslėpti pavojų metu. Oreštijos kalnų rajone Strimbo upelio klonyje ir Didžiajame slėnyje rasta per karą su romėnais paslėptų įrankių; net Sarmizegetusos kalvės meistrai sudėjo savo įnagius į metalinį indą ir užkasė į žemę. Bet atkasti nebeatkasė ir nebenaudojo.

Iš geležies dakai gamino ne tiktai įrankius, bet ir įvairius kasdieninio naudojimo daiktus: indus (jau minėjau, kad Sarmizegetusos kalviai savo įrankius buvo sudėję į metalinį indą), peilius, žeberklus, kablius, kuriais prisilaikydavo, eidami per ledą ar sniegą, užraktus, lankus kibirams bei statinėms, apkaustus skrynioms, vežimų dalis ir t. t. Namų statyboje geležinius reikmenis dar plačiau naudojo — tai vinys ir kabės sijoms ir stulpams pritvirtinti, stiprūs kabliai dakų mūrų akmeniniams luitams laikyti tam tikrose vietose (sandūras užliedavo alavu), vinelės masyvioms medinėms durims apkalinėti. Geležiniai dirbiniai labai dažnai aptinkami visuose Oreštijos kalnų rajono statiniuose.

Sarmizegetusos bei kitų vietovių dirbtuvės taip pat gamino ir ginklus; rasta lenktų durklų *(sicae)*, tiesių bei lenktų kalavijų (gal čia ir buvo tie baisingieji dalgiai *falces*, kurių romėnai, pasak šaltinių, labiau bijojo, negu partų strėlių), iečių bei ragotinių antgalių ir apkaustų (ietis su geležim apkaustytu galu lengviau smigdavo į žemę), skydų. Tiesa, skydus gamino iš medžio ar kietos galvijų odos, tik vidurys *(umbo)*, o kartais plonas išorės sluoksnis būdavo geležinis. Piatra Rošijos tvirtovėje aptikti tokio paradinio skydo ovaliniai apkaustai, papuošti gražiais augalų motyvais; skydo viduryje buvo jaučio ar stumbro piešinys.

 Geležis buvo svarbiausias dakų naudojamas metalas, bet jie vartojo

ir kitus metalus. Jau minėjau alavą, kuriuo užliedavo akmeninių luitų sandūras, sujungtas kabliais. Taip pat plačiai naudojo žalvarį ir sidabrą.

Žalvaris dabar visai prarado savo reikšmę gamyboje, iš jo tegamino įvairius kasdieninio naudojimo reikmenis (indus, indų rankenas) ir ypač papuošalus: antkaklius, seges, apyrankes, žiedus. Didelėje Pojanos gyvenvietėje prie Sireto žemupio rasta geležinių ir žalvarinių meškeriojimo kabliukų.

Papuošalai daugiausia buvo gaminami iš sidabro. Kosteštyje, Pojanoje ir Pečikoje rasta sidabrakalių dirbtuvių liekanų: mažyčių priekalėlių, plonyčių kaltelių ir pan. Kaip žaliava čia buvo naudojamas kasyklose iškasamas sidabras ir Dakijoje cirkuliavusios įvairios monetos; šitokią išvadą padarė K. Preda, ištyrinėjęs Stenkucos lobį (Breilos raj.). Šį lobį, sudėtą į sidabrinį indą (kurio plonytės sienelės iškasant sutrūkinėjo), sudarė du sidabro lydiniai ir 87 to paties metalo monetos: 53 Tazo salos tetradrachmos ir 34 II ir I šimtmečio pr. m. e. Romos respublikos denarai. Cheminė analizė aiškiai parodė, kad sidabro lydiniuose būta abiejų rūšių monetų elementų. Tokiu būdu Bucharešto mokslininko hipotezė yra pilnai pagrįsta,— matyt, amatininkas ketino sulydyti visas monetas, o vėliau iš tų lydinių daryti įvairius papuošalus. Šią hipotezę patvirtina ir Pečikoje atrastos formelės sidabrui lieti.

Kokius sidabrinius dirbinius ir puošmenas naudojo dakai? Daugelyje šalies vietovių rasta segių, antkaklių, žiedų, taurių ir sagčių. Turtingi dakai kaldindavo iš sidabro kai kurias pakinktų dalis.

Metaliniai papuošalai atspindi ne tiktai dakų amatininkų gamybinius įgūdžius, bet ir meninį skonį; šio klausimo čia nebenagrinėsime, jį paliesime, aptardami dakų meną, kuris išreiškia jų dvasinę kultūrą. Pakalbėsime tiktai apie metalą, iš kurio tie papuošalai pagaminti.

Žalvario epochoje dakų amatininkai išmoko nuostabiai apdirbti ne tik šį metalą; tuo metu Dakijoje suklestėjo ir auksakalystė. Aptinkami, nors ir gana retai, auksinių daiktų lobiai ir iš vėlesnio laikotarpio, net ligi Lateno epochos, o toje epochoje šio brangiausio metalo papuošalai beveik visai išnyksta. Tiesa, ant kai kurių sidabrinių indų iš Sinkrejenio lobių galima pastebėti paauksavimo žymes, Rudelėje rastos kažkokio sunkiai identifikuojamo geležinio daikto dalys (gal kartais kalavijo rankena?), sukniedytos žalvarinėmis kniedėmis su paauksuotomis galvutėmis. Tiesa, šen bei ten randama viena kita gryno aukso brangenybė, tačiau jų skaičius labai nedidelis, lyginant su gausiai randamais sidabriniais papuošalais, o tat labai keista, turint galvoje, kad Dakija garsėjo auksu. Yra žinoma, jog Trajanas prisigrobė Dakijoje tiek daug aukso, kad galėjo Romoje už jį pastatydinti didingą forumą, pavadintą jo vardu. Kai Trajanas

užkariavo Dakiją, staigiai atpigo auksas Egipte. Bizantijos metraštininkas mini fantastinį kiekį, kuris sutampa su prancūzų mokslininko J. Karkopino apskaičiavimais: 165 000 kg aukso. Galimas daiktas, kad tai perdėta, beta vis tiek matyti, kad romėnų buvo pagrobta didelis aukso kiekis.

Tačiau patikėti hipoteze, kad romėnai pasigrobė visą Dakijos auksą, negalime. Viena, sekvestruoti viso aukso neįmanoma, o antra, net ir romėnų neokupuotuose Dakijos rajonuose nerandama auksinių daiktų. Tad kodėl Lateno epochoje nebuvo gaminami auksiniai papuošalai? Šią aplinkybę įtikimiausiai galima aiškinti tuo, kad karalius turėjęs aukso monopolį. Matyt, tiktai karaliai galėjo turėti brangių ausinių papuošalų, o pavaldiniams reikėjo pasitenkinti ne taip gražiai tviskančiu sidabru.

Tačiau reikia pasakyti, kad dakų-getų inventoriuje vyrauja ne geležis, ne žalvaris, ne sidabras, bet keramika — daiktai iš degto molio. Čia neminėsime plytų, iš kurių pastatyti gyvenamieji bokštai, nei graikiško tipo čerpių, kuriomis uždengti turčių namai, nei vandentiekio vamzdžių. Taip pat nekalbėsime apie molinius audimo staklių pasvarus, nei žvejų tinklų grimzdus, tiktai probėgom prisiminsim mįslingus rutulėlius ir beveik apvalias degto molio plokšteles, randamas visose getų-dakų gyvenvietėse ir, tur būt, naudotas kokiam nors draugiškam žaidimui. Kalbėdamas apie keramiką, turiu galvoje įvairius indus.

Skaitytojai tikriausiai prisimena, kad III—II šimtmetyje pr. m. e. Dakijoje buvo paplitusios dvi pagrindinės keramikos rūšys: lipdytiniai Halštato tipo indai ir žiedžiamuoju ratu nužiesta keramika. Pirmajai kategorijai priklausė dviejų pagrindinių tipų indai: nuglaistyti, juodos spalvos, iš gero molio, kokybiškai išdegti ir akyti indai iš blogos molio masės, prastai išdegti, dažniausiai rausvai juosvos spalvos. Žiesti indai buvo geresnės kokybės: molis kruopščiai paruoštas, išdegtas, suteikiant pilką spalvą. Be to, dakų-getų gyvenvietėse pasitaiko rasti indų, gamintų ne vietinių puodžių: Užkarpatės rajonuose — graikų, Transilvanijoje — keltų.

Abiejų pagrindinių rūšių keramiką gyventojai naudojo ir egzistuojant nepriklausomai Dakijai. Tačiau abi keramikos rūšys keičiasi: baigiantis II šimtmečiui pr. m. e., pradžioje išnyksta lipdytinė juodoji keramika, Halštato tipo keramikai atstovauja tik prastai nulipdyti akyto molio indai. Užtat žiestoji keramika dar praturtėja raudonos spalvos puodais — tą spalvą gaudavo išdeginimo metu veikiant deguoniui.

Getų-dakų indų forma, dydis ir papuošimas nepaprastai įvairūs, todėl visko aprašyti neįmanoma. Pakanka pasakyti, kad lipdytinių indų randama visokių: ir aukštų ąsočių, paveldėjusių pavidalą iš kūgio formos urnų, naudotų pirmajam geležies periode, ir nedidelių indelių, skirtų tepalams laikyti ar vaikams žaisti, ir lėkštesnių bei gilesnių dubenėlių, ir

įvairios formos bei dydžio puodų, ir kt., tačiau pats būdingiausias dakų-getų lipdinys yra dakiška taurė. Taure vadinama dėl kūgio pavidalo — plataus viršaus ir siauros apačios su viena ar dviem ąselėmis. Iš tikrųjų šie indai ne taurės, bet žibintuvėliai, tatai patvirtina ir gerai matomos apdegimo žymės ant sienelių. Taurę galima įsivaizduoti kaip tam tikrą lempelę su plaukiojančia dagtimi. Matyt, jas naudodavo per laidotuvių apeigas, nes tik šitaip galima paaiškinti jų gausumą dakų kapuose. Visą laiką jos lipdomos rankomis. O žiesti egzemplioriai labai reti ir dažniausiai vėlesnio laikotarpio. Dakiškos taurės galėjo būti naudojamos kaip ritualinės smilkyklos.

Be abejo, šiuos primityvius indus lipdė ne specialistai puodžiai, bet eiliniai žmonės, o gal net moterys. Šitaip galima paaiškinti didelį jų formų ir papuošimo įvairumą. Vieni šios rūšies indai turi lygų platų kraštą, kitų kraštai plonesni, kartais jie statmenai atlenkti išorės pusėn, o kartais tiek užriesti, kad glaudžiasi net prie dugno. Indo dugnas bemaž visuomet plokščias. Natūralus grožio troškimas skatino žmones dabinti savo indus. Nepapuoštų indų randama labai retai. Kartais tik briaunos pakraštys papuoštas paprasčiausiomis linijomis, o kartais indą puošia sudėtingas ornamentas. Kartais indų sienelės išdabintos banguotomis linijomis arba eglaitės motyvais, kartais įstrižais brūkšneliais, pasitaiko, kad indas pagražintas, braukiant šluotelę dar minkštomis sienelėmis. Įbrėžtus ornamentus papildo disko, kūgio, pusrutulio ar ovalo formos iškilumai; kartais tuose iškilumuose būna įspaustos viena, dvi, trys arba keturios duobelės arba įbrėžti kryželiai. Ypač puošnios atrodė horizontalios iškiliosios linijos palei briaunos pakraštį bei vertikalios juostelės nuo angos ligi dugno; dažnai tos juostelės kaip kokios girliandos prasideda nuo bumbulėlių, prilipdytų prie indo sienelių, juosteles visuomet puošia įgaubos arba įstriži brūkšneliai, tokiais pat ornamentais papuoštos ir dakiškos taurės.

Kartais pavyksta rasti įspūdingos formos labai gražių lipdytinių indų. Pavyzdžiui, civilinėje gyvenvietėje Kosteštyje prieš keletą metų rasta gana daug indų, papuoštų statmenomis, vienodais atstumais einančiomis linijomis, todėl tenka daryti išvadą, kad puodžiai sekė atvežtiniais (gal romėnų?) stikliniais ir metaliniais indais.

Lipdytinė keramika nebuvo degama specialiose krosnyse, bet atvirose duobėse, todėl indai nevienodai išdegdavo, buvo trapūs, turėjo visą spalvų gamą, nuo rausvos ligi juodos, nuo pilkos ligi geltonos ir rusvos spalvos. Nors daugelį tų indų naudojo valgiui virti ant ugnies, bet daug ir sudegė sykiu su pastatais, kurių degėsiuose buvo atrasti, todėl jie įvairių spalvų, neretai to paties indo įvairios dalys turi skirtingą spalvą.

22. Auksinio šalmo detalė

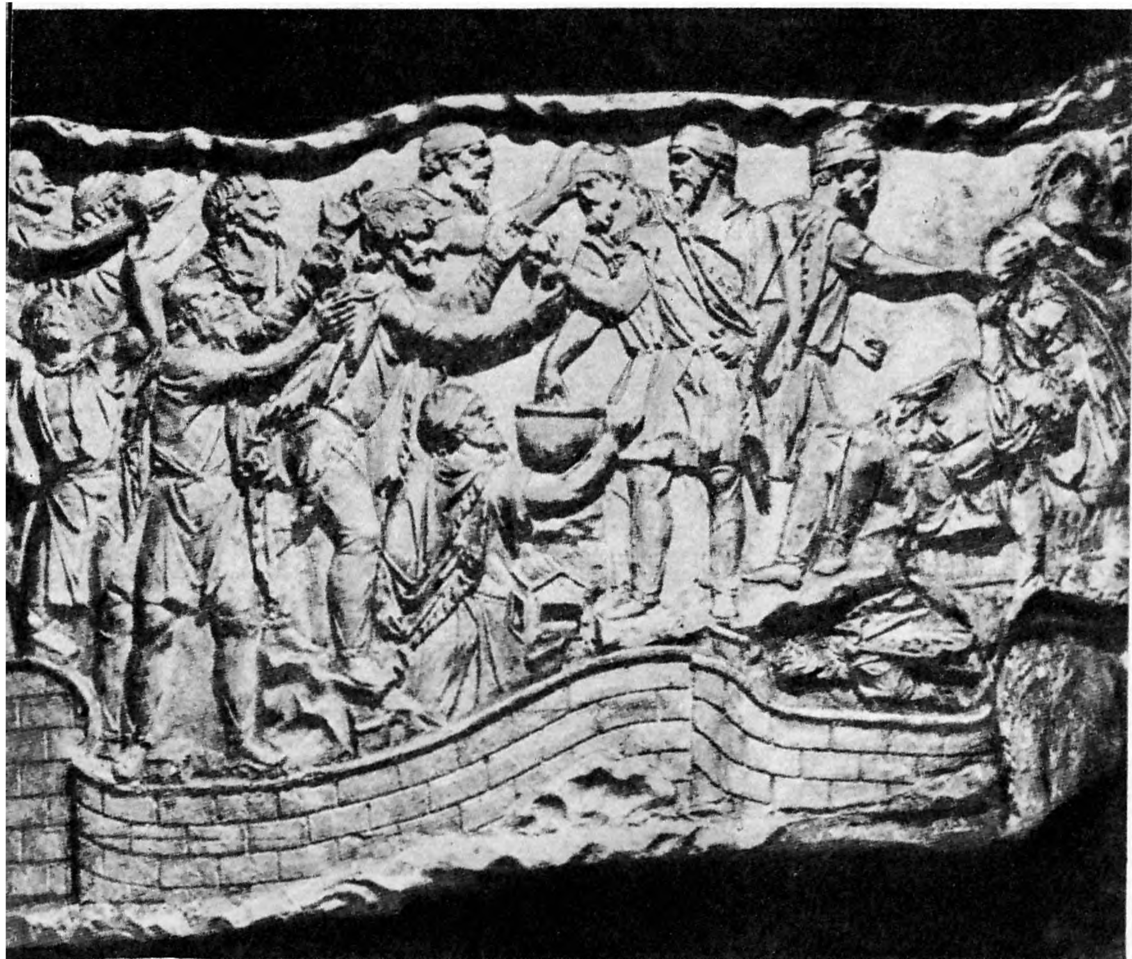
23—24. Auksinis šalmas

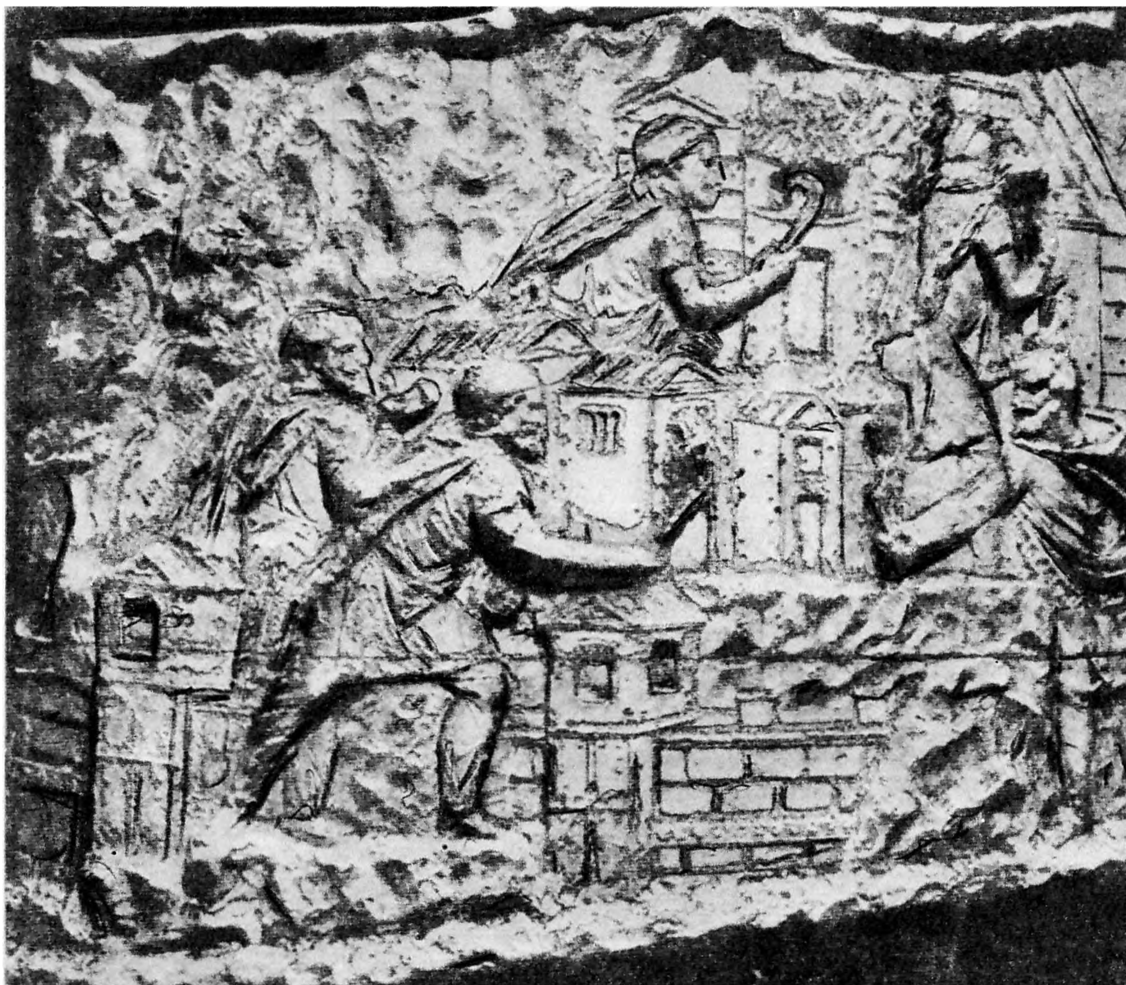
25. Antblauzdis, papuoštas stilizuota medūzos galva

26. Antblauzdžio detalė

27. Sarmizegetusos apgula

28. Sarmizegetusos apgula

29. Kautynės kalnuose

Labai įvairi ir žiedžiamuoju ratu gaminta keramika. Kaip jau minėjau, II šimtmetyje pr. m. e. keramika buvo vien arba beveik vien pilkos spalvos. Ypač buvo madingos „vazos", nelabai gilūs indai su aukšta tuščiavidure kojele ir smarkiai išlenktais išorės pusėn kraštais. Pradžioje kojelė buvo ažūrinė, t. y. su trikampiais langeliais. Dakų valstybės epochoje „vaza" palaipsniui keičia pavidalą, tiksliau sakant, jos kojelė trumpėja, ir ilgainiui „vaza" tampa dubenėliu su labai trumpa kojele arba net visai be jos. Tačiau pilka bei juoda spalva išlieka.

Pasirodo naujų formų indai. Puodžiai žiedžia indus, panašius į ugnikalnių kraterius, su prilipdytomis pusapvalėmis ąsomis, gamina puodus, dubenis, dangtelius, kartais pelenų spalvos, juodus ar raudonus; tebežiedžia tokius pat ąsočius, kaip ir II šimtmetyje pr. m. e.: aukštus, lieknus su siaura anga ir lygiomis bei rantytomis ąselėmis. Išmokę parinkti tinkamą molį, jį išminkyti ir meistriškai naudoti žiedžiamąjį ratą, puodžiai ėmė žiesti milžiniškus 1,70—1,80 m aukščio indus maisto atsargoms laikyti. Tokių indų rasta Blidaro bokštuose ir „kazematuose". Jie paprastai raudonos spalvos, lenktais, labai išgaubtais kraštais, su storomis sienelėmis; šitokius indus užkasdavo į žemę arba statydavo ant medinio stovo. Blidare rastą milžinišką indą (1,8 m aukščio) su specialia skyle dugne neabejotinai laikydavo pakeltą ant tam tikro stovo; iš tokio aukšto būtų nelengva iškasti grūdus ar išsemti vandenį, o dabar tereikdavo ištraukti medinį kaištį iš angos, ir patys grūdai išbyrėdavo.

Ne visi šie indai vienodos talpos. Oreštijos kalnuose aptikta daug vidutinio dydžio indų su plonesnėmis sienelėmis ir tarsi kopėtėlėmis profiliuotais kraštais; toks indas su grūdais rastas žemėje po trobos pašiūre.

Žiestosios keramikos papuošimas tarsi paprastesnis. Palei angos kraštą įbrėžtos banguotos linijos, kurias kartais papildo tiesios linijos, yra įprastinis žiedinių pagražinimas. Kartais pasitaiko „eglutės" ornamentas arba gražus viena kitą kertančių linijų tinklelis. Kepilnos tvirtovėje rasta indo šukė su labai sudėtingu įvairaus dydžio stačiakampių geometrinių figūrų ornamentu. Kartais ornamentą sudaro apskritime įspaustos rozetės ar kryželiai. Papuošimais laikomos ir mažos ąselės, kurios dėl mažumo negalėjo turėti praktiškos reikšmės. Taip pat reikia prisiminti ir tapybą, apie kurią kalbėsime vėliau.

Tegul skaitytojas leidžia man priminti du retus žiedžiamuoju ratu pagamintų indų tipus. Pirmajam atstovauja didžiulis kulto reikalams skirtas indas su užrašu DECEBALUS PER SCORILO, kurį minėjau ankstesniame skyriuje; tai vienintelis šios rūšies indas. Kito analogiško egzemplioriaus kol kas nėra rasta. Tiesa, analogiškų, tiktai daug mažesnių matmenų, pasitaiko rasti sidabrinių indų. Kito tipo indai dažniau randami dakų pala-

pinėse. Turiu omenyje raudoną gana didelį indą su plačiais užlenktais kraštais, panašų į apverstą dubenį be dugno; vietoje dugno įdėdavo audeklo gabalą, tik jo liekanų, aišku, nerasta. Šitą puodą tikriausiai užstatydavo ant kito, gal būt, medinio indo; į molinį indą pildavo rūgštų pieną, o išrūgos bėgdavo pro audeklą į medinį indą. Kad šiuos puodus žiedė prityrę puodžiai, liudija grakšti forma, kruopšti apdaila ir dirbtuvės ženklai. Tokį ženklą (stačiakampyje du bukakampiai trikampiai sudurtomis viršūnėmis) turi indas su pakopėlėmis profiliuotais kraštais, rastas Melėjoje; kitas ženklas (rozetė vidinėje dangtelio pusėje) irgi negalėjo būti joks papuošimas. Taip pat puodžių ženklais, gal būt, reikia laikyti ir įvairius piešinėlius, pavyzdžiui, kryželius bei graikiškas raides, įspaustas ant indų dugno ir bumbulėlių, puošiančių dangtelius. Oreštijos kalnų gyvenvietėse rasti tokios rūšies indai negalėjo būti atvežtiniai: molis su žėručio priemaiša yra pernelyg būdingas tam kraštui, ir jį lengva atskirti.

Suprantama, pasitaiko ir atvežtinių indų; Popeštyje rasta daug amforų iš Rodo, kai kurios su antspaudais ant ąsų; tokių amforų galima rasti ir kitose Užkarpatės gyvenvietėse, kaip ir Delo salos indų, papuoštų reljefiniais piešiniais. Kai kuriose Transilvanijos gyvenvietėse randama romėniškų indų šukių tikriausiai iš I šimtmečio pr. m. e. Popeščio gyvenvietėje rasta vietinių puodžių žiestos keramikos (pagal II—I šimtmečio deliečių pavyzdį) kur kas daugiau, negu graikiškų originalų, o Sigišoaroje aptinkama vien imituotos keramikos. Apie getų amforas su anepigrafiniais štampais, nukopijuotais nuo graikiškų indų, jau kalbėta kitame šios knygos skyriuje. Tačiau reikia prisiminti, kad įvairiose vietovėse aptinkama dakų puodžių dažytosios keramikos, puoštos spalvotomis juostomis graikų pavyzdžiu. Pečikos gyvenvietė šiuo atžvilgiu labai iškalbingas pavyzdys.

Didelis siurprizas yra Sarmizegetusoje atrasti indai iš labai aukštos kokybės molio, su plonu nuglaistytu sluoksniu ir dažytu paviršiumi; ligi šiol niekur kitur neaptikta tos epochos panašiai puoštos keramikos. Šie indai, tikriausiai pagaminti mūsų eros I amžiaus antroje pusėje, byloja apie aukščiausią ir paskutinį dakų puodininkystės etapą. Gelsvame bei juodame indo fone persipina spalvoti, balti bei rusvai juodi geometriniai motyvai ir augalų bei žvėrių piešiniai. Tokie indai rasti ne tik Sarmizegetusoje, bet ir Melėjoje bei Faca Četėje. Jeigu pavyks nustatyti, kad Bitka Doamnėje rastos šukės yra tos pačios rūšies keramikos, bet ne imituotų graikiškų indų fragmentai, turėsime įrodymą, kad Sarmizegetusos puodžiai tiekė savo gaminius ir kitiems Dakijos centrams.

Kaip matome, dakų gyvenvietės Oreštijos kalnuose didelės ir turtingos. Tatai visai natūralus dalykas: Dakija turėjo didelių resursų, o jos

gyventojai buvo gabūs ir darbštūs. Be abejo, dakų dirbiniai pasiekdavo Graikiją ir Italiją. Taip pat dakai iš pietinių šalių įsigydavo įvairių dirbinių, o vėliau vietiniai amatininkai ir patys imdavo tokius gaminti.

DAKŲ PREKYBOS KELIAIS

Nėra jokios abejonės, kad Burebistos laikais dakai prekiavo su Graikija ir Roma. Apie tai byloja dakų gyvenvietėse gausiai randami ne dakų gamybos dirbiniai. Galima tik diskutuoti, koks buvo tos prekybos pobūdis, kryptis ir intensyvumas.

Ilgai (nuo VI ligi II šimtmečio pr. m. e.) graikai buvo nenurungiami dakų „rinkos" šeimininkai. Mainais už papuošalus, dailiąją keramiką, įrankius bei ginklus, už vyną bei alyvą į Miletą, Atėnus, Rodą ir kitus pietų Egėjaus centrus keliavo javai, gyvuliai, miško medžiaga, medus ir kitokios getų-dakų krašto gėrybės. Tačiau II šimtmetyje labai stipriai graikus pradėjo konkuruoti Romos pirkliai. Pamažu getai-dakai pradėjo daugiau prekiauti su galinga ir turtinga Roma.

Tatai dar nereiškia, kad romėnai išstūmė graikus iš getų-dakų „rinkos". Graikiškų pinigų ir dirbinių aptinkama ne tik Užkarpatės rajonuose, kaip Popeštyje, Pojanoje, Piskul Krešanyje, Četecenyje, Tinosule, bet ir Transilvanijoje. Ar Piatra Rošijoje nerasta trišakė žalvarinė žvakidė? Tas graikiškas dirbinys yra visai panašus į žvakidę, rastą Piskul Krešanyje. Iš Graikijos patekdavo ir kitokių vertingų meno dirbinių, rastų Oreštijos kalnų fortifikacijoje, iš Graikijos atkeliavo ir dalis monetų, atkastų Kosteščio tvirtovėje. Graikų pagamintas ir svarstis, rastas Pečikoje. Šie radiniai patvirtina tradicinę prekybą su graikais, naudingą ir pietų kraštų pirkliams, ir getų-dakų aristokratams.

Graikų miestai prie Juodosios jūros siunčia į Dakiją ne tiktai gaminius, bet ir amatininkus. Į panašias keliones, kaip Akornionas į Ardžedavą ar pusantro šimtmečio vėliau Dionas Chrizostomas į Sarmizegetusą, leisdavosi graikų amatininkai, suvilioti pažadų gerai uždirbti. Vieni vyko savo noru, kitus Burebista varu atsivarė, užkariavęs Juodosios jūros pakraščių miestus. Tiktai aktyviai dalyvaujant statybos darbuose Histrijos bei kitų miestų amatininkams, buvo įmanoma taikyti graikų technikos metodus. Nuo Juodosios jūros pakraščių į Oreštijos kalnus ir priešinga linkme keliavo žmonės ir prekės, o tai liudija, kad senieji prekybos keliai vis dar egzistavo. Burebistos ir Decebalo laikais neprarado savo reikšmės nei kelias nuo Dunojaus vingio aukštyn ligi Sireto, nei vėliau kelias per Oituzo perėją į Transilvaniją, nei keliai Ardžešo bei Dimbovicos slė-

niais. Bet tuo pačiu metu vis didesnę reikšmę įgauna ir keliai į Italiją. Pirmiausia traktas Savos slėniu. Prie Dunojaus jis turėjo šakotis. Viena šaka vedė Banato kryptimi per geležinius Transilvanijos vartus į Murešą, kita ėjo per Olteniją, o trečioji už Dunojaus Oltulos slėniu kilo net ligi Turna Rošo. O kiek galėjo dar būti kitų kelių, apie kuriuos šiandien niekas nebežino!

Kad dakų prekiauta su romėnais, taip pat patvirtina pinigai bei daiktai. Pavyzdžiui, Sarmizegetusoje rastas geležinis piūklas medžiui piauti su meistro Herenijaus antspaudu. Herenijus buvo garsios dirbtuvės savininkas ir geležies dirbinių prekiautojas Akvilijoje, stambiame šiaurės Italijos prekybiniame centre, Akvilijoje, kuri palaikė ryšius su vidurio ir pietryčių Europa. Romėnų sidabriniai denarai paplinta rinkose. Kaip geros kokybės monetas, kaip galingiausios valstybės pinigus, denarus vertino ne tik dakai, bet ir kitos palei Romos imperiją gyvenančios tautos. Be Romos denarų, dakai naudojo Tazo tetradrachmas bei graikų miestų prie Ilirijos — Apolonijos ir Dirachiumo — drachmas. Senovinės bei kitų miestų monetos cirkuliavo mažiau.

Romos denaras taip stipriai ir nenurungiamai įsigalėjo Dakijos rinkoje, kad dakai liovėsi kalę savo monetas. Kalbėdami apie svetimų pinigų imitavimą, pirmiausia turime galvoje romėnų denarus. Matrica denarams kalti rasta Tiliškoje; prieš kurį laiką Bukarešto mokslininkas B. Mitrėja iškėlė hipotezę, kad Popeštyje (Teleormano raj.) rastų 550 romėniškų denarų dalį buvo nukalę dakai. Manau, kad dakų taip pat nusikalta denarai su Pečikoje rasta matrica, kurią sunkiau iššifruoti.

Dakijoje taip pat cirkuliavo „barbarizuotos", atseit, barbarų imituotos Apolonijos ir Dirachiumo drachmos. Tačiau kol kas nėra įrodymų, kad tie pinigai kalti Dakijoje, greičiausiai jie kalti kur nors kitur. Imituotų Romos denarų retai pasitaiko. Kur pastoviai vyko prekyba, cirkuliavo autentiški pinigai — dakų karaliai negalėjo leisti genčių vadams kalti pinigus, darant nuostolį centrinei valdžiai. Gal vėlesni tyrinėjimai parodys, kad, suvienijus dakų gentis į vieną valstybę, baigėsi ir pinigų imitavimas.

Kas vertėsi prekyba? Graikų ir romėnų pirkliai, bet tikriausiai ir dakų pirkliai. Gal jie nevažinėjo į Graikiją bei Romą, tačiau spėjama, kad jie dažnai vykdavo į Dobrudžo pakraštį prie Juodosios jūros ir į Meziją bei Iliriją.

Mes baigėme savo kelionę, jos metu senovės dakų gyvenvietės atskleidė mums savo paslaptis, pamatėme puikią Dakijos materialinę kultūrą ir labai originalią civilizaciją.

Žodį „originalią" nevartoju siaura menkinančia prasme. Niekas netvirtino ir netvirtina, kad dakai nieko neišmoko iš kitų tautų. Priešingai,

jie visuomet labai noriai mokydavosi. Iš graikų bei keltų pasisavino žiedžiamąjį ratą. Sarmizegetusos kalviai kalė ant savo priekalų tokius pat kalavijus bei peilius, kaip ir Herenijaus meistrai. Popeščio puodžiai imitavo Delo keramiką, Oreštijos kalnų statybininkai sėmėsi žinių iš gaivaus helenų architektūros šaltinio; sekantis skyrius parodys, kad ir dakų meną paveikė svetima įtaka.

Tačiau šie faktai nepaneigia dakų kultūros originalumo. Originalumas nereiškia, kad viską reikia gaminti ir išrasti patiems. Pavyzdžiui, Moldavijoje gyvenusių bastarnų materialinė kultūra labai skurdi todėl, kad nieko nepasisavino nei iš graikų, nei iš dakų-getų, nors su jais palaikė ryšius; jie gyveno žeminėse ir neišmoko naudoti žiedžiamojo rato. Pasisavindama kitų pasiekimus, originali kultūra keičiasi ir turtėja.

Būtent taip ir darė dakai-getai. Nuo seno jie sugebėjo asimiliuoti užpuolikus (skitus, keltus) ir tuo pačiu metu pasisavinti jų materialinės kultūros elementus. Jie mokėsi iš kaimynų, ypač iš graikų ir trakų. Dakai gebėjo sulydyti įvairius svetimų kultūrų elementus, prisitaikyti būdingas jų formas ir tuomet įsisavinti. Nesunku pastebėti dakų keramikoje graikų įtakos pėdsakus, tačiau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad tie indai dakiški, o ne graikiški. Statybos dakai mokėsi iš graikų, tačiau Oreštijos kalnų tvirtovės yra ne graikų stiliaus, bet dakų. Graikų tvirtovės buvo galingesnės, gražesnės ir didesnės, tačiau dakų stilius kitas — tvirtovių kompleksas Oreštijos kalnuose yra vienintelis pasaulyje.

Mokydamiesi, dirbdami, kūrybiškai pritaikydami svetimus elementus ir patys sukurdami naujus, Burebistos laikais getai-dakai išvystė klestinčią civilizaciją, su kuria susipažinome, atkeliavę į Dakijos širdį.

ŠEŠTAS SKYRIUS

GETŲ-DAKŲ DVASINĖ KULTŪRA

Norint pažinti bet kurią tautą, būtina pažinti jos dvasinę kultūrą. Dabartiniu metu tatai nesunku, nes literatūros bei meno pasiekimus išplatina moderniausios priemonės: spauda, radijas, teatras, televizija, įvairios parodos. Tyrinėjant senovę, ypač graikų ir romėnų pasaulio kaimynus, tenka susidurti su dideliais sunkumais. Išliko tiktai maža dalis graikų filosofų ir romėnų poetų kūrinių, o ką žinome apie dakų, keltų bei skitų tautosaką? Gal kai kurie jos elementai išliko nuo amžių glūdumos ligi mūsų laikų, tačiau sunku arba visai neįmanoma juos išvilkti iš vėlesnių laikų rūbo. Gal kai kuriuos elementus perėmė graikai, romėnai, ir dabar jie aptinkami senovės rašytojų kūriniuose, bet šis klausimas dar neišspręstas, ir mokslininkai dėl to karštai ginčijasi. Archeologija yra patikima vadovė, tyrinėjant medžiaginę kultūrą, bet jos galimybės labai ribotos, susidūrus su dvasine kultūra.

Dažniausiai turimi duomenys apie barbarų dvasinę kultūrą liečia jų religiją. Mūsų laikais susidomėjimas religija gali atrodyti anachronišku dalyku, tačiau praeityje buvo kitaip. Kadangi žmonės nemokėjo moksliškai ir racionaliai išaiškinti daugelio gamtos bei visuomeninių reiškinių, religija, žengdama koja kojon su išnaudotojų klasės interesais, vaidino svarbų vaidmenį bendruomenės gyvenime. Kas nežino, kokią valdžią ir autoritetą turėjo Egipto ir keltų žyniai? Net tokio masto mokslininkas, kaip V šimtmetyje pr. m. e. gyvenęs graikų istorikas Herodotas, priskyrė dievų valiai daug istorinių reiškinių. Toks naivumas mums tik sukelia šypseną, bet tai epochai buvo visai natūralus dalykas. Turime būti dėkingi Herodotui, kad jis domėjosi kitų tautų religijomis; jeigu ne jis, šiandien neturėtume net pačių migločiausių duomenų apie getų-dakų religiją.

Šis Halikarno istorikas paliko mums pirmuosius tikslius duomenis apie dakus. Jis taip pat paliko vertingų žinių apie jų religiją.

Herodotas pasakoja:

„Atžygiavęs prie Istro, Darijus pirmiausia užkariavo getus, kurie tiki esą nemirtingi. Savo nemirtingumą jie šitaip įsivaizduoja: jie galvoja, kad nemiršta, bet, išėję iš šio gyvenimo, keliauja pas savo dievą Zamolksį. Kiti mano, kad keliauja pas Gebeleizį. Kas penkeri metai vieną žmogų, išrinktą burtų keliu, siunčia pas Zamolksį kaip pasiuntinį, kuris turi perduoti jų pageidavimus. Daroma šitokiu būdu: vieni laiko atkišę į viršų tris iešmus, o kiti, pagriebę nuskirtąjį pasiuntinį už rankų ir kojų, meta aukštyn, kad tas užkristų ant iešmų. Jeigu jis užsismeigia ir miršta, vadinasi, dievas jiems maloningas, o jeigu išlieka gyvas, apkaltina jį nedorumu. Po to siunčia kitą, kuriam, dar gyvam tebesant, išsako savo troškimus. Griaudžiant ir žaibuojant trakai net šaudo iš lankų į dangų, grasindami dievui, nes tiki, kad jų, o ne kuris nors kitas dievas sukelia žaibus ir griaustinį.

Girdėjau iš graikų, gyvenančių prie Helesponto ir Ponto, kad Zamolksis buvęs toks žmogus, kuris vergavo Samose pas Pitagorą, Mnesarcho sūnų; vėliau, atgavęs laisvę ir praturtėjęs, grįžo į savo kraštą. Kadangi dakai gyveno vargingai ir tebebuvo labai tamsūs žmonės, tas Zamolksis, gerai pažindamas graikų gyvenimą ir būdamas labiau išsimokslinęs, negu galima iš trako tikėtis (mat, jis bendravo su helenais ir didžiausiu jų išminčiumi Pitagoru), įsirengė salę, kurion kviesdavosi savo žemiečių vyresniuosius ir aiškindavo, kad nei jis pats, nei jo svečiai ir nei vienas palikuonis nemirs, tiktai pateks į tokią vietą, kur gyvens amžinai, pertekę visokių gėrybių. Šitaip darydamas ir mokydamas žmones, tuo pačiu metu statydinosi požeminį būstą, o kai jis buvo įrengtas, pasislėpė nuo trakų tame požeminiame būste ir išbuvo trejus metus. Trakai jį apverkė kaip mirusį, tiktai ketvirtaisiais metais Zamolksis vėl pasirodė trakams, kurie patikėjo jo mokymu. Tai jis, kaip pasakoja, šitaip padarė.

Aš pats pasakojimu apie tą žmogų ir jo požeminį būstą nei per daug abejoju, nei per daug tikiu. Mano nuomone, tas Zamolksis gyveno daug metų prieš Pitagorą. O gal ir gyveno koks žmogus, vadinamas Zamolksiu, gal jis buvo dakų genčių dievas, bet užteks apie tai kalbėti!"

Kas galėjo pagalvoti, kad šis trumpas ir pakankamai aiškus tekstas sukels atkaklius ginčus getų-dakų religijos klausimu? O atsitiko kaip tik šitaip. Apie Zamolksį ir Gebeleizį, kaip ir apie dakų tikėjimą nemirtingu-

mu, parašyta dešimtys ir šimtai puslapių, kuriuose reiškiamos įvairios nuomonės. Radosi mokslininkų, kurie palaikė gryna tiesa Ponto graikų pasakojimus, nors jau Herodotas jais abejojo: Zamolksis buvo žmogus, kuris žinojo magiją, nesvarbu, ar jis turėjo, ar neturėjo ryšių su Pitagoru. Yra ir tokių mokslininkų, kurie tvirtina, kad „istorijos tėvo" informacija apie Dobrudžo getų religiją neturi nieko bendra su dakų iš kalnuotųjų Transilvanijos rajonų tikėjimu. Žodžiu, yra aibė teorijų ir hipotezių, kuriose Herodoto informacija dažniausiai užima antraeilę vietą; čia vyrauja subjektyvus šiuolaikinių autorių požiūris.

Pamažu viskas aiškėja, atsisakoma tokio išpūsto tyrinėjimo. Tačiau palyginti dar neseniai buvo svarstyta pagrindinė getų-dakų religijos problema: ar toji religija buvo monoteistinė, ar politeistinė?

MONOTEIZMAS AR POLITEIZMAS

Karštas pirmosios hipotezės šalininkas buvo Vasilijus Pirvanas. Idealistas, turintis savitas pažiūras, šis istorikas ir archeologas stengėsi įrodyti, kad getai viskuo skyrėsi nuo kitų senovės žmonių ir buvo pranašesni savo monoteistinės bei dvasinės koncepcijos dėka. Pirvano teigimu, vienintelis getų dievas net vardo neturėjęs: Zamolksis ir Gebeleizis buvo tiktai du iš begalinės daugybės aspektų, kuriuos turėjo šis visagalis dievas. Dievas gyveno danguje, ir getai-dakai, niekindami žemiškąjį gyvenimą, džiaugėsi, kad jų sielos turėjo eiti į dangų.

Paskubomis nusitverta kai kurių teologų (kurie vos ne krikščionimis laikė getus-dakus dar prieš krikščionybės atsiradimą), ši hipotezė neišlaiko kritikos. Net Točoleskus praėjusio šimtmečio pabaigoje netikėjo dakų-getų monoteizmu, o vėliau K. Daikovičius įrodė, kad Pirvanas visiškai klaidingai aiškino Herodoto žodžius. Senovės istorikas netvirtina, kad Gebeleizis yra antrasis Zamolksio vardas, jis tik teigia, kad vieni getai įsivaizdavo pomirtinį gyvenimą pas Zamolksį, o kiti pas Gebeleizį. Pasakodamas apie šaudymą iš lanko į dangų, Herodotas visai nenorėjo tvirtinti, kaip tatai įrodinėja Pirvanas, kad getai tikėjo tiktai į savo vienatinį dievą,— Herodotas čia sako getus tikėjus, jog jų dievas Gebeleizis, o ne kuris nors kitas dievas, sukelia žaibus ir perkūniją. Vadinasi, čia nėra jokios užuominos apie monoteizmą.

Žinoma, galima daug diskutuoti apie lakoniško antikinio teksto išvertimą ir interpretavimą. Laimė, yra ir kitų duomenų, patvirtinančių getų-dakų politeistines pažiūras. Reikia manyt, kad dakai garbino namų židinio ir ugnies deivę, analogišką graikų Hestai ir romėnų Vestai. Užtat tikras

faktas, kad buvo įsigalėjęs karo dievo garbinimas, panašus į Areso (Marso) kultą; apie tai aiškiai kalba Jordanas, tokių užuominų randame ir Vergilijaus bei Ovidijaus raštuose, o Vegecijus tvirtina, kad dakai ir trakai buvę tokie karingi, jog, pasak legendų, Marsas gimęs jų krašte. Taip pat žinoma, jog buvo garbinama deivė Bendisė, tolygi Dianai. Reikia manyti, kad ir Dunojus buvo laikomas šventa upe, lyg kokia dievybe; Servilijus, Vergilijaus komentatorius, pasakoja, kad getai-dakai, prieš eidami į mūšį, turėję paprotį atsigerti iš Dunojaus vandens, tartum švento vyno, ir prisiekti, kad, neišžudę priešų, negrįš namo.

Getų-dakų politeizmą aiškiai patvirtina ir archeologinės iškasenos. Kol kas, nesileisdamas į smulkmenas, priminsiu, kad Kosteščio ir Sarmizegetusos gyvenvietėse buvo daug šventyklų (labai arti viena kitos), todėl keistai atrodytų, jeigu jos visos būtų statytos vieno dievo garbei.

Turėdama autoritetą žmonėse ir ypač gerą kulto organizaciją, ši politeistinė religija tapo didžiule jėga Burebistos ir Decebalo valstybėje. Vyriausias žynys Decenėjas turėjo beveik karališką valdžią ir po Burebistos mirties užėmė Transilvanijos dakų valstybės sostą. Tiek valstybinę, tiek religinę valdžią turėjo ir jo įpėdinis Komosikas; be abejo, teisūs tie, kurie galvoja, jog Vezina buvęs svarbus asmuo, nes jis užėmė aukščiausią postą po Decebalo: buvo vyriausias dakų žynys, valdant paskutiniam karaliui.

Vyriausias dakų žynys turėjo svarų žodį, sprendžiant valstybinius reikalus. Apie tai pasakoja Strabonas ne tik minėtame šios knygos skyriuje, bet ir tose eilutėse, kur kalbama apie Zamolksį. Primindamas graikišką anekdotą, pagal kurį Zamolksis buvęs Pitagoro vergas, Strabonas teigia, kad Zamolksis įtikino dakų karalių paskirti jį vyriausiuoju žyniu. „Čia tiktai pradžia,— tęsia pasakojimą Strabonas,— nes vėliau ėmė jį net dievu laikyti. Radęs vienoje užkampioje vietoje gilų urvą, pasislėpė jame, iš ten išeidavo labai retai ir susitikdavo tiktai su karaliumi bei jo patarėjais. Net pats karalius padėjo jam mulkinti žmones, patyręs, jog geriau vykdomi jo įsakymai, kada žmonės tiki, kad jie paties dievo diktuoti. Dar šiuo metu ten toks paprotys, nes ir po Zamolksio visuomet atsirasdavo koks nors apgavikas, kuris tapdavo karaliaus patarėju ir iš getų priimdavo dievo titulą. Todėl tą urvą, kur gyveno Zamolksis, žmonės laiko šventu ir dabar vadina Šventuoju kalnu, tačiau tikras jo pavadinimas toks pats, kaip ir papėdėje tekančios upės: Kogajononas. Kai getus valdė Burebista, prieš kurį ruošė karą dieviškasis Cezaris, šias aukštas pareigas ėjo kažkoks Decenėjas."

Naiviai čia sutapatinamas dievas Zamolksis su laisvę atgavusiu vergu, kuris tapo vyriausiuoju žyniu ir dievu. Čia susiduriame su anachroniz-

mu, kurio neišvengia Strabonas, kalbėdamas apie vieną dakų karalių, nors iš tikrųjų Pitagoro laikais (IV šimtmetyje pr. m. e.) kraštas buvo susiskirstęs į daugelį atskirų genčių. Bet atmeskime į šalį geografo pateiktą rūsčią dakų vyriausiųjų žynių charakteristiką ir prisiminkime tiktai, kas svarbiausia: vyriausiojo žynio autoritetą ir kaip jį panaudojo valdančioji aristokratija ir karalius. Jau dakų valstybės epochoje klasinis religijos bei religinės organizacijos charakteris labai akivaizdus.

Vyriausias žynys buvo dakų religijos viešpats: be abejo, jis valdė žynių organizaciją, kurios nariai atliko įvairių dievų kulto apeigas dakų gyvenvietėse. Deja, turime per mažai duomenų apie šiuos žynius. Tiktai Strabonas ir Josefas Flavijus yra paminėję atsiskyrėlius („vienuolius"), kurie nesituokė, nevalgė mėsos ir negėrė alkoholinių gėrimų. Strabonas juos pavadino „ktistais", atseit, „įkūrėjais, įsteigėjais", o Josefas Flavijus, matyt, pagal tai juos pavadino polistais, kitaip tariant „miesto įsteigėjais". Bulgarų mokslininkas Dečevas tikėtinai išsiaiškino, kodėl Strabonas juos taip pavadino; jis tvirtina, kad čia iškraipytas žodis „skistai", kurio prasmė „tie, kurie atsižada pasaulio malonumų". Toje pačioje pastraipoje Strabonas sako, kad žmonės juos vadino „debesų keliautojais", šis vardas iš dalies reiškia pagarbą, iš dalies pašiepia; matyt, jis siejasi su žynių astronominiais stebėjimais ir tuo faktu, kad jų būstai bei šventyklos būdavo kalnų viršūnėse, tačiau nėra abejonės, kad skistai sudarė tik nedidelę galingos getų-dakų žynių organizacijos dalį.

Ne vien monoteizmo ar politeizmo problemą iškelia dakų religija. Atiduodami pirmenybę politeizmui, kuris buvo paplitęs kitose indoeuropiečių tautose, padarytume didelės reikšmės mokslinę išvadą, bet jai paremti reikia ir kitų duomenų apie getų-dakų religijos pobūdį, įvairių dievų atributus, tam tikras apeigas ir kt. Šioje srityje daug padaryta, naudojantis literatūriniais, kalbiniais ir archeologiniais šaltiniais.

DAKŲ DIEVAI IR DEIVĖS

Herodotas teigia, kad Zamolksis buvęs galingas dievas, pas kurį patekdavo mirusieji. Tačiau kur jo viešpatija? Ar danguje, kaip tvirtina Vasilis Pirvanas, ar priešingai, žemės gelmėse?

Jokie argumentai nepatvirtina Pirvano hipotezės, o prie antrosios mus lenkia ne tiek pasakojimai apie urvus ir požeminius būstus, ką galėjo prasimanyti Herodotą informavę graikai, kiek pats dievo vardas. Žymiausieji indoeuropiečių kalbų žinovai įrodė, kad pirmoji šio vardo dalis Zamol- gimininga trakų-graikų deivės Semele bei senovės lietuvių deivės Žemyna, Žemynėlė vardams. Ryšys su įvairiais žodžiais, kurių reikš-

mė „žemė, šalis", aiškiai matomas daugelyje indoeuropiečių kalbų. Nespecialistui gal sunku pastebėti giminystę tarp Zamol - ir graikiško žodžio „chton" bei lotyniško „humus", kurių prasmė „žemė", tačiau artimas ryšys su slavišku žodžiu „zemlia" kiekvienam matomas. Galūnė „ksis" dar nepakankamai išaiškinta, bet čia ne esminis klausimas.

Reikia pripažinti, kad Zamolksis teisingai apibūdintas ir parodytas tikras jo vaidmuo. Jis buvo žemės, augalijos bei derliaus dievas. Getai tikėjo, kad jis teikdavo žmonėms viską, ko reikėjo jų gyvenimui: tik jam turėjo būti dėkingi už gausų derlių, už didžiules galvijų kaimenes, už medžioklės bei žvejybos laimikius. Dėl Zamolksio gerumo ir galybės žiemos šalčių sukaustyta gamta pavasarį vėl atbusdavo. Tame kontekste legenda apie dievo sugrįžimą po kelerių metų, praleistų požeminėje buveinėje, įgavo religinio simbolio reikšmę; ji taip pat nurodo dievo buveinės vietą: jis viešpatavo požemio karalystėje. Žemdirbiams ir gyvulių augintojams, kokie buvo getai, žemės kultas buvo pats svarbiausias religinis vaizdinys. Šio kulto šaknys glūdi žiloje senovėje; tiesa, neturime tvirtų įrodymų, tačiau jos gali siekti ir neolito epochą. Didžiulė reikšmė to senojo tikėjimo į derlingumo bei vaisingumo dievą visiškai pateisina dakų vaizdinį apie pomirtinį gyvenimą Zamolksio karalystėje, pertekusioje visokiausių gėrybių, kurias teikti žemėje jis kartais atsisakydavo, užsirūstinęs ant žmonių, ir siųsdavo jiems tvaną, sausrą bei ligas.

Ar Zamolksis turėjo žmoną? Šito nežinome. Senoviniame žinyne, „Sudo knygoje", tvirtinama, kad buvusi deivė tuo pačiu vardu, bet aš abejoju, nors kai kurie šiuolaikiniai mokslininkai šiai nuomonei pritaria.

Skirtingai nuo žemės dievo Zamolksio, Gebeleizis buvo dangaus dievas. Abejoju, kad jis buvęs tik žaibų dievas, man regis, kad žaibas buvo veikiau jo atributas, jo ginklas. Kad Gebeleizis viso dangaus dievas, imta tikėti, kai jo kultas pasiekė aukščiausią laipsnį, o pradžioje Gebeleizis galėjo būti tik audrų ir žaibų dievas, pamažu pakeitęs senąjį dangaus dievą, kurį tikėjo ir kitos indoeuropiečių tautos; panašus procesas vyko ir kitose religijose. Tuo metu, kai apie Gebeleizį rašė Herodotas, getai-dakai jį vaizdavosi jau viso dangaus valdovu, o ne vien pragaištingų žaibų dievu. Ritualą šaudyti į juodais debesimis užgožtą ir žaibų raižomą dangų vargu ar galima laikyti, kaip kad tvirtina Herodotas, žmonių grasinimu galingam dievui. Tikriausiai ištikimi dievo garbintojai šitokiu būdu norėjo padėti išsklaidyti debesis, uždengusius šviesiausią jo veidą.

Sunku pasakyti, kokia buvo dievų „hierarchija" Herodoto laikais. Atrodo, kad Zamolksis buvo vyriausias dievas, bet Gebeleizis nepripažino

to tamsos viešpatijos valdovo. Dėl įvairių pakitimų religijoje dalis dakų pradėjo tikėti, kad, apleisdami šį pasaulį, po mirties patenka pas Gebeleizį, o ne pas Zamolksį.

Archeologiniai atradimai Oreštijos kalnuose ir ne tokie gausūs radiniai kitose Dakijos vietovėse liudija, kad vyravo saulės ir žvaigždžių kultas I šimtmetyje pr. m. e. ir I mūsų eros šimtmetyje. O požeminių šventyklų iki šiol dar nerasta nei vienos. Tiesa, reikia pripažinti, kad urvai dar nepakankamai ištyrinėti, tačiau žinomuose urvuose neaptikta jokių šventyklų pėdsakų. Su Zamolksio išėjimu iš požemio viešpatijos galima susieti gal tik laiptus Sarmizegetusoje, XI terasoje, senovėje gal uždengtus, kurie iš slėnio palei vakarinį senovės šventyklos pakraštį veda į pakylą. Bet reikia pripažinti, kad ir šis argumentas abejotinas, nes tų laiptų statyba gerai paaiškinama vien architektoniniu požiūriu.

Kadangi Sarmizegetusoje ir Kosteštyje nėra čerpių liekanų nei pelenų, kurių neabejotinai būtų likę, sudeginus tokių didelių pastatų lentelių stogus, manoma, kad didžiosios dakų šventyklos buvo nedengtos. Ir ši aplinkybė labiau siejasi su saulės garbinimu, bet ne žemės kultu. Ant vienos taurės, rastos dakų gyvenvietėje Bukarešt Tėjuje, pavaizduotas saulės diskas, panašiai nupiešta saulė ir ant vazos, rastos Sarmizegetusoje. Piatra Rošijoje rastos miniatiūrinės saulės vežimo dalys iš geležies ir žalvario. Didžioji apvalioji Sarmizegetusos šventykla su ritmingai sustatytais stulpais atrodo pritaikyta dangaus kūnų stebėjimui; tatai greičiau rodo buvus saulės kultą, o ne požemių dievų garbinimą. Atradus puikiąją „Akmeninę saulę" Sarmizegetusos šventyklų komplekse, nebeliko abejonių, kad getų-dakų religijoje dominavo saulės bei dangaus kultas, ir pilnai pasitvirtino prieš du dešimtmečius K. Daikovičiaus iškelta hipotezė.

Ar visa tai reiškia, kad Zamolksio kultas buvo išnykęs? Anaiptol, literatūriniai šaltiniai įsakmiai tvirtina, kad šio dievo kultas egzistavo ir prieš pat dakų valstybės susikūrimą. Galimas dalykas, kad ir Dakijoje vyko analogiškas reiškinys kaip ir kitose tautose, kai formuojasi klasės ir kuriasi valstybė. Vykstant šiam visuomeniniam-politiniam procesui, senieji dievai pamažu užleidžia vietą naujiems dievams — aristokratijos, karaliaus ir valstybės globėjams. Tos naujosios dievybės paprastai būdavo dangaus dievai, todėl nesunku įsivaizduoti, kodėl dakų aristokratai norėjo garbinti dangaus valdovą Gebeleizį, o ne senąjį dievą Zamolksį, piemenų ir žemdirbių dievą. Tiesa, Gebeleizio vardą pamini tik Herodotas, ir jo neaptikta jokiame kitame antikiniame šaltinyje, o Zamolksis minimas ir vėlesniais laikais. Būtų galima daryti išvadą, kad Zamolksis tapo dangaus dievu, bet manau, kad čia atsitiktinumas ar klaida, kurią

padarė senovės rašytojai, sumaišę du dievus, užėmusius aukščiausią vietą getų-dakų religijoje.

Archeologija ne tiktai įrodė saulės kulto dominavimą dakų valstybės epochoje, bet ir įgalino daugiau sužinoti apie dievus, kuriuos garbino getai-dakai. Turiu galvoje karo dievą ir deivę Bendisę.

Graikų karo dievas buvo Aresas, o romėnų — Marsas. Spėjama, kad pats Areso vardas yra trakų-dakų kilmės; getai visuomet didžiai garbino šį dievą ir jam aukodavo brangiausias aukas. „Tą Marsą,— rašo Jordanas,— gotai (atseit, getai — *aut. pastaba)* visuomet garbino žiauriausiomis apeigomis (žudydami belaisvius), vildamiesi tą karų dievą palenkti savo pusėn žmonių krauju. Jam pašvęsdavo pirmąjį karo grobį, jam skirtas aukas (nukautų priešų ginklus ir drabužius — *aut. pastaba*) sukabinėdavo ant medžių." Prieš kurį laiką K. Daikovičius pareiškė, jog šiuos žodžius galima sieti su Trajano kolonoje pavaizduota scena, kur dakų moterys kankina romėnų karo belaisvius. Jordano žodžius patvirtina ir „Akmeninės saulės" aukuras Sarmizegetusos šventyklų teritorijoje.

Žmonių aukos buvo skiriamos ne tiktai karo dievui Marsui, kurį galime pavadinti ir Aresu. Prisiminkime ir kartą per penkerius metus pas Zamolksį siunčiamą pasiuntinį, kurį aštriais iešmais nugalabydavo jo draugai. Be to, turime duomenų apie paprotį kartais užmušti žmoną, mirus jos vyrui. Žodžiu, pasakojimas apie žiaurias, sakyčiau, laukines getų-dakų apeigas Burebistos-Decebalo laikais neturi mūsų stebinti, nors tai ir labai prieštarauja Pirvano idealizuojamai getų religijai.

Dar plačiau archeologija yra atskleidusi dakų deivės Bendisės, tolygios graikų Artemidei ir romėnų Dianai, kultą. Herodoto tepasakyta, kad šią deivę garbinusios trakų moterys, kurios perėmė jos kultą iš šiauriau gyvenančių žmonių, tikriausiai dakų. Archeologiniai radiniai išsklaidė visas abejones. Kosteštyje rasta, matyt, graikų skulptoriaus nulieta žalvarinė Dianos galva; tas faktas, jog ji rasta dakų gyvenvietėje, byloja, kad čia egzistavęs analogiškas kultas. Senojoje Sarmizegetusos šventykloje rastas degto molio medalionas (apie 10 cm skersmens ir 1,5 cm storio), imituojantis Tiberijaus Klaudijaus Nerono laikų (80 m. pr. e.) respublikos denarą; jame pavaizduotas Dianos biustas su strėline. Pagaliau Piatra Rošijoje rastas vietinių meistrų nulietas žalvarinis biustas, taip pat vaizduojantis deivę. Šis 14,7 cm aukščio ir 13 cm pločio biustas iš antros pusės yra tuščias ir atviras. Kairė ranka be plaštakos, nuo alkūnės iškelta į viršų, dešinės rankos, gal būt, irgi iškeltos, nėra. Vietoje akių po iškiliais antakiais žiojėja dvi kiaurymės, kuriose turėjo būti stiklinės ar kitokios masės spalvotos akys. Užpakalinėje pusėje per vidurį pritaisyta ąselė pakabinti biustą ant sienos arba medžio. Dvi ąselės (dabar viena

nulaužta) buvo ir abiejose galvos pusėse. Aiškiai matyti, kad apatinę krūtinės dalį dengia tunika. Deivė gobi kryžmai užrišta skarele, kurią išryškina du gerai matomi grioveliai. Kakta pridengta trikampe skepetaite, apie kurią eina gilus brėžis.

Šis žalvarinis biustas, matyt, vaizduoja Bendisę, vienintelę dakų deivę, apie kurios išorę sužinota tik iš Kosteščio kasinėjimų ir Sarmizegetusoje rasto medaliono. K. Daikovičius mano, kad bareljefas ant durklo makščių, rastų Popeštyje, vaizduoja tą pačią mėnulio, miškų ir burtų deivę, kurią getai-dakai nepaprastai gerbė.

Suprantama, kad, neskaitant oficialių dievų, žmonių atmintyje buvo išlikę ir gilesnės senovės vaizdinių, kaip tikėjimas magija ir įvairiais prietarais. Pojanoje vėlyvesniuose sluoksniuose rastos kelios nedidelės žmonių bei žvėrių figūrėlės, matyt, laikytos magiškomis. Profesorius R. Vulpė galvoja, kad tai pačiai kategorijai priskirtini ir mažyčiai indeliai (didelių lipdytinių bei žiestų indų imitacija), kurie naudojimui per maži ir per gausiai randami, kad galėtų būti vaikų žaislai; tiesa, juose galėjo būti laikomi tepalai ar kitokie vaistai. Be to, rasta daug sidabrinių, žalvarinių, kaulinių, stiklinių bei koralinių amuletų (dauguma jų yra kirvelio ar rutulėliais puoštos lazdelės pavidalo). Daiktų, kurie pagal senovės tikėjimą turėjo galią išvaryti piktas dvasias, taip pat atvežama iš tolimų kraštų, pavyzdžiui, jūros kriauklių. Amuletais buvo laikoma ir žvėrių dantys, ypač šerno ir lokio; pragręžę juos kabindavo ant kaklo. Vienas toks dantis rastas papuoštas sidabru; žmonės tikėjo jų pagalba įgauti šerno ar lokio jėgą.

LAIDOTUVIŲ APEIGOS

Laidotuvių apeigos glaudžiai susijusios su religija ir požiūriu į žmogaus likimą po mirties. Kaip jau minėta, dar prieš Burebistą dakai pradėjo deginti mirusiuosius, užuot laidoję nedegintus. Ši permaina įvyko pasikeitus požiūriui į pomirtinį gyvenimą, o kodėl tas požiūris pasikeitė — sunku suvokti. Dabar, kai jau sužinojome apie Zamolksį ir Gebeleizį bei tų dievų kovą už mirusiųjų karalystę, mėginkim pasiaiškinti apeigų pakitimą visos getų-dakų religijos raidoje.

Reikia manyti, kad Zamolksis žadėjo savo išpažintojams visišką nemirtingumą: ir kūno, ir sielos. Žmogus mirdavo, tačiau jo antrininkas, gal tik ne toks kūniškas, tačiau visai realus, su panašiais poreikiais, kaip ir gyvas būdamas, nukeliaudavo į požemių karalystę ir naudodavosi visokiomis gėrybėmis. Tikriausiai pamažu stiprėjant Gebeleizio kultui, ge-

tų-dakų vaizduotėje tikėjimas į kūno nemirtingumą nyko (buvo pernelyg aišku, kad kūnas negali dangun įžengti arba pasikeisti); tada prireikė išlaisvinti nematerialią ir nemarią sielą iš kūniškojo apvalkalo, atseit, kūną padaryti nematerialų. Kadangi iškilo toks reikalas, beliko vienintelis kelias: sudeginti mirusiojo palaikus.

Mirusiųjų deginimas aiškiai vyrauja ir vėlesniame dakų bendruomenės vystymosi laikotarpyje; griautinių kapų berandame labai retai, dažniausiai tik vaikų. Tatai dar nereiškia, kad Zamolksis galutinai prarado tamsybių viešpačio sostą; galimas daiktas, kad daugelis dakų priėmė deginimo ritualą, net nepagalvodami, jog mirusiųjų sielos nuskrieja į dangų pas Gebeleizį:

Kaip matome, neįmanoma tiksliai išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių įsivyravo mirusiųjų deginimo paprotys, ir mokslininkams tenka apsiriboti vien hipotezėmis. Dar sunkiau paaiškinti, kodėl degintinius kapus randame nevienodus.

Dabar nekalbėsime apie vadinamąsias mirusiųjų deginimo krosnis, kurių, mano nuomone, iš viso nebuvo, o užuominos apie jas pateko į archeologinę literatūrą vien per apsirikimą, tiktai prisiminsime, kad Lateno epochos dakų degintiniai kapai pagal Dr. Protesė dalintini į dvi kategorijas: į kapus, kuriuose mirusieji deginti vietoje, ir kapus, kur laužo likučiai buvo atnešti iš atsitiktinės ar specialiai šiam reikalui skirtos vietos. Pirmosios kategorijos kapai randami pilkapiuose; geriausiai žinomi tos epochos pilkapiai yra Popeštyje. Kadangi jų nedaug, jie greičiau sietini ne su tikėjimo atmainomis, bet su mirusiųjų visuomenine padėtim: čia, ko gero, aukštuomenės bei vadų kapai.

Antrojo tipo kapų yra daug rūšių. Išskyrus Zimničėjos pilkapius, kurie priklauso ankstesniam laikotarpiui (IV—II a. pr. m. e.), visi kapai yra plokštiniai. Laužo likučiai dažniausiai buvo supilami į urnas ir užkasami. Kai kur pelenai užkasti į žemę be urnos. Gal čia tik skurdžių kapai? Anaiptol. Inventorius ir kai kuriais atvejais akmeninės dėžės-karstai liudija, kad velionio šeima buvo pasiturinti. Tai gal tas laidojimo skirtumas atspindi skirtingas tikėjimo koncepcijas? Gal būt, tačiau niekam ligi šiol nepavyko išaiškinti, koks tas skirtumas.

Daug suprantamesnis paprotys yra laidojant mirusį dėti į kapą įvairius daiktus, kuriais velionis naudotųsi pomirtiniame gyvenime, ir indus su valgiais bei gėrimais. Herodotas pasakoja, kad trakai tris dienas apraudodavę mirusį, po to aukodavę gyvulius ir ruošdavę iškilmingas šermenis. Sudegintus ar nesudegintus palaikus užkasdavo ir viršum kapo supildavo žemių kauburį. Ceremonialas baigdavosi arklių lenktynėmis,

įteikiant brangias dovanas nugalėtojams. Šio papročio laikėsi tiktai turtuoliai, mažiau pasiturintys negalėjo ruošti tokių iškilmingų apeigų.

Kai kurių šių papročių laikėsi ir dakai-getai (šermenys ir ritualinis šermenyse naudotų indų daužymas ant kapo). Šiame krašte nėra pilkapių (Trakijoje labai daug pilkapių, o Dakijoje jie supilti tik viršum turčių kapų), o apie lenktynes ir žaidynes po šermenų trūksta tikslesnių žinių.

Archeologiniai atradimai Murgiolyje rodo, kad būta specialių laidojimo apeigų. 1954 metais šiame kapinyne tarp dviejų eilių kapų aptikta duobė, kurioje rasta graikiška vaza su kojele, iš vidaus pusės papuošta keturiomis palmetėmis, 7 siaurakaklės graikiškos amforos su neantspauduotomis ąselėmis, smarkiai profiliuotų puodų, papuoštų rantyta juosta, ir didelis gilus dubuo; pastarųjų dviejų rūšių indai lipdyti pačių dakų. Kapinyno atradėjas, Bukarešto archeologas E. Bužoras galvoja, kad ši duobė — ne kapas, bet aukojimo vieta, nes joje rasti indai, o kaulų liekanų nėra.

Šitokia išvada neturi nieko nustebinti, kadangi žinomos aukojimo duobės. Čia nekalbu apie kai kurių mokslininkų iškeltą hipotezę, kad gausios maisto duobės getų-dakų sodybose turėjusios ritualinį pobūdį. Tačiau Piatra Kreivijoje prie pat šventyklos, ant uolėtos terasos, rastos dvi duobės, kurių vienoje buvo du indai, ligi pusės pripilti suanglėjusių javų; jie stovėjo ant degto molio pagrindo. Kitos duobės dugne rasti gyvulio kaulai tokioje padėtyje, kad negalima galvoti juos ten atsitiktinai patekus: jie sudėti palei duobės kraštą, o viduryje nieko nerasta. Man regis, kad tos duobės tikrai buvo skirtos apeigoms, tačiau sunku tiksliai nustatyti jų reikšmę.

Getų-dakų tikėjimą taip smulkiai nagrinėjame ne atsitiktinai. Mat, apie dakų religiją turime daugiau žinių, negu apie kitas dvasinės kultūros sritis, be to, žinome, kokią didelę įtaką visoms kultūros sritims darė religija ir žynių kasta. Dabar ir paanalizuosime tas kitas dvasinės kultūros sritis, pirmiausia paliesdami klausimą, kuris mums dabar atrodo svarbiausias, kada kalbama apie dvasinę kultūrą.

AR DAKAI MOKĖJO RAŠYTI?

Neraštingas žmogus mūsų dienomis laikomas nekultūringu žmogum. Visai kitaip reikia žiūrėti, kalbant apie senovę, kada daugybė tautų neturėjo rašto, nors dvasinė kultūra buvo labai išsivysčiusi. Prieš du tūkstančius metų raštas dar nesąlygojo kultūrinio lygio, nes žmonės galėjo apsieiti ir be rašto. Apskritai imant (nors ir čia, atrodo, būta išimčių), iki klasinės visuomenės ir valstybių susidarymo žmonės neturėjo rašto.

Šiuo atžvilgiu dakai nebuvo išimtis. Rumunijos teritorijoje suklestėjo nuostabi vėlyvojo žalvario laikotarpio civilizacija, bet visoje Halštato epochoje ir Lateno epochos pradžioje dakai nemokėjo rašyti. Dar neseniai į klausimą, kuriuo pavadintas šis skyrius, mokslininkai atsakydavo neigiamai, nors ir buvo duomenų, leidžiančių tvirtinti, kad dakai, ko gero, mokėjo rašto jau Burebistos ir Decebalo laikais.

Išliko Diono Kasijaus informacija, kad, pasibaigus karui su dakais, Domicianas nusiuntė senatui Decebalo laišką. Tiesa, senato opozicionieriai, neapkenčiantys imperatoriaus už jo nuožmią politiką Romos aristokratų atžvilgiu, įrodinėjo, kad šį laišką Domicianas suklastojęs. Bet tai neturi jokios reikšmės, sprendžiant mūsų problemą; viena aišku, kad Domicianas nebūtų siuntęs laiško nuo karaliaus, kuris nebūtų turėjęs kanceliarijos ir nevedęs susirašinėjimo su kaimyninėmis šalimis. Romos senatas visai nenustebo, gavęs dakų karaliaus laišką; apkaltino klastote tik dėl jo turinio, nes laiške Decebalas tikriausiai prisipažino esąs nugalėtas, nors iš mūšio išėjo sveikas.

Mokslininkai neatkreipė pakankamo dėmesio į to paties istoriko informaciją, kad per pirmąjį karą su dakais Trajanas gavo didžiulę kempę, ant kurios lotyniškomis raidėmis buvo parašyta, jog burijai ir kiti Decebalo sąjungininkai pataria imperatoriui atsitraukti ir sudaryti taiką. Matyt, ši kempė ir sukėlė abejonių (beje, lazdele rašyti ant kempės galima visai gerai), tačiau svarbu ne rašymui naudota medžiaga, bet pats rašymo faktas.

Pagaliau šia informacija galima ir nepatikėti, nes senoviniuose šaltiniuose yra apsčiai prasimanymų. Tačiau ir pirmieji archeologiniai duomenys, paliudijantys, kad dakai turėjo raštą, nepakeitė mokslininkų nuomonės. Dar praėjusio šimtmečio pabaigoje ant Gredištėjos kalno (tuo metu dar niekas nežinojo, kad čia garsioji Sarmizegetusa) rasti labai dailiai aptašyti keli kalkakmenio blokai; ant vieno jų šono buvo iškaltos 2—3 graikiškos raidės. Atsisakę kitokio interpretavimo, mokslininkai pripažino, kad raides ant tų blokų, kurie turėjo būti įmūryti į sieną, iškalę graikų meistrai. Tiesa, tokių blokų skaičius nedidelis ir jie aptikti ne kartu, todėl sunku ką nors aiškaus pasakyti.

Šią problemą išaiškinti padėjo archeologiniai kasinėjimai, neseniai vykdyti K. Daikovičiaus. Pasirodo, kad visi blokai su raidėmis sudarė dalį sienos, panašios į baliustradą, skiriančios šventyklų teritorijos dvi terasas. Jos konstrukcija buvo visiškai paprasta, todėl specialiai ženklinti sienos elementus nebuvo jokio reikalo, juoba kad panašių ženklų nepastebėta nei didesniuose sudėtingesniuose statiniuose. Vadinasi, čia ne kokie ženklai ant blokų, o raidės. Taigi dakai žinojo raštą ir juo naudojosi.

Sunkiau atsakyti, ką tos raidės reiškia. Ant kiekvieno bloko iškalta tik po 1—3 grafinius ženklus; tai priebalsės; spėjama, kad dakai ne visuomet rašydavo balses, kartais jos būdavo numanomos. Raidės buvo perskaitytos lengvai, tačiau jos nesudarė žodžių. Tiktai papildžius balsėmis graikiškas priebalses ZPR, iškaltas ant vieno bloko, išėjo Z(i)P(e)R, Trakijoje bei Dakijoje žinomas vardas. Blokai buvo išvartyti, todėl dabar sunku pasakyti, kokia tvarka jie buvo sumūryti sienoje ir sudarė suprantamos reikšmės žodžius; galima tik daryti išvadą, kad šis įrašas turėjo įamžinti dievus, karalius bei žynius. Vargu ar begalima viltis kada nors atkurti šį įrašą.

Reikia manyti, kad ta siena statyta viešpataujant Burebistai ar jo tiesioginiams įpėdiniams — Decenėjui ir Komosikui. Faktą, kad Sarmizegetusoje ant blokų yra iškaltos graikiškos raidės, galima aiškinti tuo, jog Burebistos valstybė palaikė ryšius su Juodosios jūros pakraščių miestais, kuriuos vėliau užgrobė. Visai natūralus dalykas, kad graikų raidynas buvo žinomas ir naudojamas dvare monarcho, kuris siuntė Dionisopolio graiką kaip savo įgaliotinį pas Pompėjų.

I mūsų eros šimtmetyje silpnėja Transilvanijos dakų valstybės ryšiai su Juodosios jūros pakraščių miestais. Romėnai užkariauja Dobrudžą, ir dabar imperijos siena eina palei Dunojų nuo Vokietijos ligi pat šios upės įtakos į Juodąją jūrą. Tiek kultūrinius, tiek prekybinius ryšius Transilvanija palaiko su Italija. Į Sarmizegetusą keliauja Romos pirkliai ir prekės iš Akvilijos; tuo pačiu keliu plinta ir kultūrinė įtaka. Lotynų raidynas pakeičia graikiškąjį; ant kulto reikalams skirto didelio indo, kuris rastas Sarmizegetusoje, lotyniškomis raidėmis yra užrašyti dakų kalbos žodžiai DECEBALUS PER SCORILO. Lotyniškai ar bent lotyniškomis raidėmis rašyta ant Trajanui siųstos kempinės; taip pat lotyniškai turėjo būti parašytas tariamas Decebalo laiškas Domicianui; visa tai liudija, kad karaliaus kanceliarijoje Sarmizegetusoje buvo žinoma ir vartojama galingosios romėnų imperijos kalba.

Vadinasi, dakai mokėjo rašyti. Savaime suprantama, raštą naudojo ne visi dakai. Rašoma buvo retai, ir tie atvejai, apie kuriuos kalba literatūriniai šaltiniai, liečia karalius arba kitus valdovus, jų sąjungininkus. Šio pobūdžio archeologiniai radiniai aptikti tik Sarmizegetusoje tarp šventyklų griuvėsių ir vienoje didelėje turtingoje sodyboje. Vadinasi, I šimtmetyje pr. m. e. ir I mūsų eros šimtmetyje raštą naudojo tik išnaudotojų klasė, pirmoje eilėje karaliaus dvaras ir žyniai. Šios aplinkybės mums leidžia daryti ir kitas išvadas apie dakų mokslą.

Viename įdomiame savo kūrinio skyriuje Jordanas su entuziazmu aprašo Decenėjo veiklą dakų tarpe: „[. . .] pastebėjęs jų (dakų — *aut. pastaba)* palinkimą jo visada klausyti bei įgimtą intelektą, išaiškino jiems daug filosofijos klausimų, nes buvo sumanus mokytojas. Mokydamas etikos, sušvelnino jų barbariškus papročius; mokydamas fizikos, reikalavo, kad jie gyventų pagal gamtos dėsnius [. . .], o nagrinėdamas logikos klausimus, lavino jų protą, kad būtų pranašesni už kitus žmones; nurodydamas, kaip elgtis, skatino juos daryti gerus darbus; išmokė atskirti 12 Zodiako ženklų, supažindino su planetų keliais ir įvairiomis astronomijos paslaptimis, išaiškino, kodėl didėja ir mąžta mėnulio diskas, apsakė, kad ugninis saulės rutulys daug kartų didesnis už žemę, papasakojo, kokių pavadinimų ir pagal kokius ženklus 346 žvaigždės suartėja ir nutolsta, greitai skriedamos iš rytų į vakarus. Būdavo malonu klausytis, kaip narsūs vyrai, ilsėdamiesi nuo karo, svarstė filosofinius klausimus. Galėjai matyti, kaip vienas stebi dangų, kitas tyrinėja žolių bei krūmų savybes, trečias studijuoja mėnulio fazes, ketvirtas — saulės kelią..."

Kupinas pagarbos žyniui Decenėjui, kurį laikė vienu iš gotų protėvių, Jordanas naiviai perdeda. Skaitant jo kūrinį, galima pagalvoti, kad dakai nieko kito neveikė, tik mokėsi filosofijos ir kariavo, kad dakų bendruomenę sudarė vien karingi mokslininkai arba, atvirkščiai, mokyti kareiviai. Tatai netiesa. Jordano sukurtas idealus paveikslas prieštarauja aristokratų gyvenimo būdui, jau nekalbant apie prastuomenę, kuri buvo pernelyg užsiėmusi visokiais darbais bei maisto produktų gamyba ir neturėjo laiko filosofijai. Burebistos aristokratus veikiau įsivaizduojame kaip išdidžius karius, šiurkščius analfabetus, negu mokslininkus. Taip pat ir žynio Decenėjo veiklą reikia vertinti kitaip, negu ją vaizduoja gotų istorikas. Negalima patikėti, kad vienas žmogus būtų išvystęs tokią plačią veiklą tik dėl savo mokinių įgimto intelekto ir paklusnumo.

Taip pat būtų neteisinga ir atmesti viską, ką rašė Jordanas. Jis labai naiviai pasakoja apie tikrovę. Juokingas atrodo toks įrodinėjimas, kad visi mokėsi astronomijos, filosofijos, botanikos ir t. t., tačiau saujelė žmonių galėjo studijuoti šias disciplinas. Toks reiškinys gerai žinomas ir kitose tautose.

Visai natūralu, kad Jordanas neužsiminė apie dakų inteligentų sluoksnį; dakų-getų bendruomenė dar nebuvo tiek išsivysčiusi, kad jos įsčiose galėtų išaugti filosofai ir mokslininkai. Tačiau kaip ir daugelyje kitų senovės bendruomenių, taip ir Dakijoje, buvo žmonių, turinčių minimumą mokslinių žinių, kurios rėmėsi šimtų ir tūkstančių metų žmonijos patir-

timi bei jų pačių stebėjimais. Tie žmonės buvo dakų žyniai. Taip pat nepamirškime, kad Decenėjas buvo vyriausias žynys, viešpataujant Burebistai. Jordano tekstas, be abejo, liečia įtakingąją, gerai organizuotą žynių grupę, kuri, norėdama pakelti savo autoritetą žmonių akyse, apsukriai išnaudojo empirinio mokslo elementus.

Jeigu Jordano aprašymas būtų vienintelis šaltinis, galėtumėm juo netikėti, bet ir kiti šaltiniai patvirtina jo žodžius. Dar Platonas kalbėjo, kad tuo pačiu metu reikia gydyti ligonio kūną ir sielą; ši mintis, tinkanti ir mūsų laikų medicinai, priskiriama Zamolksiui. Dakiški vaistinių augalų pavadinimai Diskorido ir Pseudo-Apulėjaus kūriniuose atspindi senas dakų tradicijas gydomosios botanikos srityje. Gydomieji vandenys Geodžiuje, Kelane ir Beile Herkulane buvo žinomi ir vertinami. Galimas daiktas, kad Pojanoje rastos kaulinės dėžutės buvo skirtos ne vien kosmetikos reikmenims, bet ir vaistams laikyti; nėra abejonės, kad atvežtinę marmuro plokštelę naudojo tepalams gaminti. Sarmizegetusoje, tarp gyvenamojo namo liekanų, I. Krišanas rado tikrą medicinos reikmenų komplektą: skalpelį, pincetą, daugybę indelių vaistams laikyti ir grumulą pelenų žaizdoms apibarstyti, kad greičiau gytų; cheminė analizė parodė, kad tie pelenai atgabenti nuo Viduržemio jūros vulkano, gal būt, nuo Etnos. Dakų žyniai mokėjo daryti sudėtingas operacijas chirurginiais instrumentais. Pojanoje rasta žmogaus kaukolė su aiškiomis trepanacijos žymėmis. Daugybė vandens rezervuarų ir vandentiekis Oreštijos kalnuose rodo, kad buvo rūpinamasi viešąja higiena. Ar visa tai neliudija, kad dakai žinojo praktinės medicinos mokslą?

Empirinė medicina Dakijoje buvo taip suklestėjusi, kad jau Pirvanas dakų sveikatos dievą ėmė lyginti su dakų-romėnų dievu Herakliu Nenugalimuoju ir trakų dievu Eskulapu, nors ir buvo įsitikinęs, kad atskiro sveikatos dievo dakai neturėję — čia tiktai dar vienas to paties vienatinio dievo aspektas.

Jordano informaciją apie mokslinius, ypač astronominius stebėjimus geriausiai patvirtina Sarmizegetusos didžioji šventykla. Ilgą laiką ji buvo mįslė, jai priskirdavo įvairiausias funkcijas, pradedant cirku ir baigiant kapinėmis bei saulės dievo altoriumi. D. M. Deodoreskus tvirtino, kad ji atspindi dangaus kūnų judėjimą, ypač mėnulio fazes, tačiau akademikas K. Daikovičius įminė šią mįslę, išaiškinęs, kad šventykla turi ryšį su kalendoriumi. Iš tikrųjų čia ne paprastas ryšys, šis statinys yra dakų šventykla-kalendorius. Ji turi daug aiškių elementų, būtent:

andezito blokų ratą
andezito stulpų ratą

storų medinių stulpų ratą

storų medinių stulpų pasagos formos aptvarą.

Trys ratai, du iš akmens ir vienas medinių stulpų, yra koncentriniai. Šventyklos skersmuo, matuojant nuo pirmosios išorinės sienos, 29,40 m.

Išoriniame rate yra 104 andezito blokai. Jie kiek išgaubti, priglausti vienas prie kito ir sudaro taisyklingą uždarą apskritimą. Jų paviršius lygus, vidinė briauna kiek išsikišusi, siauras griovelis išorinėje pusėje yra vienintelis šiandien matomas papuošimas. Blokų ilgis 80—90 cm, plotis 49—50 cm, o dakų epochoje buvęs vienodas aukštis dėl nutrupėjimo šiuo metu svyruoja nuo 43 ligi 45 cm.

Antrąjį ratą sudaro dviejų rūšių stulpai: vieni plonesni ir aukštesni, kiti storesni ir žemesni. Visi stulpai turi gretasienio pavidalą. Aukštesnių stulpų viršuje yra gretasienio formos iškyša. Žemesniųjų stulpų viršus lygus.

Užgrobę Sarmizegetusą, romėnai išgriovė visas dakų šventyklas. Šitokio likimo neišvengė nei didžiosios šventyklos stulpai,— užpuolikai juos nudaužė. Dėl šios priežasties negalima tiksliai nustatyti, koks buvo jų aukštis. Spėjama, kad plonesnieji stulpai (24,5 cm storio) buvę 120—135 cm aukščio, 50—60 cm viršum tuometinio žemės paviršiaus ir 20—25 cm aukštesni už pirmojo rato akmeninius blokus.

Stulpai sustatyti 12—13 cm atstumu. Jie sudaro uždarą apskritimą be didesnio tarpo įėjimui.

Iš viso yra 180 plonesnių ir 30 storesnių stulpų. Stulpų skaičius ne toks reikšmingas, kaip jų sugrupavimas: pastoviai už šešių aukštesnių ir plonesnių stulpų seka septintas žemesnis ir storesnis stulpas. Šitoks jų sugrupavimas (6+1) pasikartoja 30 sykių.

Trečiasis šventyklos ratas 20 m skersmens. Jį sudaro 68 mediniai stulpai su trijų metrų aukščio antžemine dalim, kuri keturkampai nutašyta, aptinkuota moliu ir aplipdyta plonytėmis gerai išdegtomis, dailiai glaistytomis terakotinėmis plytelėmis, papuoštomis ornamentais. Į kiekvieną stulpą įkalta 9—13 geležinių vinių su didelėmis galvutėmis, papuoštomis žiedeliais. Akmeninių stulpų rate yra angos, kuriose pagal apskritimo liniją sudėta po 3—4 akmeninius blokus. Tie akmeniniai slenksčiai (du po 1,30 m ir du po 1,20 m pločio) žymi įėjimo vietą į stulpais apjuostą teritoriją.

Centre pasagos formos aptvarą sudaro 34 mediniai stulpai, panašūs į gretimo rato stulpus, tiktai šiek tiek žemesni (1,50—2 m viršum žemės paviršiaus). Ir toji aptvara turi 2 slenksčius pasagos lanko linijoje — tai įėjimai.

Medinių stulpų rato viduryje atkasta keturkampė (1,50×1,35 m) iš žvirgždo ir molio sumūryta laužavietė; jos paviršius paraudonavęs nuo

ugnies. Šventyklos išorinėje pusėje, priešais vieną įėjimą į medinių stulpų ratą, atkastas keturkampis 2,20 m pločio kalkakmenio blokų cokolis. Gal būt, čia ir buvo įėjimas į šventyklą.

Ši šventykla neturėjo stogo. Kaip ir kitos dakų šventyklos, ji buvo po atviru dangum. Galimas daiktas, kad ji statyta Decebalo laikais.

Didžiojoje šventykloje pirmiausia krinta į akis andezito blokų sugrupavimas. Prisiminus K. Daikovičiaus aiškinimą apie jos ryšį su dakų kalendoriumi, iškyla du svarbūs klausimai: koks buvo dakų kalendorius, kurį atspindi šventyklos struktūra, ir kas sieja tą kalendorių su getų-dakų religija? Į šiuos klausimus bandžiau atsakyti prieš kelerius metus paskelbtoje studijoje.

Prieš kurį laiką mokslininkai, kurie Gredištėjos plynaukštėje vykdė archeologinius kasinėjimus, galvojo, kad 6+1 blokų grupė išreiškia kalendorinę savaitę. Pagal šią masinančią hipotezę reikėtų daryti mažai tikėtinas išvadas. Iš tiesų, 6+1 stulpų grupę laikant savaitės išraiška, kitaip tariant, savaitės laikotarpiu, išeitų, kad visa šventykla išreiškia 30 savaičių arba 210 parų periodą. Šitoks periodas neturi nieko bendro nei su saulės metais, kuriuos sudaro 365 ir ketvirtadalis paros, nei su kitais senovėje naudotais kalendoriais. Absurdiška galvoti, kad dakai turėjo savo kalendorių, pagal kurį metuose buvo tik 210 parų, juo labiau mūsų nagrinėjamoje epochoje (I m. e. šimtmetyje).

Be to, šiuo metu labai paplitusio laiko vieneto — savaitės — senovės žmonės nežinojo. Toks periodas buvo žinomas tiktai žydams, nuo kurių jį perėmė aleksandrijiečiai. Daugumas senovės tautų (egiptiečiai, graikai, kinai ir kt.) laiką skaičiavo dekadomis. Vadinasi, dakai negalėjo naudoti tokį laiko vienetą.

Dar vienas grynai archeologinis argumentas prieštarauja hipotezei, kad 6+1 blokų grupė išreiškia kalendorinę savaitę. Pagal šią hipotezę kiekvienas stulpas turėtų reikšti savaitės dieną. Tačiau jie nevienodi; tad kodėl visi stulpai — ir aukštesni, ir žemesni — turėtų būti vienodos vertės bei reikšmės? Be to, reikia suabejoti, ar septintasis grupės stulpas, būdamas žemesnis ir storesnis, niekuo neįstabesnis už kitus (net priešingai!), galėjo reikšti ypatingą dieną. Taip pat mažai tikėtina, kad dakai būtų turėję ką nors panašaus į biblijinę septintąją dieną ar savaitės šventę (poilsio dieną).

Vadinasi, hipotezę, kad 6+1 stulpų grupė išreiškia savaitę, reikia atmesti.

Užtat galima manyti, kad dienas reiškė plonesni aukštesni stulpai su gretasienio formos iškyša viršuje. O žemesni ir storesni lygiaviršiai stulpai

tik skyrė plonesnių stulpų grupes. Gal jie turėjo ir kokią nors kitą reikšmę, bet apie tai kalbėsime vėliau.

Kokius gautumėm aritmetinius bei astronominius rezultatus pagal šią hipotezę? Tariant, kad plonieji stulpai reiškia kalendorines dienas, didžioji apskritoji šventykla simbolizuotų 180 dienų, padalintų į 30 grupių po 6 dienas. Išeitų, kad 180 stulpų liudija egzistavus 360 dienų kalendorių. Šitoks tvirtinimas gali sukelti abejonių, būtent: jeigu dakai naudojo 360 dienų kalendorių, tai kodėl akmeniniais stulpais išreiškė ne visą kalendorinių dienų skaičių, bet tik pusę. Šią aplinkybę galima įvairiai aiškinti, apsiribosiu tiktai įtikimiausiais argumentais.

Tarkime, kad pagal architektonines ir teritorines galimybes būtų pastatytas visas stulpų skaičius (360). Su šitiek stulpų šventyklos matmenys būtų labai neproporcingi stulpų dydžiui. Nebūtų architektoninės harmonijos, statant mažesnius stulpus arba mažinant tarpus tarp jų, nepakeitus šventyklos matmenų. O šventykla, kurią juostų 360 dvigubai storesnių ir aukštesnių stulpų, užimtų milžinišką plotą. Tas faktas, kad šventyklos ratą sudaro ne 360 stulpų-dienų, bet tiktai pusė to skaičiaus, neprieštarauja hipotezei apie 360 dienų dakų metus, turint galvoje, kad čia yra simbolinio-ritualinio pobūdžio statinys, o ne praktinis visų naudojamas kalendorius. Šitoks aiškinimas neprieštarauja nei architektoninėms, nei matematinėms prielaidoms. Šventyklos statytojų turėta užduotis tam tikra forma bei stiliumi išreikšti kalendorinių simbolių maksimumą. Kitaip sakant, savo kūrinyje jie turėjo pavaizduoti visus pagrindinius kalendoriaus periodus: parą, savaitę ar kitą panašų kalendoriaus periodą — mėnesį ar metus. Plonesnis stulpas simbolizavo parą, tokių stulpų grupė išreiškė ilgesnį laikotarpį, o visi stulpai vaizdavo ištisus metus. Norint išaiškinti mėnesio trukmę arba mėnesių skaičių metuose, pakanka paprasčių paprasčiausio aritmetinio apskaičiavimo.

Jeigu dakų apskaičiavimu metai turėjo 360 dienų, tai, galimas dalykas, juos dalino į 12 mėnesių po 30 dienų. Toks skaičiavimas logiškas aritmetiniu požiūriu ir sutampa su mėnulio mėnesiu, kurį sudaro 29 ir pusė paros.

Didžiojoje apskritojoje šventykloje nėra jokio elemento, susijusio su skaičiumi 12, tačiau randame skaičių 30. Tai visų grupių arba, tiksliau sakant, storesniųjų stulpų skaičius.

Kai jau nustatėme dakų kalendorinių metų ilgumą, mėnesių skaičių bei trukmę, beliko aptarti, į kokius periodus buvo skirstomi 30 dienų mėnesiai. Atrodo, kad dakai neskirstė mėnesio į savaites. O kad didžiosios šventyklos stulpai sugrupuoti ne po 10, o po 6, reikia daryti išvadą, jog kalendorinis periodas, trumpesnis už mėnesį ir ilgesnis už parą, buvo 6

dienų laikotarpis. Tegu ir keista, bet tokiai išvadai niekas neprieštarauja; be to, yra ir netiesioginis argumentas, paremiantis šią prielaidą: daugelyje dakų šventyklų Kosteštyje ir Sarmizegetusoje dažnai sutinkamas skaičius 6 ir jo sandaugos. Tiek Kosteštyje, tiek Gredištėjoje yra šventyklų su 60 kolonų; Kosteštyje yra šventykla su 36 kolonomis (6 eilės), o Sarmizegetusoje prie pat kalendorinės šventyklos yra šventyklėlė su 18 kolonų (3 eilės po 6 kolonas).

360 dienų metai senovėje buvo žinomi. Peržvelgus daugelio senovės tautų nueitą kelią astronomijos mokslo bei kalendoriaus srityje, toks metų skaičiavimas yra galimas ir visai natūralus. Tokios trukmės metais ilgiau ar trumpiau skaičiavo laiką senovės tautos — egiptiečiai, graikai, indai. Matyt, tokių metų netikslumą pastebėjo astronomai, ir tada vienos tautos (egiptiečiai, indai) šį kalendorių pataisė, o kitos (graikai) visai jo atsisakė.

Manau, kad šis dakų kalendorius originalus, neperimtas iš kitų tautų. Anksčiau, negu mūsų aptariamas laikotarpis, tokį kalendorių jie būtų galėję pasiskolinti iš graikų arba keltų, bet tuo metu šios tautos jau naudojo kitokio tipo kalendorių. Perimti 360 dienų kalendorių iš graikų ar romėnų I šimtmetyje pr. m. e. ir I mūsų eros šimtmetyje dakai nieku gyvu negalėjo, nes šios tautos jau seniai nebenaudojo tokio kalendoriaus. Dakų kalendoriaus originalumą patvirtina ir mėnesio dalinimas į penkis periodus po šešias dienas, juoba kad ir Jordanas pabrėžė dakų domėjimąsi astronomija, viešpataujant Burebistai ir jo vyriausiajam žyniui. Tiesa, dakai pastebėjo 360 dienų kalendoriaus netikslumą, lyginant su tikraisiais saulės metais, ir įnešė pataisas į kalendorių. Prancūzų mokslininkui Žoržui Šarierui pavyko atrasti šių pataisų principą pačioje apskritosios šventyklos struktūroje. Jis taip pat nurodė, kad visi 68 vidinio rato mediniai stulpai išreiškia pusmetį (180 parų), o visi mediniai pasagos pavidalo aptvaro stulpai išreiškia metus (360 parų). Kadangi tarp dakų kalendorinių ir saulės metų yra 5,24219 paros skirtumas, per 34 metus jis išauga ligi 178,22 paros, bemaž ligi pusės dakų metų. Priskaičiavus susidariusį skirtumą prie 34 dakų kalendorinių metų, išeina realiai praėjęs laikas. Kitaip sakant, 68+1 dakų kalendorinis pusmetis (arba 34+$^1/_2$ dakų metų) prilygdavo 34 saulės metams. Tiesa, dar likdavo 1,78 paros skirtumas, tačiau į jį buvo galima nebekreipti dėmesio. Tokio 34 metų ciklo, per kurį būdavo išlyginamas 360 parų kalendorinių metų netikslumas, kitose tautose nepastebėta. Ž. Šarieras mano, kad čia grynai vietinis požymis, o tatai irgi patvirtina hipotezę apie dakų kalendoriaus originalumą. Gal kartais galima sakyti, kad astronominius stebėjimus išreikšti stulpais ir akmenimis yra keistas ir neįprastas būdas? Anaiptol! Ir kituose kraštuose

aptikta panašų tikslą ir reikšmę turinčių statinių, kaip ir didžioji Sarmizegetusos šventykla. Sename indų tekste šitaip parašyta apie vieną vedų aukurą: „akmeninis altorius yra metai [. . .] akmenys aplinkui jį — naktys, o jų yra 360, nes metuose yra 360 naktų; plytos yra dienos [. . .] kurių yra 360, nes metuose yra 360 dienų". Daug megalitinių paminklų yra Vakarų Europoje, ypač garsus Stounhendžo paminklas Anglijoje, susijęs su tam tikrais astronominiais stebėjimais. Dangaus šventykloje Pekine (Tien Tan) yra 4 kolonos su drakonais, jos simbolizuoja keturis metų laikus, ir du koncentriniai 12 kolonų ratai; pirmasis išreiškia 12 mėnesių, o 12 antrojo rato kolonų dalina 24 valandų parą į dviejų valandų periodus.

Net ir Dakijoje, Sarmizegetusoje, už keleto žingsnių nuo didžiosios šventyklos yra kita, mažesnė, tokio tipo šventykla, kurią juosia storesni bei plonesni stulpai, tiktai kitaip sugrupuoti, negu didžiosios. Ligi šiol nepavyko išaiškinti, kokia šios šventyklos paskirtis, tačiau nėra abejonės, kad ji atspindi astronominius stebėjimus.

Dakų kalendorius turi aiškiai pastebimą ryšį su religija. Tatai liudija ir akmeninis kalendorius šventyklų teritorijoje šalia kitų sakralinių statinių; tą patvirtina Jordano informacija apie Decenėjo vaidmenį dakų tarpe, ugdant susidomėjimą astronomijos mokslu. Suprantama, kad astronomai buvo žyniai. Už žinias apie dangaus kūnų judėjimą, už kalendoriaus sudarymą, kuris buvo nepaprastai reikalingas žemdirbiams, žyniai nusipelnė žmonių pagarbą ir atrodė ne tik išminčiais, bet ir turinčiais paslaptingą antgamtinę galią. Be abejo, savo žinias jie pritaikė ir astrologijai, kitaip sakant, spėdavo ateitį, darydami prastuomenei dar didesnį įspūdį. Žynių galybę, jų autoritetą naudojo aristokratai ir karalius, stiprindami savo valdžią.

Dakų bendruomenėje mokslas tarnavo valdančiosios klasės interesams. Prastuomenei jis buvo neprieinamas. Tačiau buvo viena sritis, kurioje dakų tautos genijus galėjo pilnai pasireikšti,— tai menas.

DAKŲ MENO PAMINKLAI

Reikia pripažinti, kad mažai ką težinome apie dakų meną, todėl negalime išsamiai apibūdinti. Neišliko nei vieno dakų mito, nežinome nei vienos istorinės legendos, be kurių, kaip ir kiekviena tauta, dakai negalėjo apsieiti. Nepalikusi pėdsakų, išnyko jų liaudies poezija ir religinė literatūra. Nieko nežinome apie jų liaudies šokius ir muziką, kuri pagal trakų dainiaus Orfėjo legendą žavėdavusi net dievus.

Kas gi išliko? Mažai, labai mažai. Pernelyg mažai, norint susidaryti pilną vaizdą apie dakų meną, bet, mūsų laimei, tiek, kad galima suvokti jo pobūdį. Ir už tai turime būti dėkingi archeologijai. Viskas, kas išliko, išliko žemėje: ornamentais papuošti dirbiniai ir daug rečiau statulos; šie meno kūriniai iškalti iš akmens, nulieti iš žalvario, nukalti iš geležies bei sidabro, išpiaustinėti iš kaulo, įspausti nedegtų molinių indų sienelėse ar nupiešti ant jų lygaus paviršiaus. Kaip matome, išliko šiek tiek skulptūros, ornamentuotos keramikos bei tapybos paminklų.

Tačiau ir šioje srityje nedaug ką težinome. Kiek išsamesnį vaizdą turime apie keramikos puošimą, nes keramikos apsčiai randama kiekvienoje dakų sodyboje. Galutines išvadas apie kitas meno sritis galėsime daryti tik tada, kai bus smulkiau ištyrinėti šie paminklai ir rasta naujų. Šiuo metu archeologija neturi pakankamai medžiagos, bet esu giliai įsitikinęs, kad mūsų dar laukia daug netikėtumų, slypinčių žemėje.

Taip pat daug ko nesužinosime ir apie dakų skulptūrą, nes medžio drožinių neišliko. Žinau, atrodo juokinga, kai archeologai teisinasi medinių skulptūrų nepatvarumu, jeigu neaptinka kokios nors tautos meno paminklų. Tiesa, kartais jų būna teisybė. Bet, kalbant apie dakų meną, tai ne priežastis, nes daug ką žinome ir be šios rūšies skulptūrų. Tačiau reikia pažymėti, kad Dakijoje labai klestėjo medžio apdirbimas ir dailidžių amatas, gyventojai labai mėgo gražius daiktus ir dailės dirbinius. Dakai puošė pačius paprasčiausius, dažniausiai vartojamus daiktus, lipdytinius indus, vinis, kuriomis iškalinėdavo masyvias šventyklų ir turtingų namų duris, ir net įrankius: Sarmizegetusoje rastos kalviškos replės su dailiu lapų formos ornamentu.

Ant auksinių dirbinių, deja, retai randamų, kartais galima pastebėti svetimą įtaką. Didžiulis auksinis šalmas, rastas Pojana Kocofeneštyje (Prachovos raj.), aiškiai rodo iraniečių-skitų įtaką, ypač jį puošianti jaučio aukojimo scena; skitų meno įtaka pastebėta ant sidabrinių žirgo aprangos reikmenų, kur vaizduojami stilizuoti gyvuliai (liūtai, elniai, arkliai). Tačiau dakams būdingos ne šitokios puošmenos.

Puikus dakų dailės pavyzdys yra sidabriniai indai, rasti Sinkrejenyje. Įkartų bei lapelių ornamentai, pynelių bei bangelių motyvai iškalbingai byloja ne tiktai apie šiuos indus užsakiusio dakų didiko skonį, bet ir apie juos gaminusio amatininko meistriškumą. Turiu pridurti, kad ne vien tie indai šitaip papuošti, panašiais motyvais puošti ir kitokie tauriųjų metalų dirbiniai: segės, žirgo aprangos reikmenys, pakabučiai, antkakliai.

Jeigu iš smulkučių grandelių padarytos grandinėlės, atrodančios kaip kokios pynelės, veikiau liudija apie techninį sugebėjimą, o ne apie meninę kūrybą, tai dakiškos įvijinės apyrankės, papuoštos stilizuota žalčio

galva (senovinis ir bendras indoeuropiečių meno elementas), yra tikras dailės dirbinys. Dakų monetos yra makedoniečių ir graikų pinigų imitacija, tačiau jų piešiniai savito stiliaus, ne tokie realūs, kaip originalo, bet labai skoningai stilizuoti.

Kadaise labai įsigalėjęs zoomorfinių ir antropomorfinių motyvų stilizavimas, pavyzdžiui, raitelis ant Pilypo II monetų, liudija apie dakų dailininkų polinkį geometriniam raštui. Dakų molinių indų sienelėse įspausti, o kartais piešti ornamentai visuomet geometriniai. Taip pat daugiausia geometriniais ornamentais puošti Sarmizegetusoje rasti geležiniai dirbiniai (kabliai, replės). Platus augalinių motyvų taikymas aiškintinas tuo, kad lapai ir šakelės turi geometrines formas.

Spėjama, kad zoomorfinius motyvus dakai perėmė iš skitų bei graikų. Pagal graikų modelį, nors gana originaliai, yra nulipdytos keraminės ožio, jaučio ir arklio galvų skulptūros bei išlieta sparnuotos ožkos pavidalo bronzinė plokštelė — šie dailės dirbiniai rasti Pojanoje. Piatra Rošijoje rastą puošnų skydą su jaučio atvaizdu, taip sakant, jėgos simboliu, reikia priskirti graikų amatininkui; tą patį reikia pasakyti ir apie sidabrinį liūtą, rastą Blidare. Tačiau dakai greitai įsisavino šiuos motyvus ir labai sumaniai ir originaliai juos naudojo.

Žmogaus pavidalas dakų meno kūriniuose retai aptinkamas. Iš keturių ar penkių deivės Bendisės atvaizdų tiktai du sukurti pačių dakų: žalvarinė kaukė, atkasta Piatra Rošijoje, ir piešinys ant kalavijo makšties, rastos Popeštyje. O kiti daiktai arba atvežtiniai (Kosteštyje rasta galvos skulptūra), arba atvežtinių imitacijos (molinis medalionas, rastas Sarmizegetusoje). Daugelis Romos epochos bareljefų, gausiai reprezentuojančių Dunojaus raitelių kultą, tikriausiai yra dakiškos kilmės, tačiau nerasta nei vieno atvaizdo, priskirtino dakų valstybės epochai. Atrodo, kad su retomis išimtimis dakų religija buvo anikoninė, ir tatai atsispindi mene.

Nebekalbėsime apie labai paplitusią lipdytinę bei žiestąją keramiką, nes jos papuošimą nagrinėjome ankstesniame skyriuje. Tačiau negaliu negrįžti prie Oreštijos kalnuose rastos dažytosios keramikos.

Šios rūšies keramikos atradimas buvo toks didelis siurprizas, jog pradžioje buvo manoma, kad ji atvežtinė. Vėlesni atradimai padėjo viską išaiškinti: Sarmizegetusoje aptikti du pastatai, kuriuose galėjo būti dirbtuvės ar sandėliai, nes ten rasta daug šios rūšies keramikos. Galop pavyko nustatyti, kad dažytoji keramika yra originali; dakų mene ji pasirodė labai vėlai, I mūsų eros šimtmečio antroje pusėje. Jeigu keramiką puošiantys geometriniai ir augaliniai motyvai iš esmės nesiskiria nuo panašių, iš seno getų-dakų liaudies mene žinomų ornamentų, tai zoomorfiniai piešiniai visiškai skirtingi. Vaizduojami tiek tikri gyvūnai (keturkojai bei

paukščiai), tiek fantastiniai žvėrys; piešinio kontūrai apvesti spalvotais taškeliais. Apie mažą šioje srityje pradėjusių dirbti menininkų patirtį byloja jų darbo stilius: piešinį pradžioje išbraižydavo molyje ir tiktai vėliau nuspalvindavo. Zoomorfiniai piešiniai šiek tiek panašūs į graikų senovinę keramiką puošiančius piešinius, tačiau graikų ir dakų meną skiria toks ilgas laikotarpis, kad negalima kalbėti apie kokį nors genetinį ryšį. Šio stiliaus dažytosios keramikos pasirodymo, būdingo Oreštijos kalnų gyvenvietėms, kol kas neįmanoma patenkinamai paaiškinti.

Skaitydami šį skyrių, pamatėme, jog dar liko daug nežinomų ir neaptartų dakų dvasinės kultūros elementų. Būsimieji tyrinėjimai, be abejo, pateiks išsamesnių ir tikslesnių duomenų, tiktai, man regis, pilnai ir visapusiškai atskleisti dakų kultūros niekada nebepavyks. Vis dėlto ir dabar galime tvirtinti, kad dakai-getai sukūrė dvasinę kultūrą, nė kiek ne menkesnę už puikią materialinę civilizaciją, su kuria susipažinome, keliaudami po Dakiją.

SEPTINTAS SKYRIUS

DECEBALAS

85 mūsų eros metais Dakiją valdė jau pasenęs Duras-Diurpanėjas. Perėmęs sostą iš ilgai viešpatavusio savo brolio Skorilos, jis irgi jungė dakų gentis į vieną valstybę; prie Transilvanijos dakų valstybės su centru Oreštijos kalnuose dabar telkėsi Oltenijos, Muntenijos ir vidurio bei pietų Moldavijos dakų-getų gentys. Daugiau kaip šimtą metų susiskaldžiusi ir silpna Dakija atgimė kaip suvienyta ir galinga valstybė tarp Karpatų ir Dunojaus.

Dakų tautai iš tikrųjų reikėjo galios ir vienybės. Roma baigė supti visą Dakiją; Dobrudžas, kurį anksčiau valdė silpni odryzų karaliai, dabar buvo prijungtas prie Mezijos provincijos, o romėnų įgulos stovėjo palei Dunojų, kuriame patruliavo greitaeigiai Flavijų laivyno laivai. Retai begyvenama Munteanos lyguma, kai romėnai iškėlė šio krašto gyventojus, buvo stropiai kontroliuojama; vakaruose be perstojo kėlė pavojų imperijos sąjungininkai jazygai. Pasienyje kol kas viešpatavo taika, tačiau niekas neabejojo, kad greitu laiku Romos lankas dar stipriau ims veržtis, nes romėnai nieku gyvu nepakęs kitapus Dunojaus egzistuojančios galingos valstybės, kuri, suvienijusi visų „barbarų" jėgas, gali užpulti imperiją. Be to, tolydžio didėjanti ekonominė krizė, kurią patyrė Roma Domiciano laikais, masino imperijos vergvaldžius atkreipti akis į Dakiją, turtingą javų bei aukso. Anksčiau ar vėliau romėnų legionai turėjo persikelti per Dunojų ir užkariauti Dakiją, paversti ją Romos provincija.

Tiksliai nežinoma, ką galvojo ir kaip ruošėsi Sarmizegetusa. Galima tiktai spėti, kad ten irgi buvo pastaruosius du dešimtmečius Skorilos vykdytos taikios politikos šalininkų, kuriems tikriausiai priešinosi garbingų Burebistos tradicijų įkvėpti karo politikos gynėjai; didėjančio pavojaus akivaizdoje jie ragino smogti Romai pačiu tinkamiausiu momentu, nelaukiant, kol romėnai užpuls Dakiją. Žygis į romėnų valdas galėjo bent laikinai atitolinti Romos grėsmę.

Šios prielaidos paremtos atitinkamais dokumentais. Jordanas nerašo, kad karaliaus dvariškių buvo dvi nuomonės, tačiau jis tvirtina, kad užpuolimo dingstis buvo didėjantis Romos pavojus. „Imperatoriui Domicianui viešpataujant,— pasakoja šis istorikas,— gotai (getai — *aut. pastaba),* baimindamiesi jo godumo, nutraukė sąjungą, anksčiau sudarytą su kitais imperatoriais, ir pradėjo siaubti Dunojaus pakraščius, kuriuos jau seniai valdė Romos imperija, naikindami karines romėnų įgulas ir jų vadus. Tos provincijos (Mezijos — *aut. pastaba)* vietininku anuo metu po Agripo tapo Opijus Sabinas, o gotus valdė Dorpanėjas; mūšį romėnai pralaimėjo, Opijui Sabinui buvo nukirsta galva, o gotai (getai — *aut. pastaba)* užpuolė daug karinių stovyklų bei miestų ir apiplėšė imperijai priklausančias žemes."

85—86 metų žiemą dakai perėjo Dunojų ledu, kaip visuomet kad darydavo. Šis netikėtas užpuolimas, kuriam, galimas daiktas, vadovavo karaliaus sūnėnas Decebalas, sukėlė paniką romėnų tarpe. Ne vien dėl vietininko Opijaus Sabino mirties. Roma turėjau daugiau gerų karvedžių. Tacitas rašo, kad „ne tik valstybės sienoms bei padunojei, bet ir legionų žiemos stovykloms, ir mūsų valdoms iškilo grėsmė". Dakų valstybė Romai kėlė didelį pavojų; buvo aišku, kad Dakija savo pavyzdžiu gali įkvėpti išsivaduojamai kovai Romos užkariautas padunojės tautas.

Matydamas sunkią situaciją, imperatorius iš Romos išvyko į Dunojaus frontą. Apsistojęs Naise (šiuo metu Jugoslavijos miestas Nišas), Domicianas ėmėsi skubių ir veiksmingų priemonių dar 86 metais. Mezijos provinciją, turinčią labai ilgą ir sunkiai ginamą sieną, padalino į dvi dalis: Žemutinę ir Aukštutinę Meziją, o jų ribą nustatė Ciabro upe. Kariuomenės vadu paskyrė Kornelijų Fuską, pretorijos gvardiečių prefektą, kuris nustūmė dakus kitapus upės. Nelaukdamas, kol dakai vėl sugalvos pulti, Domicianas nusprendė įsiveržti į Dakijos teritoriją.

Romėnų ruošimasis, laivų ir kitų karo priemonių koncentravimas nepraslydo pro budrias dakų akis. Buvo sunkus momentas, nes artėjo aršus susirėmimas, reikėjo sutelkti visas pajėgas ir sumaniai joms vadovauti, o tam jau nebeturėjo jėgų senasis Duras-Diurpanėjas. Pavojaus akivaizdoje jis užleido sostą Skorilos sūnui Decebalui.

Tinkamesnio įpėdinio Duras-Diurpanėjas negalėjo rasti. Beveik po šimto penkiasdešimties metų Dionas Kasijus piešia ryžtingo dakų karaliaus portretą: „jis buvo išmanus karo reikaluose, apsukrus žygiuose, žinojo, kada pulti ir kada pasitraukti, gebėjo puikiai paspęsti žabangas, buvo narsus mūšyje, mokėjo sumaniai nugalėti ir sveikas pasitraukti iš kovos

lauko, todėl ilgą laiką romėnams buvo grėsmingas priešas". Kitais žodžiais tariant, jis buvo apsukrus diplomatas ir talentingas karvedys, ir šios jo savybės pilnai išryškėjo karo metu.

Pirmiausia jis ėmėsi diplomatijos. Nusiaubęs Meziją, dakų karalius Decebalas išsiuntė pasiuntinius pas Domicianą, prašydamas taikos, kuri tuo metu dakams buvo reikalinga. Kadangi romėnai įtemptai ruošėsi karui, Domicianas davė neigiamą atsakymą; tada dakų karalius vėl nusiuntė pasiuntinį, „kuris turėjo su pašaipa pareikšti, kad pats Decebalas sutiktų sudaryti taiką su romėnais tik tada, jeigu kiekvienas romėnas kas metai jam mokėtų po du obolus, o priešingu atveju ketinąs paskelbti karą ir niokoti imperiją".

Ar čia buvo tik pašaipa, ar apsukrus mėginimas taip užrūstinti priešą, kad jis visiškai prarastų apdairumą? Sunku spręsti, kiek čia tiesos, tačiau jeigu ir antroji prielaida teisinga, tai reikia pripažinti, jog ši priemonė pasiekė savo tikslą. Išdidusis Domicianas ir ne mažiau išdidus Fuskas į provokaciją atsakė — nedelsdami pradėjo puolimą. 87 metų pavasarį romėnų kariuomenė, kurią sudarė keli legionai ir daug pagalbinių dalinių, perėjo Dunojų pontoniniu tiltu kažkur Oltenijoje, gal būt, rytuose nuo Eskuso. Nežinia, kokį kelią pasirinko Fuskas, tačiau spėjama, kad jis vedė savo kariuomenę Oltulo slėniu į aukštupį. Atrodo, kad pradžioje jis nesutiko pasipriešinimo; įgudęs pinklių spendėjas Decebalas įsakė palaukti, kol neatsargusis romėnų karvedys įves kariuomenę į Raudonojo Bokšto tarpeklį. Čia dakai „pačiame pirmajame mūšyje nugalėjo romėnus, nukovė jų vadą Fuską ir apiplėšė karo stovyklas". Romėnų kariuomenės V legiono vėliava su daugybe belaisvių gėdingai pateko į nugalėtojų rankas.

Šia pergale Decebalas laimėjo nemažai laiko. Tiktai sekančiais (88) metais romėnai pakartojo puolimą, kuriam vadovavo prityręs ir atsargus karvedys Tetijus Julianas. Padaręs išvadas iš savo pirmtako tragiškos nesėkmės, puolimui jis pasirinko kitą kelią: ne per Olteniją, bet per Banatą. Decebalas laikėsi ankstesnės taktikos: iš pradžių nepuolė romėnų, bet sutelkė kariuomenę siauroje Tapės perėjoje (Transilvanijos geležiniai vartai). Čia įvyko kautynės, kurias laimėjo romėnai. Tetijus Julianas nukovė daug priešų: „Tarp jų,— pasakoja Dionas Kasijus,— buvo Vezina, vyriausias po Decebalo; kadangi jis negalėjo gyvas pasitraukti, krito žemėn, apsimetęs nukautu, o nakties priedangoje pabėgo."

Nugalėtojas neišnaudojo savo pranašumo. Dionas Kasijus pasakojimą tęsia šitaip: „Decebalas, bijodamas, kad, apsvaigę nuo pergalės, romėnai nepultų valstybės sostinės, įsakė nukapoti netoliese augusius medžius ir atremti ginklus į kelmus, kad romėnai atsitrauktų, išsigandę tariamų kareivių. Šitaip ir įvyko." Sunku pasakyti, ar romėnai dėl to atsitraukė; per-

nelyg jau naivus vylius, ir vargu ar prityręs vadas Tetijus Julianas būtų leidęsis šitaip apmulkinamas. Užtat tikras faktas, kad romėnų karvedys bijojo galimos priešo pasalos, todėl atsisakė žygio į Sarmizegetusą.

Kad karo veiksmai prieš Decebalą tik laikinai atidėti, buvo aišku iš imperatoriaus elgesio, nes jis neigiamai atsakydavo į visus dakų karaliaus pasiūlymus sudaryti taiką. Matyt, Domicianas buvo nusprendęs paklupdyti Dakiją, tačiau šis garbėtroška puoselėjo planą pirmiausia nubausti germanų gentis kvazus ir markomanus, kurie atsisakė padėti romėnams kariauti prieš Decebalą ir kurie, gal būt, kėlė grėsmę imperijos kariuomenės sparnams ir užnugariui iš Panonijos pusės. Atžygiavęs į Panoniją, Domicianas ne tik atsisakė priimti kvazų ir markomanų pasiuntinius, atėjusius prašyti taikos, bet dar net paliepė juos nužudyti ir pradėjo puolimą. Ši kampanija romėnams baigėsi nesėkmingai: mūšis Panonijos fronte pastatė ant kortos visus ligtolinius laimėjimus Dakijoje.

„Nugalėtas markomanų ir priverstas trauktis,— pasakoja Dionas Kasijus,— Domicianas nedelsdamas išsiuntė pasiuntinius pas dakų karalių, prašydamas sudaryti taikos sutartį, apie kurią anksčiau nė girdėt nenorėjo, nors Decebalas ne kartą siūlė. Būdamas sunkioje būklėje, dakų karalius pasiūlymą priėmė, tačiau pats nevyko tartis, bet išsiuntė Diegisą su keliais vyrais, kad atsiimtų ginklus ir dalį belaisvių, kurie ten buvo. Domicianas uždėjo Diegisui ant galvos karūną, lyg iš tikrųjų būdamas nugalėtojas ir turėdamas teisę skirti dakų karalių; kareiviams išdalino garbės ženklus ir pinigus ir kaip nugalėtojas nusiuntė į Romą pasiuntinius ir laišką, sakydamas, kad nuo Decebalo, bet, kaip tvirtinama, jį pats parašė Decebalo vardu. Jis papuošė savo triumfo šventę daugeliu dalykų, nors iš priešų nieko neatėmė. Atvirkščiai, sutartis su Decebalu jam brangiai kainavo, nes davė dakams daug pinigų ir daug įvairių amatininkų karo ir taikos metui ir ateityje žadėjo dar daugiau duoti; pinigus davė iš imperijos iždo, nes visuomet juo naudojosi lyg karo grobiu ir dėl to vos nepražudė visos imperijos."

Tokiu būdu, 89 metų taika, jeigu tikėsim Dionu Kasijum, buvo nenaudinga ir net gėdinga romėnams. Tačiau iš tikrųjų 89 metų sutartį reikia laikyti abiejų pusių kompromisu, nes abiejų jėgos buvo išsekusios. Tiesa, romėnai patyrė sunkų pralaimėjimą mūšyje su markomanais ir kvazais, bet ir Decebalo padėtis buvo sunki, jis nesijautė pajėgus atremti smarkesnį romėnų puolimą. Taip pat ir Domicianas nebeturėjo jėgų pulti. Tiesa, jis nebuvo visiškai nugalėjęs dakų ir neturėjo teisės skirti jiems karalių. Tačiau romėnai laimėjo prie Tapės ir jų kariuomenė tebestovėjo Dakijoje. Šios aplinkybės privertė Decebalą bent formaliai pripažinti Romos viršenybę ir per savo pasiuntinį Diegisą priimti karališką karūną iš romė-

nų imperatoriaus rankų. Be to, jis turėjo leisti imperijos legionams peržygiuoti per savo karalystę iš Mezijos į markomanų frontą ir net užleido romėnams Banate bei Oltenijoje kai kuriuos kairiojo Dunojaus kranto įtvirtinimus. Tiesa, pagal sutarties sąlygas jis gavo iš romėnų pinigų ir įvairių amatininkų, tačiau tokias subsidijas ir paramą romėnai teikdavo visiems Romai pavaldiems karaliams. Taigi manau, kad sutarties punktai buvo kur kas naudingesni Romai.

Kodėl Romoje susidarė toks įspūdis, kad sutartis buvo gėdinga romėnams, jeigu net po pusantro šimto metų parašytame Diono Kasijaus kūrinyje tai minima? Matyt, iš pradžių Romos senatoriai labai neigiamai įvertino sutartį. Dėl įtemptų santykių tarp senato ir Domiciano, aršaus šio aristokratijos organo persekiotojo, kiekvienas imperatoriaus žingsnis buvo juodinamas. Mirus Domicianui, senatas pasmerkė jo atminimą; „blogo imperatoriaus" vardas (blogo aristokratiškiems senatoriams) prigijo senovės istoriografijoje. Kažin ar dėl senato opozicijos Domiciano atžvilgiu galėjo būti vieninga nuomonė, tačiau senovės istorikai jos laikėsi, o jų pavyzdžiu pasekė daug šiuolaikinių mokslininkų, kurie 89 metų sutartį irgi laiko gėdinga. Tikriausiai pirmas įspūdis, gal ir neteisingas tam metui, laikui bėgant vis stiprėjo ir tam tikru laipsniu buvo pripažintas.

Jau minėjau, kad sutarties punktai buvo naudingi romėnams. Ar romėnų pasiektas pranašumas bus realus ir patvarus, nepriklausė vien nuo sutarties punktų; labiau jis priklausė nuo sutarties vykdymo. Argi gėda Romai, jeigu jai pavaldus karalius turėjo gauti pinigų ir amatininkų, tiktai svarbu, kaip jis panaudos gautas lėšas: nuoširdžiai ar klastingai, imperijos labui ar jos pražūčiai?

Sudarant sutartį, paaiškėjo, kad Decebalas neketina būti nuolankus romėnų sąjungininkas. Dakų karalius negrąžino imperijai nei visų ginklų, nei visų karo belaisvių, kuriuos buvo paėmęs mūšyje; pats nevyko sudaryti sutarties ir nusiuntė net ne "vicekaralių" Veziną, o visai kitą asmenį, Diegisą, apie kurį tiktai poetas Marcialis rašė, jog jis buvęs Decebalo brolis. Karas neišmokė Decebalo bijoti romėnų, tiktai įrodė, kad negalima jų nugalėti su blogai ginkluota ir blogai apmokyta barbarų kariuomene. Aišku, Decebalas nė negalvojo nusilenkti Romai,— nusileido tiktai norėdamas laimėti laiko. Būdamas sumanus diplomatas, jis nuslėpė nuo Domiciano savo tikrus ketinimus ir įgyvendino prieš romėnus nukreiptus planus su pačių romėnų pagalba. Imperatorius laimėjo karą, bet pralaimėjo taiką!

89 metų sutartis nebuvo gėdinga Romai. Tačiau iš pradžių būdama naudinga, ji nepastebimai keitėsi, Decebalui pamažu realizuojant savo planus vis labiau žalinga romėnams linkme, ir tiktai Trajano kalavijas viską nutraukė.

Net ir prieš prarasdama dalį teritorijos, 89 metais Decebalo valstybė nebuvo labai didelė, ji negalėjo lygintis su milžiniška Burebistos karalyste. Neturint visiškai tikslių ir įtikinamų duomenų apie jo valstybės ribas, galima tik spėti, kad pietvakariuose, pietuose ir pietryčiuose jos neperžengė Dunojaus, rytuose Pruto, o šiaurėje dabartinės Rumunijos sienų. Galimas dalykas, kad kai kurios šiaurinės Moldavijos, Maramurešo ir Krišano dakų-getų gentys buvo tiktai Decebalo sąjungininkės, bet neįėjo į jo valstybės sudėtį.

Tačiau Decebalo valstybė mums atrodo ne tik labiau išsivysčiusi visuomeniniu-ekonominiu požiūriu (o tatai visai normalus reiškinys po pusantro šimtmečio), bet ir galingesnė arba bent vienodai galinga kariniu požiūriu, lyginant su Burebistos valstybe. Viskas priklausė nuo visuomeninio-ekonominio progreso. Archeologiniai kasinėjimai Oreštijos kalnuose patvirtina aukštesnę materialinės kultūros stadiją Decebalo laikais. Šiam laikotarpiui priskirtini didingiausi Sarmizegetusos statiniai, turtingiausi gyvenamieji namai ir daugumas geležinių įrankių. Tiktai šiame laikotarpyje pastebimas tiesiog stulbinantis kultūros vientisumas, kurį parodo daugybė bendrų elementų net ir labai toli viena kitos esančiose gyvenvietėse (Sarmizegetusa, Serecelis, Bitka Doamna). Tuo metu vyko intensyviausia prekyba tiek šalies viduje, tiek su kaimyninėmis šalimis. Visi šie faktai liudija, kad įvairiose Dakijos dalyse jau buvo arba klostėsi vieninga ekonomika, o to nebuvo Burebistos laikais. Ekonominė vienybė neišvengiamai ugdė tvirtesnę ir pastovesnę politinę vienybę.

Decebalo valstybė buvo tvirtesnė, nes į jos sudėtį prievarta nebuvo jungiamos, kaip Burebistos laikais, nukariautos tautos, nepatenkintos savo padėtim. Decebalo valstybė buvo suvienyta dakų valstybė, per šimtmečius nuėjusi sunkų raidos kelią.

Gaila, kad nėra pakankamai duomenų atkurti dakų valstybės struktūrą I mūsų eros šimtmečio pabaigoje. Tačiau šiokių tokių žinių turime. Nors nežinome dvariškio, gavusio titulą „pirmasis ir didžiausias bičiulis", kuris Burebistos dvare buvo suteiktas Akornionui, užtat žinome, kad Decebalas turėjo tikrą vicekaralių Veziną, siųsdavo pasiuntinius, pavyzdžiui, Diegisą, su labai atsakingomis užduotimis, skirdavo vadus, turėjo kanceliariją, kurioje rašydavo valstybinius laiškus. Nors šiuose duomenyse ir esama spragų, tačiau numanu, kad dakų valstybė buvo stipri ir centralizuota.

Archeologijos mokslas konstatavo medžiaginės kultūros progresą, todėl reikia daryti išvadą, kad ir visuomenė pažengė į priekį, pagilėjo klasinė diferenciacija tarp *tarabostes* ir *comati*, buvo pradėta daugiau naudoti ver-

gų darbą. Tačiau pastarųjų vaidmens nereikia pervertinti. Kadangi Trajanas atrado visus Fusko legiono belaisvius vienoje Oreštijos kalnų tvirtovėje, reikia manyti, jog Decebalo laikais Dakija dar neprekiavo vergais ir jog daugumas belaisvių priklausė valstybei.

Būdama jau galinga valstybė Decebalo valdymo pradžioje, Dakija turėjo dar labiau sustiprėti po 89 metų taikos. Pinigai ir amatininkai, kuriuos dakų karalius gavo kaip pagalbą iš romėnų, įgalino pastatyti naujų įtvirtinimų, pavyzdžiui, antrąją tvirtovę Blidare, prisigaminti ginklų, karo mašinų, apmokyti dakų kariuomenę. Tuo pačiu metu Decebalas pradėjo vykdyti plačią civilinės statybos programą. Gal net romėnų belaisvių rankomis Sarmizegetusoje pastatė naujas šventyklas iš andezito. Vėlesni (po 89 metų) statiniai liudija, kad karas su Trajanu sukliudė juos užbaigti. 106 metų Sarmizegetusa, kada ją užgrobė romėnai, neabejotinai pateikia vaizdą apie didelius statybinius užmojus, kurių įgyvendinimą staigiai nutraukė karo veiksmai.

Decebalas ir jo patarėjai tuščiai laiko neleido. Mūsų eros II šimtmečio pradžioje Dakija buvo daug geriau pasiruošusi, negu bet kada anksčiau, susiremti su savo amžinuoju priešu — Roma. Ruošėsi karui ir romėnai, kuriems vadovavo vienas žymiausių imperijos karvedžių — Trajanas.

APGAILĖTINAS LITERATŪRINIŲ ŠALTINIŲ LIKIMAS

Rašytojas tikrai galėtų meistriškai aprašyti Trajano karus su dakais ir be istorinių šaltinių. Tačiau istoriko ranka nedrąsiai ima popierių. Istorikui reikia nors minimumo tikslių duomenų, kad galėtų atkurti realią arba bent daugmaž teisingą įvykių eigą. Kartais tokių duomenų būna, o kartais ne. Deja, abiejų karų su Trajanu laikotarpis yra mažiausiai išaiškintas.

Keistas likimas ištiko literatūrinius šaltinius apie dakų-romėnų karą mūsų eros II šimtmečio pradžioje. Svarbiausi tų karų aprašymai visi arba beveik visi žuvo, kitus žadėjo aprašyti senovės istorikai bei rašytojai, tačiau neaprašė.

Tuojau po Dakijos užkariavimo Romos gyventojai skaitė „Komentarus", kuriuos parašė pats imperatorius, sekdamas garsiuoju Cezario veikalu. Karinio meno srityje Trajanas prilygo savo mokytojui, bet to negalima pasakyti apie jo literatūrinius sugebėjimus. Trajano komentarai buvo parašyti aiškiai, bet sausai, kaip literatūrinis kūrinys neįdomus, todėl skaitytojai šio veikalo nevertino; kadangi žmonės jo neperrašinėjo, jis žuvo. Kad buvo užmirštas, gal būt, prisidėjo ir įvykiai po Trajano mir-

ties. Jo įpėdinis Hadrianas buvo gynybinės politikos šalininkas, jis atsisakė daugelio savo pirmtako užkariavimų ir neketino vykdyti šlovinamų aneksinių karų.

Romoje žmonės taip pat skaitė kūrinius, parašytus asmenų, kare lydėjusių Trajaną; tai „Getika", gydytojo Kritono veikalas, ir retoriaus Diono Chrizostomo laiškai, skirti Trajanui; Chrizostomas gerai pažino tuometinę Dakiją, jis ne tik dalyvavo kompanijoje, bet ir lankėsi Sarmizegetusoje pas Decebalą 96 mūsų eros metais. Šie kūriniai taip pat žuvo, kaip ir knygos apie dakų karus, kurias parašė istorikai Apianas, Arianas iš Nikomedijos ir Amianas Marcelinas. Svetonijus, kurio imperatorių gyvenimo aprašymai išliko, užbaigia savo veikalą Domicianu, užtat imperatorių biografijų rinkinys, parašytas IV šimtmetyje, žinomas „Historia Augusta" pavadinimu, pradėtas nuo imperatoriaus Hadriano. Garsusis pirmųjų Romos imperatorių istorikas Tacitas ketino parašyti Nervos ir Trajano viešpatavimo istoriją, tačiau nespėjo ištesėti pažado. Sumanymas eilėmis aprašyti dakų karus kilo Plinijaus jaunesniojo bičiuliui Kaninijui Rufui. Plinijus skatino jį šiais žodžiais: „Labai gerai, kad ketini aprašyti karus su dakais. Šis dalykas yra vienodai aktualus, vienodai įdomus ir pagaliau vienodai poetiškas." Tačiau Kaninijus nevykdė savo sumanymo. Trajano triumfą apdainavo kitas poetas, Floras, tačiau jo kūrinys neišliko ligi mūsų dienų.

Tai kas išliko? Viena kita lakoniška paskira žinutė įvairiuose senovės autorių raštuose ir Diono Kasijaus veikalas. Deja, neišliko tų puslapių originalo (LXVII ir LXVIII), kur aprašytos dakų kovos su Domicianu bei Trajanu, mus pasiekė tiktai santraukos, kurias labai nerūpestingai padarė bizantiečiai Ksifilinas XI šimtmetyje ir Zonaras XII šimtmetyje.

Žinoma, archeologija šį tą atskleidė, šiuo atžvilgiu ypač reikšmingi kasinėjimai Oreštijos kalnuose. Tačiau ką gali pasakyti archeologija apie romėnų bei dakų kariuomenes ir vienų bei kitų sąjungininkų skaičių, kokiu keliu žygiavo užkariautojai, kur ir kada įvyko svarbiausieji mūšiai, kokios politinės ir diplomatinės intrigos buvo rezgamos dakų-romėnų karų metu? Suprantama, nieko; šioje srityje literatūriniai šaltiniai yra nepakeičiami, o kaip tik jų ir trūksta.

TRAJANO KOLONA

Daug mokslininkų galvoja, kad literatūrinius šaltinius iš dalies gana sėkmingai gali pakeisti viršum forumo griuvėsių stūksanti Trajano kolona, kurią pastatė imperatorius iš karo grobio. Ant grakščios marmurinės kolonos postamento spirale kyla virtinė vaizdų, pasakojančių apie abu-

du karus su dakais. Milžiniškuose postamento blokuose iškalti mūšių, žygių, religinių ir kitokių scenų bareljefai. Prabangūs ir didžios meninės vertės bareljefai liudija, kad šis paminklas pastatytas įamžinti Trajano pergalę, be to, jis sudaro reikšmingą istorinio šaltinio įspūdį.

Bent šitaip galvoja kai kurie šiuolaikiniai istorikai. Pavyzdžiui, Konradui Čikorijui Trajano kolona yra didžiausios vertės dokumentinis paminklas. Reinako nuomone, Trajanas įsakęs pavaizduoti kolonos bareljefuose tikrą kovų eigą Dakijoje, o anglas G. A. T. Deivis mano, kad kolonoje pavaizduotų įvairių scenų topografija labai tiksli, ir tvirtina, kad menininkas piešęs eskizus „įvykių vietoje", kaip Drobetoje, Munčelul Greditėjoje, ir šitokiu būdu sudaręs mūšių topografiją, jeigu jau ne itin tikslią, tai bent su nereikšmingomis paklaidomis.

Tiesa, kai kurie istorikai galvoja visai priešingai. K. Lechmano-Hartlebeno nuomone, Trajano kolonos istorinė vertė labai menka. Eugenija Strong mano, kad Trajano kolonos bareljefų negalima laikyti istorinių įvykių kronika, bet tiktai idealizuota jų išraiška, o I. A. Ričmondas galvoja, kad kolonos bareljefai neturi nieko bendra su istorija, juose tik įkūnyti menininko piešiniai karine tematika. Menininkas negalėjo žinoti visos karo eigos daugelyje frontų ir negalėjo iš anksto numatyti, kurie jo eskizai bus reikšmingiausi istorijai. Vadinasi, pagal kolonos bareljefus negalima nustatyti nei įvykių chronologijos, nei topografijos, skulptūrų vertę sudaro vien tiksliai pavaizduoti žmonių ir daiktų pavidalai. Panašiai apie ją sprendžia ir Robertas Paribernis, tvirtindamas, kad kolona yra svarbus istorinis dokumentas tiktai senovės gyventojų požiūriu, nes jiems istorija buvo menas, o ne mokslas.

Karlas Patšas vengia kraštutinumo, jis teigia, kad kolonos bareljefai labai išraiškingai vaizduoja dakų karus ir yra tikras geografinis dokumentas; tvirtina, kad, aplamai imant, įvykiai panašiai ir klostėsi, kaip juos vaizduoja bareljefai. Šios iš esmės teisingos nuomonės laikosi dauguma rumunų istorikų.

Nuomonė teisinga, bet nepakankamai patikslinta, todėl neišsprendžia problemos, kurios kolonos scenos vaizduoja istorinius faktus, o kurios yra dailininko fantazija. Jeigu skulptorius detaliai pavaizdavo įvykių raidą, tai ar taip pat teisingai išreiškė įvairias smulkmenas? Ar jis chronologiniu požiūriu laikėsi istorinės tikrovės? Ar bareljefuose išreikšti ypatumai tų geografinių vietovių, kur vyko kovos? Kokiu tikslumu — nepamirškime, kad labiausiai mus domina dakų istorija,— skulptūrinėje kronikoje pavaizduotas dakų gyvenimas? Pamėginsiu atsakyti į tuos visus klausimus.

Viršum durų, kurios veda į kolonos pjedestalo vidų, dar šiandien įskaitomas dailiomis raidėmis marmure iškaltas užrašas:

SENATUS POPULOSQUE ROMANUS
IMP (eratori) CAESARI DIVI NERVAE F(ilio)
NERVAE TRAIANO AUG(usto) GERM(anico)
DACICO PONTIF(ici)
MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate) XVII IMP(eratori)
VI CO(n) S(uli) VI P(atri) P(atriae)
AD DECLARANDUM QUANTE ALTITUDINIS
MONS ET LOCUS TA[NTIS OPER]IBUS
SIT EGESTUS

Užrašo vertimas skamba šitaip: „Senatas ir romėnų tauta Imperatoriui Cezariui, dieviškojo Nervos sūnui, Nervai Trajanui Augustui, germanų nugalėtojui, dakų nugalėtojui, vyriausiajam žyniui, XVII kartą gavusiam tribūno valdžią, VI kartą pagerbtam kaip nugalėtojui, VI kartą konsului, tėvynės tėvui, parodyti kalno aukštį ir vietą, nukastą su didelėmis pastangomis." Užrašas iškaltas 113 m., tais metais, kada buvo pastatyta kolona.

Iš archeologinių kasinėjimų paaiškėjo, kad, statant Trajano forumą, tikrai reikėjo nukasti kyšulį, kuris jungė Kvirinalo ir Kapitolijaus kalvas; gal būt, tos vietovės aukštis sykiu su ten stovinčiais pastatais buvo vienodas su Trajano kolonos aukščiu (39,83 m).

Tačiau mus stebina šio užrašo kuklumas. Kodėl tas puikusis romėnų meno paminklas, karų su dakais skulptūrinė kronika, ši įspūdingoji kolona, 117 metais priglaudusi Trajano palaikus (auksinė urna su imperatoriaus pelenais buvo įdėta į kolonos postamentą), tiktai įamžina kasimo darbų didingumą, statant forumą? Vien norėdami paliudyti didžiules technines pastangas, keletą metų dirbo dailininkai, kuriems vadovavo garsusis Apolodoras iš Damasko? Neįtikimas dalykas, nors užrašas tą kategoriškai tvirtina.

Šią problemą išaiškino italų mokslininkas Džiuzepė Luglis. „Iš tikrųjų,— rašo jis,— pradžioje ir buvo tokia kolonos paskirtis. Anuo metu senatas nusprendė pastatyti koloną užraše minimu tikslu. Tačiau, vykdant darbus, kažkam, gal ir pačiam Apolodorui iš Damasko, kilo mintis, kad keistai ir neįdomiai atrodys milžiniška kolona be jokių papuošimų, patraukiančių žmogaus akį. Tada ir buvo nuspręsta kolonos postamentą papuošti bareljefais, kurie ligi šiol stebina žiūrovus. Tačiau griežtas formalizmas neleido, kad šis išmintingas pasiūlymas, kuris pradžioje nebuvo įtrauktas į senato nutarimą, atsispindėtų užraše, taip pat nepasakyta nei žodžio, kad paminklas tapo jį paliepusio pastatyti imperatoriaus kapu.

Toks racionalus aiškinimas, paremtas argumentais, kurių čia nepateikiu, yra reikšmingas, vertinant koloną istoriniu požiūriu. Jeigu paminklas pradžioje nebuvo numatytas karo eigai pavaizduoti, tai aišku, kad joks dailininkas karo metu nesiruošė jo sukurti. Todėl sunku patikėti, kad kolonos scenos yra tikslios topografiniu požiūriu. Vadinasi, ta priežastis skatina atsargiai žiūrėti į kolonos skulptūras kaip į informacijos šaltinį.

Net ir paviršutiniškai tyrinėjant bareljefus, matyti daug scenų, vaizduojančių mažai reikšmingus karo eigai įvykius: aukojimas, imperatoriaus kalbos kareiviams ir t. t. Antrojo karo pradžią vaizduojančiuose bareljefuose daug aukojimo scenų eina viena paskui kitą nedideliais intervalais, tiksliau sakant, tiktai kartojasi, o meninis sumanymas to nereikalautų. Vadinasi, dailininkas turėjo pavaizduoti akmenyje, dargi gana tiksliai, tikrų įvykių eigą.

Kalbant apie kolonoje pavaizduotų scenų politinį tikslą, niekas neabejoja, kad jos turėjo išreikšti imperijos galybę, imperatoriaus didybę ir kilnumą, romėnų karių drąsą ir didvyriškumą; žodžiu, bareljefai turėjo šlovinti imperiją ir imperatorių. Todėl sunku patikėti, kad menininkai galėjo kurti ką panorėję. Yra rimto pagrindo galvoti, kad skulptoriams buvo smulkiai nurodyta, ką reikia ir ko nereikia vaizduoti kolonos skulptūrose. Trajano kolona yra oficialus rūmų meno kūrinys.

Oficialų kolonos charakterį pabrėžia daug bareljefų. Kaipgi kitaip paaiškinti, kad iš 155 skulptūrinių scenų tiktai vienoje pavaizduoti sužeisti romėnų kariai, ir tai tik iš pagalbinių dalinių, bet ne iš legionų? Mūšyje prie Tapės ir romėnai išliejo daug kraujo, bet mūšį vaizduojančiuose bareljefuose nematyti nei vieno sužeisto ar užmušto romėnų kareivio. Yra ir kitų nesutapimų tarp paminklo skulptūrų ir literatūrinių šaltinių duomenų; visa tai rodo, kad istoriniai faktai čia dalinai iškraipyti. Ir kai kurios Dakijos realijos, kurias atskleidė archeologija, Trajano kolonos skulptūrose taip pat neatitinka. Tiesa, daugelyje bareljefų matyti, kad skulptoriai stengėsi labai detaliai pavaizduoti dakų išorę, ginklus, apdarą. Tą jie atliko visiškai tiksliai. Tą patį galima pasakyti ir apie kai kuriuos dakų statinius. Pavyzdžiui, statinys ant aukštų stulpų (XXV scena), jeigu netapatus, tai bent panašus į stebėjimo bokštą, apie kurį sužinota, vykdant kasinėjimus Kosteštyje. Archeologija taip pat patvirtina, kad būta aptvarų kaip LXVI scenoje, keturkampių statinių (bokštų, bastionų) kaip CXI scenoje, apvalių pastatų kaip CXXII scenoje. Reikia pažymėti, kad nežinome, ar tie statiniai absoliučiai tiksliai pavaizduoti Trajano kolonoje.

Kiti pastatai ir specifiniai dakų statiniai labai netiksliai atvaizduoti. Pavyzdžiui, ypač netiksliai pavaizduoti dakų mūrai. Kartais (CXIII—CXV) atrodo, kad tie mūrai pastatyti iš netašytų akmenų, pakaitomis skersai

klojant eilę rąstų, ir iš išorės matyti tik jų galai. Kitur (CXIX scena) mūras yra iš stačiakampia forma nutašytų akmenų, suklotų pakaitom su eilėmis rąstų, kaip ir ankstesnėje scenoje. Kasinėjant dakų tvirtoves, šitokiu metodu statytų mūrų neaptikta. Toks dakų mūrų vaizdavimas netikslus. Beje, kai kuriuose dakų mūrų akmeniniuose luituose iškalta kregždės uodegos pavidalo įgaubos, tačiau dažniausiai jų nematyti iš lauko pusės. Tad ir mūrą jungiančių rąstų nebuvo galima matyti iš lauko, ir jie nesudarė ištisinių eilių, kaip kad pavaizduota bareljefuose. Kolonoje vaizduojami dakų mūrai veikiau panašūs į galų mūrus.

Be to, kolonos bareljefai nevaizduoja pačių reikšmingiausių pastatų. Labai keista, kad skulptūrose nepavaizduotos svarbiausios (apskritosios ir keturkampės) Sarmizegetusos bei Kosteščio šventyklos. Tie puikūs dakų architektūros paminklai būtų turėję padaryti romėnų dailininkams įspūdį, jeigu tik jie būtų juos matę.

Iš visų tų faktų reikia daryti vieną išvadą: dailininkai, kurie kalė Trajano kolonos bareljefus, savo akimis niekada neregėjo Dakijos statinių. Jie nelydėjo imperatoriaus jo žygiuose, niekada nevaikščiojo Oreštijos kalnų keliais bei takeliais. Argi priešingu atveju skulptoriai būtų taip klaidingai pavaizdavę dakų pastatus ir praleidę tokius svarbius paminklus, kaip šventyklos? Tie netikslumai pateisintini, turint galvoje, kad skulptoriai kūrė tiktai naudodamiesi rašytiniu tekstu, kurį kartais neteisingai suprasdavo. (Pavyzdžiui, sumaišė dakų mūrus su galų mūrais, kurie, be abejo, buvo geriau žinomi.) Nors ir nepažindami Dakijos tikrovės, dailininkai tiksliai ir meistriškai pavaizdavo dakų išorę, jų ginklus, drabužius. Visa tai jie matė Romoje Trajano triumfo metu arba lankantis dakų pasiuntiniams po pirmojo karo bei vergų rinkoje.

Manau, kad kolonos bareljefuose skulptoriai vaizdavo ne savo akimis regėtus Dakijos peizažus, pastatus, religines apeigas bei įvykius, bet tik iliustravo tekstą, kurį interpretavo pagal galimybes ir sugebėjimus.

Koks tas tekstas? Be abejo, toks, kuris siejo smulkią įvykių chronologiją su oficialiąja versija, taip sakant, tenkino Romos imperijos propagandos siekius. Galimas daiktas, kad kolonos bareljefai, kaip prieš 60 metų teigė T. Bertas, iliustruoja šiuo metu dingusius imperatoriaus „Komentarus". Jeigu neįmanoma tiksliai konstatuoti, tai bent galima spėti, kad vienintelė oficiali įvykių versija buvo imperatoriaus kūrinys, iš kurio skulptoriai sėmėsi įkvėpimą. Kolona pastatyta 113 metais, tą patvirtina užrašas; net, atmetus ketverius ar penkerius metus, kiek galėjo skulptūros darbai užtrukti, imperatoriaus kūrinys jau buvo parašytas.

Tokiu būdu yra pakankamai motyvų tvirtinti, kad Trajano kolonos bareljefus iškalė skulptoriai, kurie patys neregėjo Dakijos, bet kūrė pagal

oficialų tekstą, gal būt, pagal nugalėjusiojo imperatoriaus komentarus. Iš to išplaukia svarbi išvada, kad koloną galima laikyti reikšmingu istoriniu šaltiniu.

Kolonos bareljefai teisingai iliustruoja (kiek tai įmanoma meno kūrinyje) pasakojimą apie karus su dakais, chronologiškai ir eilės tvarka išreiškia įvairius įvykius (aukojimą dievams, prakalbas kariams, karinius pasitarimus, stovyklų rengimą, žygius, mūšius ir kt.).

Nors kolonos bareljefai tiksliai iškalti pagal tekstą, tačiau jų istorinė vertė šiandieninio mokslo požiūriu nėra didelė. Žinoma, galime neabejoti, kad po mūšio sekdavo žygis, po jo vėl mūšis, tačiau neįmanoma tiksliai konstatuoti, kur vyko susirėmimai, kokia kryptim veržėsi romėnų kariuomenė, o turimi rašytiniai duomenys šiuo klausimu labai negausūs ir nedaug tepadeda.

Trajano kolonos topografinė vertė taip pat nedidelė. Be teksto arba archeologinių duomenų tik retai kur tegalime bareljefuose atpažinti kalnus, upes, lygumas, nes skulptoriai nematė to krašto ir vaizdavo jį vien pagal aprašymą, o pasirinktoji meno šaka jiems leido tik labai apytikriai pavaizduoti tai, ką buvo skaitę. Iš kolonos bareljefų neįmanoma susidaryti realaus Dakijos vaizdo.

Iš viso to matyti, kad reikia labai atsargiai vadovautis Trajano kolonos bareljefais. Juose negalime identifikuoti daugelio detalių; taip pat interpretuojant svarbiausius įvykius, vaizduojamus puikiajame romėnų meno kūrinyje, reikia nuolat sulyginti bareljefų scenas su duomenimis, kuriuos pateikia literatūriniai šaltiniai ir ypač archeologija, ligi šiol geriausiai atskleidžianti dakų buitį ir kultūrą.

Tiktai šitokiu aspektu ir yra panaudota Trajano kolonos medžiaga, atkuriant abu dakų-romėnų karus mūsų eros II šimtmečio pradžioje.

PIRMASIS IMPERATORIAUS TRAJANO KARAS SU DAKAIS (101—102)

„Šiek tiek laiko pabuvęs Romoje,— pasakoja Dionas Kasijus, arba, tiksliau sakant, išlikusi jo veikalo tos dalies reziumė,— Trajanas suruošė naują žygį prieš dakus, nes jie pridarė daug rūpesčių už pinigus, kuriuos gaudavo iš jo kas metai; be to, labai smarkiai augo jų jėgos ir išdidumas." Nesigilindamas į esmę, senovės istorikas pakankamai gerai suvokė romėnų samprotavimus. Jis nekalba, jog Trajanas troško panaikinti 89 metų „gėdingą taiką", bet sako, kad nusprendė padaryti galą tokiai politinei ir karinei padėčiai, kurios Roma jau nebegalėjo pakęsti. Mat, Decebalas, ir sudaręs sutartį su Domicianu, visą laiką elgėsi keistai. Iš Dakijos atei-

davo žinios, kad Decebalas stato tvirtoves, kaldina ginklus, apmoko kariuomenę Romos legionų pavyzdžiu. Taip pat buvo žinoma, kad Dakijos karalius noriai priimdavo Sarmizegetusoje imperatoriaus kariuomenės dezertyrus ir gerai mokėdavo (Romos pinigais) romėnų inžinieriams ir karo specialistams, kurie norėjo jam tarnauti. Decebalui, galinčiam gauti Romos imperijos paramą karo atveju su kitais priešais (prisiminkime Dobrudžo valdovą Rolą ir jo konfliktą su Dapiksu), nebuvo reikalo taip įtemptai ruoštis karui. Tokius dakų karaliaus veiksmus reikėjo aiškinti vien tuo, kad jis tik Romą laikė savo priešu. Romoje dar nebuvo užmirštas Mezijos užpuolimas 85—86 metais: jeigu anuo metu dakai sukėlė grėsmę romėnų valdoms prie pietinės Dunojaus dalies, tai ką jie gali padaryti dabar, kai išaugo jų jėgos? Buvo aišku, kad dakų valstybė, vienijanti visus romėnų priešus prie Dunojaus žemupio, kėlė didžiulį pavojų imperijai.

Ne tik politiniai-kariniai motyvai skatino Trajaną užkariauti Dakiją. Švaistūnas Domicianas po savo viešpatavimo paliko tuščią valstybės iždą, kurio nebepajėgė užpildyti jo įpėdiniai Nerva ir Trajanas, nors ir buvo talentingi šeimininkai. Tikra finansinio kracho šmėkla grėsmingai artėjo, viešpataujanti klasė dėjo viltis į karinę akciją, nes Dakija garsėjo auksu ir šios „antikinės Kalifornijos" užkariavimas, kaip Dakiją pavadino vienas prancūzų mokslininkas, galėjo padėti sutvarkyti pašlijusius imperijos finansus, jau nekalbant apie viliojančias perspektyvas naudotis kitais gausingais Dakijos turtais.

Šitokiomis aplinkybėmis ir šitokiais tikslais Trajano kampanija prieš Dakiją buvo agresyvi ir neteisinga. Šis tvirtinimas nė kiek neprieštarauja anksčiau iškeltiems teiginiams. Dakų valstybė Romai kėlė realų pavojų, bet Romos imperijos ir romėnų tautos egzistavimui ji negrėsė — buvo pavojinga vien romėnų valdoms prie pietinės Dunojaus dalies. Net jeigu Decebalas būtų suruošęs žygį ir užkariavęs šiuos kraštus, jo akcija nebūtų buvus agresyvaus pobūdžio,— tai būtų vien prie Dunojaus žemupio gyvenančių trakų-getų padermių išlaisvinimas. O Trajano ruošiamas žygis buvo mirštamai pavojingas dakų valstybės egzistavimui ir Dakijos nepriklausomybei. Romėnai turėjo kariauti grobikišką karą, o dakai kovėsi už savo laisvę ir tėvynę. Gindami savo tėvynę, dakai beveik trejus metus didvyriškai priešinosi pačiai didžiausiai senovėje žinomai kariuomenei.

Trajanas žinojo, kad jo numatyta kampanija bus sunki, todėl negailėjo pastangų viską kuo kruopščiausiai paruošti. Rengėsi beveik trejus metus. Dešiniuoju Dunojaus pakraščiu baigė tiesti strateginį kelią, abiejose Mezijose sutelkė daug kariuomenės, kurios skaičius siekė 150000 žmonių (13—14 legionų, daug pėstininkų kohortų, raitelių dalinių *[alae]*,

pretorionų bei įvairių nereguliarių formuočių, surinktų iš barbarų). Jau seniai Roma nebuvo ruošusis tokio masto karinei operacijai.

101 m. kovo 25 d. viskas buvo paruošta. „Žemės brolijos" žyniai tą dieną siuntė maldas geriausiam ir galingiausiam dievui Jupiteriui, kad imperatorius grįžtų su pergale; vadinasi, tą dieną Trajanas išžygiavo iš Romos. Atvykęs prie Dunojaus, viską peržiūrėjo ir įsakė kariuomenei keltis per upę. Kolonos bareljefas vaizduoja, kaip Trajano vadovaujama pirmoji armija iš romėnų tvirtovės Vinaciumo žygiuoja pontoniniu tiltu, jungiančiu šią tvirtovę su Lederatu kairėje Dunojaus pusėje. Kariuomenė žygiuoja su iškeltomis vėliavomis, o pats Dunojus, pavaizduotas kaip barzdotas dievas, ligi juosmens išniręs iš vandens, stebi kariuomenės maršą. Tuo pačiu metu kita kariuomenės kolona keliasi per upę šiek tiek žemiau panašiu tiltu, tikriausiai priešais Dierną.

Pirmasis dalinys žygiuoja neskubėdamas. Kolonos bareljefas vaizduoja karinį pasitarimą; imperatoriaus štabui priklausė būsimasis imperatorius Hadrianas, prityrę karvedžiai kaip Licinijus Sura ir Klaudijus Livianas bei tokio masto inžinieriai, kaip Balbas ir Celsas. Po to atliekamos religinės apeigos, ir kariuomenė vėl žygiuoja toliau.

Vienintelis mums žinomas Trajano „Komentarų" fragmentas yra išlikęs gramatiko Prisciano užrašuose („iš ten išžygiavome link Berzobio, po to link Aizio"), leidžia mums nustatyti, kokiu keliu imperatorius vedė savo kariuomenę. Iš Lederato jo vadovaujama armija išžygiavo Arcidavos (dabar Veredija), Centum Putėjos (dabar Surdukas), Berzobio (dabar Berzovija), Aizio (dabar Firliugas) kryptimi; artimiausias tikslas buvo Tibiskumas (dabar Jupa prie Karanasebešo); ten turėjo susitikti su kita armija, kuri iš Diernos žygiavo Cernos ir Temešo upių slėniais. Abi armijos žengė palengva, nors dakai ir nesipriešino; romėnų kariai tiesė kelius ir statė karines stovyklas: šios priemonės turėjo ne tiktai juos apsaugoti nuo galimų netikėtumų, tai buvo ir pasiruošimas šalies okupacijai.

Žygio metu įvyksta scena, apie kurią štai ką pasakoja Dionas Kasijus: „[...] jam (Trajanui — *aut. pastaba*) įteikė didžiulę kempę, ant kurios buvo parašyta lotyniškomis raidėmis, kad kiti sąjungininkai ir burai pataria Trajanui grįžti atgal ir sudaryti taiką". Gal būt, kaip tik šitas epizodas ir pavaizduotas kolonoje: barbarų raitelis puola nuo arklio priešais imperatorių, prie balno jis turi kažkokį disko formos akytą daiktą; tai galėjo būti grybas (o gal didelė kempė), ant kurio Decebalo sąjungininkai buvo parašę laišką. Nors kiek ir anekdotiška, ši pastraipa rodo, kad dakai nebuvo vieniši, jiems padėjo germanų gentis burai (tiktai nepainiokime jos su dakų burijais) bei sarmatai ir kitos kaimyninės gentys.

Būdamas genialus politikas, Decebalas stengėsi galingai romėnų kariuomenei priešpastatyti galingą Romos priešų sąjungą. Tuo tikslu jis siunčia pasiuntinį pas partų karalių Pakorą II (Mesopotamijos partai taip pat buvo aršūs romėnų priešai, todėl Trajanas 114 metais surengė prieš juos žygį), tačiau atrodo, kad iš tos sąjungos nieko gero neišėjo. Iš kaimynų tiktai jazigai palaikė romėnus.

Susijungusi kariuomenė iš Tibiskumo žygiuoja link Transilvanijos. Kelias eina pro Geležinius Transilvanijos vartus (prie Bistros upės vingio); tą vietą reikia tapatinti su senovės Tape. Čia įvyksta kruvinas mūšis. Trajanas „matė, kad priešai sužeidė ir užmušė daug jo kareivių; kadangi nebuvo kuo tvarstyti žaizdų, jis liepęs negailėti drabužių ir piaustyti tvarsčiams, o mūšyje žuvusiems kariams pagerbti jis įsakė pastatyti altorių ir kasmet ruošti gedulo apeigas". Bareljefe sužeistų romėnų nepavaizduota; pats Jupiteris iš dangaus aukštybių padėjęs romėnams. Nugalėtoją Trajaną jo kariai paskelbė imperatoriumi.

Po pergalingo Tapės mūšio romėnų kariuomenė užėmė Hacego žemumą. Buvo įveikta pirmoji kliūtis, ir netgi gana sunki, tačiau kitos, dar sunkesnės kliūtys buvo priešakyje; reikėjo pereiti dalį Murešo slėnio ir vėliau užimti vieną po kitos dakų tvirtoves Oreštijos kalnuose. Uždavinys buvo sunkus tuo metų laiku — prasidėjo ruduo. Imperatorius įsakė nutraukti puolimą ir leido kariuomenei pailsėti.

Tuo metu Sarmizegetusoje Decebalas ir jo patarėjai planavo, kaip pakeisti karo eigą. Transilvanijoje kol kas nebuvo galima nieko padaryti, nes tvirta Tapės pozicija buvo Trajano rankose. Tačiau, sutraukdamas kariuomenę, imperatorius turėjo susilpninti padunojės frontą — palei Dunojų ir Žemutinėje Mezijoje įgulas daugiausia sudarė pagalbiniai daliniai. Tas įgulas reikėjo ir pulti; jas sutriuškinus, dakų ir jų sąjungininkų kariuomenė kaip viesulas įsiveržtų į abi Mezijas ir Trakiją, ir tuomet Trajanui tektų išvesti kariuomenę iš Dakijos, jeigu norėtų siųsti pagalbą užpultoms provincijoms. Šitokiu būdu dakai galėtų atsiimti teritorijas, prarastas pavasarį ir vasarą.

Trajano kolonos bareljefai iš tikrųjų vaizduoja žvynų šarvais vilkinčių dakų ir roksolanų antpuolį. Antpuolis turėjo būti žiemą, kaip ir kitais kartais, kada lengva ledu pereiti Dunojų. Tačiau šį kartą gamta nebuvo palanki dakams: ar žiema vėlavo, ar upė buvo neužšalusi, ar plonas ledas lūžo nuo arklių ir žmonių svorio; vienas kolonos bareljefas vaizduoja dakų raitelius, skęstančius Dunojuje. Tačiau daug dakų persigavo per upę ir užpuolė romėnų įgulas kairiajame krante, matyt, Dobrudže. Puolimas buvo nuožmus, ir tiktai toje scenoje tėra pavaizduota sužeisti romėnų kariai. Bet įgulos priešinasi, ir Trajanas atskuba į pagalbą, atsives-

damas tik dalį vakarų fronto kariuomenės. Iš pradžių jis sumuša sarmatus, o vėliau dakus. Munteanos lygumos getai-dakai pasiduoda. Antrą kartą per tą karą Trajanas pagerbiamas kaip imperatorius. Decebalo planas sužlugo, o dakų pralaimėjimas romėnams buvo toks reikšmingas, kad Trajanas vėliau įsakė Adamklyje pastatyti triumfinį paminklą kovoms prie Dunojaus įamžinti.

Pasibaigus karo veiksmams, imperatorius ruošėsi grįžti į Transilvaniją ir vėl pradėti puolimą, o Decebalas mėgino vakaruose padaryti tai, kas jam nepavyko prie Dunojaus žemupio. R. Vulpės nuomone, dakai puolė nelabai skaitlingą romėnų kariuomenę Hacego pakraštyje, tačiau jie nepajėgė užgrobti romėnų pozicijų, tiktai paėmė belaisvių. Dramatiška kolonos scena vaizduoja dakų moteris, kankinančias belaisvius — badančias juos durtuvais ir deginančias deglais. Šią žiaurią sceną nereikia aiškinti tuo, kad nugalėtieji dakai taip elgėsi iš nevilties, bet kad jie turėjo paprotį karo dievui aukoti mūšyje paimtus belaisvius.

102 metų pavasarį Trajanas vėl puolė. Decebalas kaip ir anksčiau mėgina jungti karo veiksmus su apsukria diplomatine veikla; iš *comati* tarpo jis siunčia pas imperatorių pasiuntinius, kurie neįgalioti vesti tikras derybas, tačiau, būdami romėnų stovykloje, gali vilkinti įvykių eigą ir šnipinėti; dabar jis išsiunčia pas Trajaną „žymiausius asmenis iš *pileati* tarpo. Jie, numetę ginklus ir parpuolę žemėn, pirmiausia maldavo Trajaną, kad leistų Decebalui atsistoti imperatoriaus akivaizdoje ir šioje vietoje kalbėtis su juo, tvirtindami, kad jis pasiruošęs daryti viską, kas tik jam bus įsakyta; arba tegul Trajanas siunčia ką pas dakus vesti derybų. Trajanas nusiuntė Surą ir Klaudijų Livianą, pretorionų vadą. Tačiau derybos neįvyko, nes pats Decebalas net neišdrįso susitikti su jais, bet pasiuntė kitus". Suprantama, kad Decebalas taip pasielgė ne drąsos pritrūkęs,— jis tiktai norėjo vilkinti derybas ir atidėlioti galutinę atomazgą.

Trajanas su didžiuma kariuomenės Apė Gredištėjos slėniu atžygiavo prie dakų tvirtovių Oreštijos kalnuose. „Nepaisydamas pavojaus, jis ropštėsi net į kalnų viršūnes, užimdamas kalną po kalno, ir priartėjo prie dakų sostinės, o tuo metu Liusijus, puldamas iš kitos pusės, nukovė daug priešų ir daug paėmė į nelaisvę",— pasakoja Dionas Kasijus. Kitoje pastraipoje senovės istorikas kalba, kad „Trajanas užgrobė mūrais įtvirtintus kalnus ir juose rado ginklų, karo mašinų, belaisvių ir vėliavų, kurias prarado Fuskas. Dėl šios priežasties, o svarbiausia todėl, kad tuo pačiu metu Maksimas paėmė į nelaisvę Decebalo seserį ir užgrobė galingą tvirtovę, dakų valdovas buvo pasiruošęs priimti bet kokias sąlygas, tačiau ne todėl, kad ketino jas ištesėti, o todėl, kad norėjo kiek atsikvėpti."

Mūrais apjuostuose kalnuose, kuriuos užėmė Trajanas, kaip tatai paaiškėjo iš archeologinių kasinėjimų, buvo ir Kosteščio tvirtovė. Reikia manyti, kad būtent čia ir buvo laikomas 87 metais iš Fusko atimtas grobis. Liusijus Kvietas, romėnams tarnaujantis karvedys mauras, kuris Trajano laikais užėmė aukštus postus, su savo raiteliais įsiveržė į Transilvaniją per Raudonojo Bokšto, ar Vilkano perėją. Romėnų stovyklavietės Virful lui Petru, Komerničelulo ir Žigorelulo aukštumose liudija apie Sarmizegetusos apgulimą iš pietų ir pietvakarių pusės. O Manijus Laberijus Maksimas, Žemutinės Mezijos vietininkas, jeigu neužmirštamo Grigorės Floreskaus hipotezė teisinga, žygiavo per Munteniją, įruošdamas stovyklas Tirgušore, Pietroaselėje, Meleještyje, Dražna de Suse, ir Transilvaniją pasiekė, gal būt, per Brano perėją. Tačiau neįmanoma tiksliai nustatyti, kokią tvirtovę jis užgrobė ir kur paėmė į nelaisvę dakų karaliaus seserį.

Nugalėtas, tačiau dar nepaklupdytas, Decebalas atsisakė karo ir ėmėsi diplomatijos, galvodamas, kad permainingas likimas padės įveikti romėnus. Jis išsiuntė pas Trajaną pasiuntinius prašyti taikos; kolonos bareljefas vaizduoja dakų karalių, ramiai stovintį už pasiuntinių pečių, bet orų ir drąsų. Iškėlęs rankas, jis prašo taikos, bet stambi ir išdidi figūra tarsi prieštarauja nuolankiems jo žodžiams.

Tačiau Trajanas buvo ne toks valdovas, kaip Domicianas, kad sudarytų tik iš pažiūros naudingą taiką. Jis pateikė dakams rūsčias sąlygas. Decebalas turėjo atiduoti visus ginklus ir karo mašinas, atiduoti visus romėnų karo inžinierius, išgriauti tvirtoves, atsižadėti žemių, kurias užėmė romėnai, atsisakyti savarankiškos užsienio politikos („laikyti savo bičiuliais Romos bičiulius ir savo priešais Romos priešus",— pasakoja Dionas Kasijus) ir ateityje nebeteikti prieglobsčio bėgliams iš Romos. Susitaręs su dakų karalium, „Trajanas nusiuntė... Decebalo pasiuntinius į senatą, kuris turėjo patvirtinti taikos sudarymą. Kai pasiuntiniai išvyko, palikęs kariuomenę Sarmizegetusoje ir kitose vietose, Trajanas sugrįžo į Italiją. Decebalo pasiuntinius nuvedė į senatą; jie metė žemėn ginklus ir, sudėję rankas kaip karo belaisviai, pasakė keletą žodžių; šitaip buvo sudaryta taika, po to jie vėl paėmė ginklus. Trajaną sutiko su triumfu ir pavadino „Dakijos valdovu"; cirke jis suruošė gladiatorių kovas [...]"

Kodėl Trajanas sudarė taiką tuo metu, kai jo kariuomenė stovėjo prie Dakijos sostinės sienų ir betrūko tiktai paskutinio susirėmimo galutinai išspręsti konfliktą? Kai kurie istorikai galvoja, kad Romos imperatorius neketino per pirmąjį karą užgrobti Dakijos, tiktai norėjo paversti Decebalą nuolankiu Romos sąjungininku. Tačiau faktai šitokiai nuomonei prieštarauja.

Kad nuo pat karo pradžios Trajanas ketino užkariauti Dakiją, liudija ir tai, jog jis užgrobė faktiškai dakams priklausančią teritoriją. Diono Kasijaus informacija apie Tapėje pastatytą aukurą mūšyje žuvusiems romėnų kariams pagerbti ir numatytas kasmetines aukas rodo, kad Transilvanijos Geležinių Vartų perėja pasiliko romėnų rankose ir kad jie buvo užėmę Hacego pakraštį. Teigdamas, kad romėnų kariuomenė buvo palikta Sarmizegetusoje, šis istorikas neturi galvoje dakų sostinės. Ji nebuvo užimta, nes archeologiniai kasinėjimai neparodė, kad 102—105 metais čia būtų šeimininkavę romėnai. Dionas Kasijus nieko negirdėjo apie Sarmizegetusą Deal Gredištėjoje; šį miestą romėnai išgriovė 106 metais, ir niekas jo nebeprisiminė. Kalbėdamas apie Sarmizegetusą, istorikas turi galvoje romėnų Sarmizegetusą Hacego slėnyje, egzistavusią jo laikais (III m. e. šimtmetyje). Suprantama, kad 102 metais to romėnų miesto dar nebuvo; romėnų įgula buvo palikta toje vietoje, kur po kelerių metų įsikūrė miestas.

Vadinasi, Trajanas buvo užėmęs didelę dalį Banato, o gal ir jį visą, Tapės perėją ir Hacego pakraštį. Kitapus Karpatų jis išlaikė savo rankose pietinę Oltenijos dalį, Munteanos lygumą ligi pat kalnų ir pietinę Moldaviją su Pojanos gyvenviete. Romėnų kohortos *cohors I Hispanorum Veterana equitata* rejestras *(pridianum)*, priskirtinas 105—107 metams, kaip tatai nustatė R. Simė, kalba apie vieną kohortos padalinį, dislokuotą Piroboridavoje, Žemutinės Mezijos teritorijoje. Vadinasi, užgrobtos žemės jau buvo prijungtos prie senųjų imperijos provincijų: Banatas ir Hacego slėnis prie Aukštutinės Mezijos, o kitos sritys — prie Žemutinės Mezijos. Taigi romėnai buvo užgrobę didelę Dakijos teritorijos dalį. Pasibaigus karo veiksmams, Trajanas neparodė nė mažiausio ženklo, kad šią taiką ketina laikyti galutine ar bent ilgalaike. Jis nepaleido karių į namus ir nevedė jų į stovyklas, bet laikė prie Dunojaus ir vis siuntė naujus pastiprinimus. Norėdamas pagerinti susisiekimą tarp abiejų krantų, tuo metu jis paliepė architektui Apolodorui iš Damasko pastatyti garsųjį tiltą per Dunojų, tikrą antikinės technikos stebuklą, kurį Dionas Kasijus šlovina šiais žodžiais: „Iš tiesų yra daug jo (Trajano — *aut. pastaba*) nuostabių darbų, tačiau šis neprilygstamas: tilto kolonos, kurių yra dvidešimt, pastatytos iš akmenų, nutašytų iš keturių šonų; kolonų aukštis, be pagrindo, 150 pėdų, o storis 60 pėdų, viena kolona nuo kitos yra 170 pėdų atstu ir sujungtos arkomis. Kaip nesistebėti šio statinio brangumu? Kaip nesistebėti, kad kolonos įleistos į tokią gilią, sūkuringą ir klampią upės vagą? Juk tėkmės nebuvo galima nukreipti į šalį! [...] Atsitinka, kad upė patvinsta ir būna du ar tris kartus platesnė, bet siauriausioje ir tinkamiausioje vietoje tiltui statyti upė buvo normalaus pločio. Kadangi šioje vietoje ji siauriausia,

ištekėjusi iš vieno ežero ir plūsdama į kitą, dar didesnį, todėl srovė čia smarkesnė ir gylis dar didesnis, užtat dar labiau pasunkėja tilto statyba. Tačiau genialusis Trajanas susidorojo." Šitiek pastangų Trajanas veltui nedėjo, buvo aišku, kad jis ketina išlaikyti okupuotas žemes.

Taikos sąlygos taip pat rodo, kad Trajanas ne tiktai norėjo paversti Decebalą nuolankiu Romos klientu, bet ir padaryti Dakiją lengvu grobiu romėnams naujo antpuolio atveju. Kaipgi dakai galėjo priešintis, neturėdami nei ginklų, nei sąjungininkų, nei tvirtovių? Dar pirmojo karo pradžioje Trajanas nusprendė užgrobti Dakiją ir paversti ją Romos provincija. Prie Sarmizegetusos stovinti Romos kariuomenė jau buvo nusilpusi, ir imperatorius nebuvo įsitikinęs, kad pajėgs įsiveržti į miestą. Gal būt, ir artėjantis rudens metas nebuvo palankus apgulimui, be to, romėnų kariai nenorėjo nei būti žiemą kalnuose, nei atiduoti su tokiomis didelėmis pastangomis užkariautas žemes. O gal Trajanas galvojo, kad naujas karas prieš negailestingų taikos sąlygų nusilpnintą Dakiją pareikalaus kur kas mažiau aukų, negu nedelsiant pradėtas Sarmizegetusos apgulimas? Viena aišku: Trajanas sudarė taiką ne todėl, kad neketino užkariauti Dakijos, bet norėdamas lengviau ją užgrobti.

Decebalas jo kėslus gerai suprato, tačiau iš pradžių turėjo sutikti su taikos sąlygomis, ir viena iš paskutiniųjų Trajano kolonos pirmojo karo scenų vaizduoja dakus, griaunančius tvirtovių mūrus, o tuo metu seniai, moterys ir vaikai, slėpęsi kalnuose nuo karo baisumų, grįžta į savo sodybas galvijų kaimenėmis varini. Abu priešininkai šią taiką laikė tiktai paliaubomis tarp dviejų karų.

ANTRASIS TRAJANO KARAS SU DAKAIS (105—106)

Aplinkybės vertė Decebalą sulaužyti taikos sutartį. Jis negalėjo laukti, kol Trajanas baigs ruoštis ir užpuls beginklę Dakiją. Todėl, pasak Diono Kasijaus, nepaisydamas savo įsipareigojimų, Decebalas vėl ginkluoja kariuomenę, priima bėglius iš imperijos, atstato tvirtoves, išvysto diplomatinę veiklą — siunčia pasiuntinius į kaimynines gentis, norėdamas sukurti bendrą frontą prieš romėnus, paskui užpuola romėnų sąjungininkus, pirmiausia jazigus, ir užgrobia dalį jų teritorijos. Sulaužyti taikos sutartį buvo kur kas naudingiau, negu pasyviai laukti, bet tas išpuolis buvo desperatiškas, su labai mažais šansais laimėti. O Trajanas, nors ir negalutinai pasiruošęs, vis dėlto buvo pakankamai stiprus tučtuojau stoti prieš Decebalą. Kolonos bareljefas vaizduoja, kad dakai pirmieji atakavo romėnus, bet tai gali būti oficiali, iškreipta versija; beje, suminėdamas visus

dakų karaliaus veiksmus, kuriais jis pažeidė taikos sutartį, Dionas Kasijus nieko nekalba apie dakų antpuolį prieš romėnų įgulas. Šiaip ar taip, 106 metų birželio mėn. 4 d. Trajanas palieka Romą, Burundiume sėda į laivą ir sykiu su savo vyriausiuoju štabu vyksta į frontą. Imperatorių lydi ir būsimasis Dakijos vietininkas Decimas Terentijus Skaurianas; Hadrianas vadovavo I Minervos legionui.

Iš pat pradžių buvo aišku, kad šis karas dakams bus sunkus. Romėnai atakavo iš daug palankesnių pozicijų, negu 101 metais. Dar blogiau, kad kai kurie dakų vadai, susivilioję Romos auksu ar išsigandę jos galybės, su savo žmonėmis pasidavė imperatoriui.

Galima spėti, kad paskutiniuoju momentu Decebalas suprato, jog šis karas dakams nepaprastai rizikingas. „Kadangi daug dakų pasidavė Trajanui, o taip pat ir dėl kitų priežasčių, Decebalas vėl paprašė taikos",— pasakoja Dionas Kasijus. Tačiau imperatorius pateikė nepriimtinas sąlygas. „Jis (Decebalas — *aut. pastaba*) nesutiko atiduoti ginklų ir pats pasiduoti; rinko kariuomenę, įkalbinėjo kaimynus kariauti, įrodinėdamas, kad, atsisakę jam padėti, patys atsidurs pavojuje; daug lengviau ir sėkmingiau galima apginti savo laisvę, kovojant sykiu su juo ir nelaukiant, kol ateis nelaimė; jeigu jie leis žūti dakams, tai vėliau, neturėdami sąjungininkų, patys bus pavergti." Atrodo, jog kaimynai nepadėjo, ir dakai vieni turėjo pakelti visus karo sunkumus. Buvo aišku, kad jėgos nelygios, todėl Decebalas ėmėsi klastos: „gudrumu ir apgaule jam vos nepavyko nužudyti Trajano,— tvirtina anksčiau cituotas šaltinis.— Patekti pas imperatorių buvo lengva, nes karo metu jis priimdavo kiekvieną, kas tik norėdavo su juo pasikalbėti. Todėl Decebalas išsiuntė pas imperatorių į Meziją žmones, kurie turėjo jį nužudyti, bet klasta nepavyko. Vienas iš jų buvo įtartas ir suimtas, o kankinamas išdavė visą Decebalo planą."

Trajanas išvyko iš Romos birželio mėn. 4 d., puolimas buvo numatytas 105 metų liepos mėnesį. Pagrindinė romėnų kariuomenė, tur būt, dar nebuvo išžygiavusi iš Mezijos, nes per pirmąjį karą užgrobtas žemes turėjo kontroliuoti Dakijoje dislokuotos įgulos. Matyt, tų įgulų vadą ir mini Dionas Kasijus, pasakodamas apie Decebalo klastingumą.

„Decebalas apgavo Longiną, kariuomenės vadą, kuris karo metu pasirodė esąs grėsmingas priešas; pasikvietė jį pasikalbėti, žadėdamas padaryti viską, kas iš jo bus reikalaujama; jį suėmė ir kariuomenės akivaizdoje kamantinėjo apie Trajano planus. Kadangi Longinas nenorėjo nieko pasakoti, liepė jį saugoti ir išsiuntė pasiuntinį pas Trajaną, reikalaudamas, kad atiduotų jam žemes ligi Dunojaus ir grąžintų pinigus, skirtus karo reikalams: tiktai tada jis paleisiąs Longiną! Trajanas atsakė neaiškiais žodžiais, norėdamas, kad iš atsakymo nebūtų galima suprasti, ar jis labai

geidžia, ar negeidžia atgauti Longiną, (kadangi jis nenorėjo nei jo prarasti, nei mokėti pernelyg didelę išpirką); Decebalas svarstė, ką daryti. Tuo metu Longinas gavo nuodų iš vieno atleistinio, o kad Decebalas nieko neįtartų ir labai budriai nesaugotų, pažadėjo jį sutaikyti su Trajanu; po to parašė laišką ir per atleistinį nusiuntė Trajanui, prašydamas dėl jo nedėti pastangų. Naktį, kai atleistinis išvyko, Longinas išgėrė nuodus ir mirė. Po šio įvykio Decebalas reikalavo, kad Trajanas išduotų tą atleistinį, žadėdamas mainais atiduoti Longino palaikus, ir šiuo tikslu nedelsdamas išsiuntė sykiu su Longinu suimtą centurioną, kuris papasakojo Trajanui apie šį įvykį. Tačiau Trajanas negrąžino nei atleistinio, nei centuriono, nusprendęs, kad imperijos garbei daug naudingiau išsaugoti jų gyvybes, negu palaidoti Longiną."

Nepavyko ir paskutinė Decebalo klasta. Konfliktą turėjo išspręsti ginklai: abi kariuomenės turėjo susigrumti. Trajanas puolė ryžtingai, o dakai gynėsi narsiai ir didvyriškai.

Su gausesne kariuomene, negu per pirmąjį karą, imperatorius perėjo Dunojų tiltu, pastatytu Apolodoro iš Damasko. Vieni kariuomenės daliniai žygiavo per Banatą ir Tapę, atseit, tuo pačiu keliu, kaip ir 101 metais, kiti daliniai, matyt, puolė per Raudonojo Bokšto perėją, arba Vilkanus, trečioji kolona veržėsi į Karpatų vidurį iš Moldavijos pusės per Angustiją (Oituzo perėja). Visų dalinių galutinis tikslas buvo Sarmizegetusa.

Verždamiesi į Dakijos sostinę iš daug artimesnių pozicijų, negu per pirmąjį karą, romėnai ją greičiau ir pasiekė, nors, pasak Diono Kasijaus, Trajanas kariavo „su didesniu atsargumu, negu veržlumu", be abejo, norėdamas išvengti netikėtumų, kuriuos galėjo sugalvoti toks sumanus priešas, kaip Decebalas. Kolonoje pavaizduotas mūšis kalnuose, tikriausiai Oreštijoje, tačiau sunku tiksliai nustatyti vietovę. Matyti žygiuojanti romėnų kariuomenė, desperatiškos dakų atakos, Trajano užgrobti degantys kaimai. Taip pat skulptūrose pavaizduota, kaip nugalėti dakai pasiduoda nukariautojui sykiu su savo šeimomis. Archeologinės iškasenos byloja, kad Kosteščio tvirtovė buvo antrą kartą nuniokota kalaviju bei ugnimi: gaisrų pėdsakai ypač žymūs plokščiakalnio gyvenamuose bokštuose. Dakai kaupia paskutines jėgas Sarmizegetusos žūtbūtinei gynybai.

Viena bareljefų eilė vaizduoja dakų sostinės apgulimą 106 metų vasarą. Romėnų kariai įnirtingai puola, žinodami, kad čia paskutinė kliūtis jų pergalės kelyje; puolėjai naudojo karo mašinas ir koptus lipti ant tvirtovės sienų. Dakai savo ruožtu didvyriškai gina tvirtovę, patirdami didelius nuostolius. Jėgos nelygios, nes romėnai, be abejo, gauna pagalbą, o tuo tarpu tvirtovės gynėjai kenčia ne tiktai nuo grėsmingų ginklų, bet labiausiai nuo troškulio. Atrodo, kad Trajanas perkirto vandentiekį, tie-

kiantį vandenį Sarmizegetusos tvirtovei: šitaip reiktų aiškinti dramatišką sceną, kurioje pavaizduota, kaip nusilpę dakų sostinės gynėjai dalijasi paskutinius vandens lašus. Ši aplinkybė paspartino kapituliaciją; iškasenos rodo, kad tvirtovė buvo visiškai sugriauta sykiu su gyvenviete ir monumentaliomis šventyklomis.

Tačiau ne visi Sarmizegetusos gynėjai sudėjo ginklus; tas pats bareljefas vaizduoja, kaip dakų dalis pasitraukia iš tvirtovės, kad kitur galėtų priešintis. Ar Decebalas buvo jų tarpe? Tikriausiai buvo, nes vėliau jį matome paskutinį kartą sakantį kalbą savo kariams: jis drąsina juos, ragina bėgti į kalnus rytuose ir mėginti priešintis, gal būt, kaimynams roksolanams ir bastarnams padedant. Romėnai apie tai sužino ir pasiunčia būrį raitelių gaudyti dakų karaliaus. Persekiotojų apsuptas, Decebalas nemato jokios vilties išsigelbėti ir žino, kad jo laukia gėdingas likimas triumfuojant nugalėtojui, kada sukaustytam grandinėmis jam teks eiti į Romą paskui nugalėtojo kovos vežimą ir vėliau mirti niūriame Tuliano kalėjime. Decebalas nusižudo, kalaviju persikirsdamas gerklę. Šitaip tragiškai ir herojiškai jis užbaigia antiromėniškąją epopėją, kuriai paskyrė visas jėgas savo viešpatavimo metais. Romėnų raiteliai randa tiktai Decebalo lavoną; jie nepasigaili net palaikų, nukerta galvą ir dešinę ranką ir nugabena Trajanui. Imperatorius nusiunčia Decebalo galvą į Romą, ji numetama Gemonijų laiptais, jog visi galėtų pamatyti, kad grėsmingasis priešas galutinai sunaikintas ir kad, pasak senovinio šaltinio, jis prarado ne tik savo valdas, bet ir gyvybę.

Kai kurie dakų vadai paseka savo karaliaus pavyzdžiu; tačiau nemaža dakų aristokratų pasiduoda nugalėtojui, norėdami išsaugoti savo tradicines privilegijas; vėl atgimsta senoji separatinė politika. Kalnuose vyksta valymo operacijos ir triuškinami paskutiniai pasipriešinimo židiniai. Finalinė Trajano kolonos scena — romėnų kariai varo ilgą vorą dakų su žmonomis ir vaikais. Jie kiūtina su savo manta ir galvijų kaimenėmis, patys nežinodami kur, gailiai žvalgydamiesi į savo sodybas, kurias sunaikino karas ir gaisrai. Iš kalnų, kur jiems buvo paranku ir toliau priešintis bei organizuoti maištus, romėnai juos išvaro į lygumas, kad galėtų nuolat budriai sekti. Išnyko dakai iš Oreštijos kalnų; Sarmizegetusoje Trajanas palieka vieną Flavijaus Felikso IV legiono dalinį ir, gal būt, Andriutikso I legiono dalinį. Buciume, už kelių kilometrų į šiaurę nuo sugriautos Kosteščio tvirtovės, pastatoma stovykla, kurioje apsistoja *numerus Germanicianorum exploratorum.* Dakijos šiaurėje, Porolisume, rastas karinis diplomas, datuotas 106 metų rugpiūčio mėn. 11 d., mini Dakiją kaip Romos provinciją, o tai byloja apie karo pabaigą. Trajanas triumfuoja, pri-

iminėja pasiuntinius, atvykstančius pareikšti pagarbą bei nuolankumą ir įteikti dovanas nuo įvairių tautų, jų tarpe ir nuo tolimųjų indų.

Didelis grobis atgabenamas į Romą. Be Sardžeto upėje paslėpto dakų karaliaus lobio, kurį romėnams užrodė išdavikas dakas Bikilis, buvo nuvežta į Italiją daug turto, prigrobto per karą. Už tas lėšas pastatomas puikus forumas, už jas buvo surengtos ligi tol neregėtos iškilmės (grumtynės su žvėrimis, gladiatorių kovos), kurios tęsėsi 123 dienas, pagaliau Dakijos turtai pataisė ir pašlijusius imperijos finansus.

Roma laimėjo, o Dakija žlugo ir nustojo egzistavusi. Tačiau dakų tautos istorija tuo nesibaigia. Priešingai, šios tautos istorijoje dabar atsiveria naujas skyrius: romanizacija.

EPILOGAS

Dakija patyrė siaubingų nuostolių per abu karus su Trajanu. Tūkstančių tūkstančiai karių padėjo galvas mūšių laukuose, didvyriškai gindami kiekvieną tvirtovę, kiekvieną kalną, kiekvieną žemės pėdą. Pasak Ioano Lido, nugalėjusioji romėnų kariuomenė paėmė į nelaisvę 50 000 dakų. *„Dacia [. . .] viris fuerat exhausta"* (Dakija neteko vyrų) — pasakoja vėlesnių laikų istorikas Eutropijus. Žuvo Decebalas, vadovavęs didvyriškai gynybai. Tačiau dakai neišnyko, nors ir buvo romėnų nugalėti. Išliko dalis gyvų Decebalo karių, savo noru pasidavusių nugalėtojui, gyveno moterys, vaikai, paaugliai, kurie buvo per jauni, ir seniai, kurie buvo per silpni kovai su romėnais.

Visai realu ir logiška samprotauti, kad dalis dakų gyveno romėnų užgrobtame krašte, tačiau labai keista, kad kai kurie senovės istorikai tatai paneigia. Jie lengvapėdiškai tvirtina, kad visa tauta, kurioje Decebalo laikais buvo mažų mažiausia pusė milijono žmonių, žuvo per karą ir masinį trėmimą. Tai absurdas — net ir nugalėtojo požiūriu — išnaikinti visus gyventojus, kuriuos romėnai galėjo išnaudoti imperijos tikslams. Tačiau tie istorikai veikiau vadovavosi jų laikmetyje vyravusia politine nuomone, negu troškimu pažinti tiesą. Įrodinėjant, kad visi dakai išnyko, remtasi aukščiau cituota Eutropijaus nuomone; ją papildė žodžiai, kuriuos imperatorius Julianas, viešpatavęs IV šimtmetyje, neva priskyrė Trajanui: „išnaikinau getų padermę". Nepagalvota, kad Trajano pavartotas veiksmažodis *ekseilon* reiškia ne tiktai „išnaikinau", bet ir „pavergiau, užkariavau". Nebuvo atkreipta dėmesio nei į Zonarą, kuris aiškiai kalba, kad po Trajano pergalės „dakai ir jų kraštas pateko romėnų įtakon", o ne buvo išnaikinti.

Jau minėjau, kad teorijoje apie dakų išnaikinimą vyravo politi-

niai, anaiptol ne moksliniai motyvai. Jie buvo įvairūs. Pavyzdžiui, Transilvanijos mokyklos atstovai palaikė šią nuomonę, kad įrodytų, jog rumunai yra „grynai" romėniškos kilmės ir kad šiuo pagrindu galėtų reikalauti įstatymiškų teisių Transilvanijos rumunams Habsburgų monarchijos valdose. O Roeslerio ir Alfoldžio teorija turėjo reakcingus tikslus. Sakydami, kad dakai išnyko ir išlikusi jų saujelė, romėnams valdant, gyveno izoliuotai ir nepasidavė užkariautojų įtakai, jie įrodinėjo, jog 271 metais iš Dakijos išsikėlė visi lotyniškai kalbantys gyventojai, atseit, visi ateiviai, kuriuos į šį kraštą buvo atkėlęs Trajanas. Anot jų, III šimtmečio pabaigoje Dakija tapo niekieno žeme, palikta klajoklių genčių malonei, kurios ir asimiliavusios neromanizuotus čia likusius dakus. Šitokiais antimoksliniais teiginiais buvo žongliruojama, grindžiant Habsburgų teises į Transilvaniją bei Horčio fašistų siekius.

Jau seniai daug rumunų istorikų pagrįstai atmetė tokią teoriją, pateikdami argumentų, kad dakai egzistavo visus 165 metus, valdant jų kraštą romėnams. Šis klausimas plačiausiai išnagrinėtas per pastaruosius 10—15 metų, ir šiuo metu mūsų marksistinė-lenininė istoriografija gali ne tiktai įrodyti, kad dakai neišnyko, bet ir nutapyti jų gyvenimo paveikslą ir bendrais bruožais atskleisti romanizavimo epochą.

Apie tuos dalykus kalbama tik epiloge knygos, skirtos priešromėniškai Dakijos istorijai. Jų tikslas supažindinti skaitytoją su dakų likimu, kai didesnė Dakijos dalis buvo paversta Romos provincija. Užtat čia smulkiai neaptarsime argumentų, įrodančių, kad dakai neišnyko, nes šis uždavinys priklauso mūsų visų laukiamam kūriniui apie Dakiją romėnų valdymo laikais. Tiktai priminsiu rumunų istoriografų atskleistus teiginius.

Iš įvairių šaltinių, daugiausia iš karinių diplomų, rastų Romos imperijos teritorijoje, žinome, kad Trajano ir jo įpėdinių laikais iš dakų buvo suformuota 13—15 dalinių. Kaip pavyzdį tiktai priminsiu šiuos dalinius: *cohors I Ulpia Dacorum* ir *ala I Ulpia Dacorum*, viešpataujant Trajanui, *cohors I Aelia Dacorum* Hadriano laikais ir *cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana*, valdant Severusui Aleksandrui (III šimtmečio pradžioje), suformuotus iš karių, surinktų Kumidavos arba šiandieninės Rišnovos apylinkėse. Kaipgi galėjo būti šie daliniai sudaromi po dešimties, dvidešimties ir net po šimto metų nuo Dakijos nukariavimo, jei laikysim, kad dakai buvo visiškai išnaikinti? O Dakija nuo Trajano laikų ligi III šimtmečio vidurio iš tikrųjų teikė imperijai daugiausia karių. Matyt, čia ne atsitiktinumas: dakų kariai buvo gerai žinomi ir vertinami.

Kas gi daugiau, jeigu ne nugalėtieji, tačiau savo likimu nepatenkinti dakai sukeldavo maištus, kurie tiek kartų buvo įsiliepsnoję romėnų pavergtoje Dakijoje? Mirus Dakijos užkariautojui, pavyzdžiui, 117 metais,

dakai, remiami savo ankstesniųjų sąjungininkų roksolanų, mėgino nusimesti romėnų jungą. Tiktai didelės karinės pajėgos teįstengė sugrąžinti ramybę Dakijoje.

Dakijos teritorijoje randamuose lotyniškuose įrašuose aptinkam trakiškų bei dakiškų vardų. Jų nedaug, tik apie 2% visų tikrinių vardų, išlikusių rašytiniuose dokumentuose, tačiau tat visiškai natūralu. Dakai daugiausia gyveno kaimuose, pagal savo papročius jie neruošdavo pramogų ir raštuose neįamžindavo savo vardų (tokia Pirvano nuomonė); brangių užrašų užsisakyti neleido ir materialinė jų būklė. Kalbant apie miestuose gyvenusius dakus, reikia pasakyti, kad praktiškais sumetimais jie turėjo kuo mažiausiai garsinti savo kilmę. Galima neabejoti, kad bent pirmuosius du šimtmečius nugalėtojų romėnų valdžia nepalankiai žiūrėjo į žmones, perdaug demonstratyviai pabrėžiančius savo priklausomybę užkariautai tautai. Daug dakų, ypač diduomenės, priėmė romėnų pilietybę ir ta proga pasivadino romėniškais vardais, kurių gausu įrašuose.

Tatai patvirtina ir kalbotyros mokslas, tiksliau sakant, toponimika. Neatsitiktinis dalykas, kad daugumos Dakijos miestų pavadinimai išliko dakiški ir po romėnų užkariavimo. Apulumas, Naboka, Drobeta, Potaisa, Tibiskonas — tai seni vietovardžiai, kuriuos užkariautojai perėmė iš užgrobto krašto gyventojų.

Labai raiškus šiuo atžvilgiu yra pavyzdys su šitos provincijos sostinės pavadinimu. 108—110 metais Hacego pakraštyje įkurtas miestas pradžioje buvo pavadintas Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica. Vos tik numalšinęs 117—118 metų sukilimą, Hadrianas pridėjo miestui epitetą „Sarmizegetusa". Šitoks epitetas būtų beprasmiškas, jeigu šalyje būtų gyvenę vien romėnai, kuriems nieko nereiškė senosios Decebalo sostinės pavadinimas. Tačiau imperatoriaus nusprendimas teisingas, turint galvoje, kad naujoje provincijoje gyveno daug dakų. Dakiško vardo davimas Romos provincijos sostinei (toje vietoje neaptikta dakų pėdsakų) buvo vienas Hadriano veiklos elementų vietiniams gyventojams nuraminti. Imperatoriaus nuomone, dakiškas sostinės pavadinimas turėjo pabrėžti dakų karalystės ir romėnų valdžios tąsą. Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa jau 118 metais turėjo simbolizuoti būsimą dakų ir ateivių romėnų susiliejimą į vieną tautą.

Pagrįstų argumentų šiai tezei paremti turi ir numizmatai. Tačiau tikriausių ir įtikimiausių argumentų ir čia pateikia archeologija.

Beje, dar trumpai noriu užsiminti apie tai, kad Trajano kolonos bareljefuose nėra pavaizduota masinių egzekucijų nei masinių trėmimų už naujosios provincijos ribų.

II—III šimtmečio dakų kultūros pėdsakai aptikti daugiau negu trisdešimtyje romėnų valdytos Dakijos vietovių, daugiausia jų — Transilvanijoje.

Kasinėjant romėnų stovyklavietes Brecke, Orchei Bistricoje, Micijoje (prie Vecelio), Ad Mediame (prie Mehadijos), sykiu su romėnų keramika rasta ir dakiškų lipdytinių indų šukių iš nekokybiškai išminkyto ir išdegto molio; keramika papuošta klasikine rantyta juostele bei įprastiniais iškilumais. Taip pat apstu ir labai paplitusių dakiškų taurių, kurių nenaudojo jokia kita tauta. Suprantama, kad tie indai nepriklausė romėnų kariams, kurie naudojo geresnės kokybės keramiką, žiedžiamą šios provincijos amatininkų. Dakiškus indus naudojo patys dakai, kuriuos romėnai vertė statyti ir remontuoti karines stovyklas.

Šitokios keramikos aptinkama ir provincijos gyvenvietėse; pavyzdžiui, Lechinca de Mureše rastas geležinių įrankių sandėlis, kuriame buvo ir dakiško tipo noragų; puodžių dirbtuvės Kristeštyje gamino ne tiktai romėnų mėgstamus raudonus indus, bet ir dakų įprastą pilkąją keramiką.

Gyventojai dakai ilgai išlaikė savo tvarką ir papročius. Stelos ir medalionai, rasti Kluže, Apoldul Mare ir Kešyje, vaizduoja žmones, nepanašius į romėnus nei savo išvaizda, nei apdaru. Kaimo vietovėse aptiktos net dakų kapinės, pavyzdžiui, Kašolce, Kalbore, Soborul de Kimpyje, Moreštyje. Dakų kapus lengva atskirti pagal mirusiųjų deginimo papročio savitumus ir būdingą kapų inventorių, ypač keramiką; šitokių kapų šimtai, ir tai geriausias įrodymas, kad dakai šiame krašte gyveno ir romėnų epochoje. Zlatnos kapinyne (žinome, kad į šią vietovę buvo atkelti kolonistai iš Dalmatijos dirbti aukso kasyklose) pastebėtas dvejopas mirusiųjų deginimas (deginimas laidojimo vietoje ir deginimas kitur) byloja apie glaudžius dakų ir atvykėlių santykius.

Reikia pažymėti, kad archeologiniai radiniai, liudijantys dakų egzistavimą ir po romėnų užkariavimo, padidina ir kitų, šią tezę patvirtinančių argumentų reikšmę. Jeigu archeologinės iškasenos, kapinynai ir medžiaginės kultūros pėdsakai teigia, kad dakai ir toliau gyveno savo tėvynėje, tai kas gi galėtų tvirtinti, jog visi trakai-dakai, kurių pavardės aptinkamos rašytiniuose dokumentuose, buvo kolonistai, atkilę nuo Dunojaus pietinės dalies, arba kad kariuomenės daliniai, apie kuriuos jau kalbėta, nebuvo surinkti iš vietinių dakų?

Pamažu aiškėja, kaip gyveno dakai, viešpataujant romėnams. Miestuose sunkiau pasekti romėniškos kultūros įtakon patekusius dakus, juo labiau kad čia jų buvo nedaug, didžiuma dakų gyveno kaimuose ir vertėsi

žemdirbyste bei gyvulininkyste. Tačiau ir miestuose, ir kaimuose juos veikė romėnų kultūra, kurią jie pamažu parėmė. Pradžioje dakai ima naudoti romėnų dirbinius. Plinta gera ir pigi romėnų keramika, gaminta vietinėse dirbtuvėse, taip pat dakai dažnai naudoja našesnius romėnų tipo padargus (pavyzdžiui, noragus), įvairius kasdieninio naudojimo reikmenis bei papuošalus. Šis reiškinys dar ne romanizacija, tačiau, savindamiesi romėnų medžiaginę kultūrą, dakai pamažu perima jų papročius, pavardes ir pagaliau lotynų kalbą. Žinoma, kad kai kurie dakai statėsi romėniško tipo antkapius, taipogi kai kurie pasivadino romėniškais vardais, o ankstesnius, dakiškus, pasiliko kaip prievardžius. Dėl religijos tai nėra įrodymų, kad dakai ir toliau garbino savo dievus. Todėl reikia manyti, kad bent miestuose greitai paplito romėnų dievų kultas. D. Protasė pastebėjo, kad dakų kapuose ligi romėnų užkariavimo neaptinkama monetų, o romėnų epochos Dakijoje jau randama; šis reiškinys rodo, kad dakai perėmė romėnų laidojimo papročius. Gyvendami kaimynystėje su kolonistais, pasak Eutropijaus, atkeltais į šį kraštą *ex toto orbe Romano* (iš viso romėniškojo pasaulio), ir tegalėdami su jais susikalbėti vien lotyniškai, patys dakai pradėjo kalbėti šia kalba. Norėdami patekti į romėnų tarpą, dakai pamažu atsisakė gimtosios kalbos, ir jų žodžių nedaug beišliko dakų liaudies vartojamoje lotynų kalboje. Lotynų kalba — viešpataujančios klasės kalba, imperijos valstybinė kalba, aukštesnės kultūros kalba. Nors romanizavimo proceso kol kas neįmanoma ištirti visuose etapuose ir pagal visus aspektus, tačiau turime pakankamai argumentų įrodyti, kad jis taip pat vyko Dakijoje, kaip ir Dobrudže, prijungtame prie Žemutinės Mezijos.

Tačiau ne visus dakus pavergė romėnai. Tiesa, Trajanas buvo užkariavęs ne tik Banatą, Olteniją ir Transilvaniją, bet ir Munteniją bei pietų Moldaviją, bet Hadrianas pastaruosius du kraštus prarado. Už Romos imperijos ribų pasiliko Krišana ir Marmurešas, kur gyveno dakai, tatai patvirtina ir archeologiniai radiniai Sintana Arade, Oradėjoje ir Mediešul Aurite. Laisvieji dakai, gyvenantys šios provincijos pasienyje, prekiauja su romėnais, ir romėnų dirbiniai bei pinigai skverbiasi į jų gyvenvietes vis didesniais ir didesniais kiekiais. Tačiau jie dažnai sukyla prieš imperiją ir puldinėja jos valdas, o kartais tuos antpuolius lydi ir pavergtųjų dakų sukilimai. Antonijus Pijus, Hadriano įpėdinis, III šimtmečio viduryje turi kovoti su dakų padermėmis, gyvenančiomis į šiaurės vakarus nuo provincijos. 170 metais, Marko Aurelijaus laikais, dakų padermė kostobokai, gyvenantys šiaurinėje Moldavijoje, Bukovinoje ir Marmureše, pasi-

naudodami proga, kad romėnai dėl karo su markomanais sumažino savo įgulas prie Dunojaus žemupio, užpuolė imperijos pasienio rajonus. Jie įsiveržė į keturias provincijas: Žemutinę Meziją, Trakiją, Makedoniją bei Graikiją (Achają) ir pasiekė net Atiką, tačiau netrukus karvedys Vehilijus Gratas Julianas kostobokus nugalėjo. Po poros metų germanų gentys asdingai užpuolė kostobokų gyvenvietes, ir nuo tada kostobokai išnyko iš istorijos žemėlapių.

III šimtmetyje imperijai kėlė grėsmę karpai, taip pat dakų padermė. Žinomi ir kasinėti jų kapai Pojaneštyje, Pedurenyje, Porceštyje; pagal kapų inventorių konstatuota dakų tipo medžiaginė kultūra su didele romėnų bei sarmatų kultūros priemaiša. Vieni patys ir sykiu su gotais karpai daug kartų buvo užpuolę imperijos pasienio rajonus. 242 metais jie sunaikino Barbošo karinę stovyklą. Per kitą antpuolį 245—247 metais jie įsiveržė į Dakiją, ir juos vargais negalais atrėmė imperatorius Pilypas Araba.

Laisvosios dakų gentys taip pat truputį suromanėjo. Suprantama, šis procesas vyko ne tų genčių gyvenamojoje teritorijoje, bet jas palietė dėl sistemingo „barbarų" kolonizavimo. Viešpataujant Komodui (182—192), Dakijos vietininkas Sabinianas pajungė savo valdžiai 12000 dakų, gyvenančių už provincijos ribų, pažadėjęs jiems duoti žemės Dakijoje. Nežinome, ar jis tesėjo pažadą, ar tie ateiviai gavo žemės provincijoje, tačiau randama akivaizdžių pėdsakų apie šių dakų atsikėlimą. Man regis, kad dakų gyvenvietėje Obrejoje (prie Alba Julijos), priskirtinai III—IV šimtmečiui, gyveno laisvieji dakai, atsikėlę į romėnų valdomą Dakiją. Ateivių romanizavimas, kaip atrodo, vyko sparčiai.

Tiksliai nežinome, ar romanizavimas 106—271 metais buvo plataus masto ir gilus, bet nekyla abejonės, kad šis procesas buvo efektyvus, nes, romėnų imperatoriui Aurelianui praradus Dakiją, romėnų kultūros įtaka čia ne tik neišnyko, bet, priešingai, paplito tarp laisvųjų dakų, kurie gyveno už buvusios provincijos ribų. Daug romanizuotų žmonių, pasilikusių gyventi Dakijoje po 271 metų, asimiliavo dakus, atsikėlusius į šią provinciją po oficialaus romėnų pasitraukimo. Vėlesniais šimtmečiais romanizuoti žmonės prie šiaurinių Dunojaus pakraščių romanizavo dakus-getus visoje Rumunijos teritorijoje; tas faktas, jog VI šimtmetyje Jordanas painioja gotus su getais, rodo, kad į šiaurę nuo Dunojaus niekas nebekalbėjo dakiškai, šiame krašte viešpatavo lotynų kalba.

Šitaip išnyko dakai iš istorijos žemėlapių — ne iš karto, ne dėl karų nei trėmimų, tačiau jie išnyko pamažu, veikiami aukštesnės lotyniškos kul-

tūros, perimdami romėnų papročius bei kalbą. VI šimtmetyje beliko vien prisiminimas apie dakus. Dakijoje gyveno romanizuoti, lotyniškai kalbantys žmonės; jų kalba, atrodo, nebuvo Cezario ir Cicerono lotynų kalba, bet gyva kalba, reformuota, praturtinta daugeliu dakų kalbos elementų. Sekančiais šimtmečiais pamažu iš šių romanizuotų žmonių išsivystė rumunų tauta, kalbanti rumuniškai.

APIE H. DAIKOVIČIAUS KNYGĄ „DAKAI"

Pastarųjų metų tyrinėjimai parodė, kad žmonijos istorija prasidėjo daug anksčiau, negu buvo manyta. Žmogaus išsiskyrimo iš gyvulių pasaulio kriterijumi laikome sugebėjimą gamintis darbo įrankius, o žmonijos istorijos chronologinis tarpsnis naujausiais duomenimis siekia apie 2 milijonus metų. Juo gilesnė praeitis, juo lėtesni ekonominio gyvenimo tempai ir atvirkščiai. Žmogus formavosi tūkstantmečiais ir sukūrė įvairią, kartais ir labai turtingą kultūrą. Žmonijai progresuojant, kūrėsi ir brendo visuomeniniai santykiai, ryškėjo atskiros etninės grupės. Tačiau atskiruose kraštuose ir skirtingais laikotarpiais šis vystymasis nebuvo tolygus. Vienos gentys bei tautos sparčiau vystėsi, sukūrė aukštas civilizacijas, kitos sunyko arba tapo užkariautos ir ištirpo tarp pastarųjų naujai susikūrusių civilizacijų. Vienos jų pateko į rašytinius istorijos šaltinius, kitos — ne, tačiau visos paliko pėdsakus žemėje. Archeologams, tiriantiems šiuos pėdsakus, dažnai pavyksta atkurti jau seniai išnykusių genčių ar tautų istoriją. O kartais jų vardai taip ir lieka mums nežinomi; tada jie sąlyginai vadinami archeologinių kultūrų vardu. Tačiau neretai tokias kultūras pavyksta susieti su rašytiniuose šaltiniuose minimais genčių ir tautų vardais. Tokiu atveju archeologiniai duomenys ypač išplečia bei papildo negausias rašytines žinias ir visai naujoje šviesoje atskleidžia bet kurios tautos istoriją. Ryškiu pavyzdžiu yra H. Daikovičiaus knyga „Dakai", kurioje autorius, remdamasis archeologinių tyrinėjimų duomenimis, o drauge ir rašytiniais šaltiniais, įdomiai ir vaizdžiai pateikia mums jau seniai išnykusių genčių, gyvenusių dabartinėje Rumunijos teritorijoje, istoriją.

H. Daikovičius yra viduriniosios mokslininkų kartos atstovas, 1955 m. baigęs Kliužo universitetą Rumunijoje. Jo archeologinė veikla daugiausia susijusi su dakų tyrinėjimais. Svarbiausi jo archeologiniai kasinėjimai vykdyti Oreštijos kalnuose, kur jis atidengė visą eilę neįtvirtintų ir tvirtovinio pobūdžio gyvenviečių, sudariusių pagrindinį besiformuojančios dakų valstybės branduolį. Dėl to neatsitiktinai ir jo publikacijos daugiausia liečia senųjų dakų istoriją.

Pastaraisiais metais atlikti Rumunijoje plataus masto archeologiniai tyrinėjimai parodė dakų kultūrą naujoje šviesoje. H. Daikovičius labai gyvai ir vaizdžiai pateikia skaitytojui svarbiausius duomenis apie šių paminklų tyrinėjimus, parodo didžiulę jų reikšmę atkuriant senųjų dakų istoriją. Jo knyga „Dakai" parašyta ne specialistui archeologui, bet plačiosioms masėms, besidominčioms istorija.

Pirmiausia autorius kelia klausimą, kas tie rašytinių šaltinių minimi dakai? Tuo vardu romėnai vadino šiaurines trakų kilmės gentis, gyvenusias dabartinėje Rumunijos teritorijoje. Graikai juos vadino getais. Tat dakai ir getai, vadinami skirtingais vardais, yra tos pačios gentys, kalbėjusios ta pačia kalba — vienu iš trakų dialektų. Ji priklauso indoeuropiečių kalbų grupei. Galima dar priminti, jog dabartinėje rumunų kalboje yra išlikęs, tie-

sa, nedidelis skaičius dakų kilmės žodžių, daugiausia hidronimų. Seniausią istorinę informaciją apie dakus pateikia Herodotas, kuris juos pamini, kalbėdamas apie Darijaus žygį prieš skitus 514 m. pr. m. e. Čia dakai minimi kaip patys drąsiausi ir patys tauriausi iš visų trakų.

Rašytiniai šaltiniai daugiausia mini politinius įvykius, atskirus karo žygius, jų eigą, o archeologiniai duomenys daug plačiau supažindina su medžiagine dakų-getų kultūra, jų verslais, išaiškina buvusius prekybinius ryšius, leidžia spręsti apie visuomeninius santykius, religiją ir kitus svarbius klausimus, kurių neliečia senieji kronikininkai.

Pagrindiniai dakų verslai yra buvę žemdirbystė ir gyvulininkystė, ypač daug auginta vynuogių. Archeologiniai radiniai kalba apie išvystytus amatus. Dakai darė įvairiausius gaminius iš medžio, akmens, metalo. Labai savita yra buvusi dakų keramika. Šalia vietinių dirbinių buvo ir atvežtinių iš kitur. Dakai intensyviai prekiavo su graikų kolonijomis Dobrudže, o vėliau su romėnais. Šie prekybiniai ryšiai labai paspartino pirmykštės bendruomenės irimo procesą. Dakai gyveno gentimis. Kiekviena genčių turėjo savo sustiprintą tvirtovę, apjuostą gynybine siena, kanalais, palisadomis. V a. pr. m. e. dakų-getų visuomenė buvo karinės demokratijos išsivystymo pakopoje. Tačiau, vystantis gamybinėms jėgoms ir augant prekybiniams santykiams, prasideda socialinė diferenciacija. Išsiskiria kilmingieji *(tarabostes)* ir neturtingi, be teisių žmonės *(comati)*. Šios diferenciacijos pasėka — antagonistinės klasės, o jų susidarymas savo ruožtu atvedė į vergovinės valstybės susidarymą I a. pr. m. e. pirmoje pusėje. Vergovinė santvarka turėjo patriarchalinį charakterį, ir vergų vaidmuo gamyboje buvo nežymus. Vergovinės valstybės priekyje stojo Burebista, kurio epochai ir jo paties veiklai nušviesti knygoje skirtas vienas didžiausių skyrių. Burebista pradėjo valdyti apie 70—60 metus pr. m. e. Nuo 60 iki 48 metų pr. m. e. po daugelio karų ir nukariavimų Burebista sukūrė galingą valstybę, kurios ribos vakaruose ir šiaurės vakaruose nusidriekė net ligi Dunojaus vidurupio ir Moravijos, šiaurėje — ligi miškingų Karpatų, rytuose ji užėmė visą Dobrudžą, o pietuose siekė Balkanus. Valstybės centras yra buvę Oreštijos kalnai pietvakarių Transilvanijoje. Politiniame ir ūkiniame Dakijos gyvenime žymų vaidmenį vaidino dvasininkija, kurios galva buvo vyriausias žynys. Burebistos viešpatavimo metu toks žynys yra buvęs Decenėjas (Deceneus), kuris taip pat buvo ir vicekaralius.

Tačiau Burebistos valstybė nebuvo patvari. Jam mirus, apie 44 m. pr. m. e., jo plati karalystė neteko ekonominės vienybės ir suiro, nors Oreštijos kalnų centre dar išliko vergovinė valstybė. Po Burebistos mirties jos valdovai buvo: Decenėjas (Deceneus), Komosikas (Comosicus), Skorila (Scorilo), Duras-Diurpanėjas (Diuras-Diurpaneus), greičiausiai Skorilos brolis, ir pagaliau Decebalas, Skorilos sūnus.

Reikia pažymėti, kad kitose Dakijos vietose visuomeniniai santykiai nebuvo taip daug pažengę, dakai gyveno dar gentinės santvarkos sąlygomis, nors jau ir buvo sudarę genčių sąjungas. Mūsų eros I a. gale Decebalui pavyko sujungti daugumą dakų genčių apie Oreštijos kalnų branduolį ir sudaryti galingą valstybę, tačiau neilgam. 87—89 m. e. metais jam teko kariauti prieš romėnų imperiją, valdomą tuo metu Domiciano. Šis karas baigėsi dakams palankia taika. Kiti karai su romėnais, vedamais Trajano, vyko 101—102 ir 105—106 metais. Šie karai dakams buvo lemiami — 106 metais dakai buvo galutinai romėnų užkariauti. Transilvanija, Banatas ir Oltenija buvo paverstos romėnų provincijomis. Per 165 romėnų valdymo metus dakai buvo galutinai asimiliuoti.

Tokia yra dakų istorija pačiais stambiausiais bruožais. Daugelis klausimų, apie kuriuos čia tik trumpai užsiminta arba net nepaminėta, knygoje nušviečiami plačiai ir išraiškingai. Skaitytojas ras žinių ir apie dakų fizinį tipą, apie jų drabužius, apie įspūdingus statinius, matys juos kasdieninėje buityje, karo žygiuose, nugalėtojus ir nugalėtuosius. Knygoje plačiai nušviečiama dakų dvasinė kultūra: religija, menas, mokslas. H. Daikovičiaus didžiausias nuopelnas ir yra tai, kad savo knygoje archeologinių šaltinių pagalba seniai iš žemėlapio išnykusių genčių gyvenimą jis tarsi iš naujo prikelia, patenkindamas skaitytojo smalsumą ir tuo pačiu suteikdamas didelį intelektualinį džiaugsmą.

R. KULIKAUSKIENĖ
Lietuvos TSR MA narė korespondentė

TURINYS

ŠEŠTAS SKYRIUS

SEPTINTAS SKYRIUS

Гадриан Дайкович

ДАКИ

На литовском языке

Перевел с румынского Эдуардас Пундзявичус

Издательство «Вага», Вильнюс, пр. Ленина 50

Hadrianas Daikovičius

DAKAI

Redaktorė *R. Zagorskienė*
Vertimo spec. redaktorė *R. Kulikauskienė*
Dailininkas *B. Leonavičius*
Tech. red. *A. Jurėnas*
Korektorės *I. Zeidaks* ir *L. Abramavičienė*

Duota rinkti 1973.VIII.15. Pasirašyta spaudai 1973.X.22. Leidinio Nr. 7443. Spaudos popierius Nr. 2, formatas $70\times90^{1}/_{16}$ — 5 pop. l.=11,7 sp. l.+1,8 (įkl.) sp. l.; 12,2 leid. l. 15.000 egz. Užsak. Nr. 1141. Kaina 73 kp.

„Vagos" leidykla, Vilnius. Lenino pr. 50.
Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10

$D\frac{0763-334}{M\ 852(10)-73}228\text{-}73$

9(P)03
Da 96